

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ศึกษาสื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลและสัมฤทธิ์ผลของสื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคล ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการวิจัยดังนี้

- ๒.๑ ปรัชญาการศึกษา และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๒ ความแตกต่างระหว่างบุคคล
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับสื่อการสอน
- ๒.๔ สื่อการสอนแบบรายบุคคล
- ๒.๕ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๔๕
- ๒.๖ มาตรฐานการเรียนรู้กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม
สาระพระพุทธศาสนา
- ๒.๗ ข้อธรรมสำคัญในกรอบหลักธรรมอริยสัจ ๔
- ๒.๘ เกณฑ์มาตรฐานการเรียนรู้โรงเรียนกวีละวิทยาลัย
- ๒.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ ปรัชญาการศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๒.๒.๑ ปรัชญาการศึกษา และทฤษฎีการเรียนรู้

๒.๒.๑.๑ ปรัชญาการศึกษา

จากการศึกษาปรัชญาการศึกษา เกี่ยวกับผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Learner Centered) หรือเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child Centered) หรือนักเรียนเป็นศูนย์กลาง (Student Centered) หรือนักเรียนเป็นสำคัญ ตาม พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางได้รับการยอมรับและเห็นความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ แนวความคิดนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีมานานแล้ว พิมพ์พรรณ เทพสุเมธานนท์^๑ ได้สรุป หลักการ ความเชื่อ และกระบวนการเรียนการสอนของ

^๑พิมพ์พรรณ เทพสุเมธานนท์และคณะ, ปรัชญาการศึกษา, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๒-๑๓๐.

ปรัชญาการศึกษาที่เป็นพื้นฐานของแนวคิดการจัดประสบการณ์ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง สรุปไว้ดังนี้

๑) ปรัชญาพิพัฒน์นิยม (Progressivism) มีแนวคิดในการจัดการศึกษาที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับความสนใจของเด็ก โดยมีครูให้คำแนะนำ คำปรึกษา และเน้นการฝึกปฏิบัติ (Learning by doing) เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรง

๒) ปรัชญาปฏิรูปนิยม (Reconstructionism) มีแนวคิดในการจัดการศึกษาที่เน้นการจัดการเรียนการสอน เน้นการเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำโดยใช้วิธีการต่าง ๆ

๓) ปรัชญาอัตถภาวะนิยม (Existentialism) มีแนวคิดในการจัดการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีเสรีภาพในการเลือก มีความรับผิดชอบในสิ่งที่ตนเลือกและในสิ่งที่ตนกระทำ เป็นผู้มีความรับผิดชอบในตนเอง โดยผู้สอนมีหน้าที่คอยกระตุ้นหรือช่วยให้ได้รู้จักตนเอง สามารถนำศักยภาพของตนเองและเน้น กระบวนการเรียนการสอนเน้นการมีส่วนร่วมของเด็ก

๔) พุทธปรัชญาการศึกษา (Buddhism) มีแนวคิดในการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้น การจัดการเรียนการสอน คำนึงถึงสภาพแวดล้อม แรงจูงใจ และวิธีการสอนให้เกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้และได้ฝึกฝนวิธีคิดโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ)

แนวคิดที่ได้จากการศึกษาปรัชญาการศึกษา คือการจัดการเรียนการสอน ที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามความสนใจ เต็มตามศักยภาพของตนเอง เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง ครูทำหน้าที่เป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ หรือเป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำ ปรึกษา

๒.๒.๑.๒ ทฤษฎีการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มีทฤษฎีการเรียนรู้ที่สำคัญดังนี้^๒

๑) กฎการเรียนรู้ (Law of learning) ของธอร์นไดค์ (Thorndike) การเรียนรู้จากทฤษฎีการเชื่อมโยงของธอร์นไดค์ (Thorndike) หรือกฎการเรียนรู้ ๓ ข้อ สรุปได้ดังนี้

(๑) กฎแห่งความพร้อม (Law of Readiness) เป็นกฎที่กล่าวถึงสภาพความพร้อมของผู้เรียนทั้งร่างกายและจิตใจ ความพร้อมทางร่างกายได้แก่ ความพร้อมทางด้านวุฒิภาวะ ความพร้อมทางจิตใจได้แก่ ความพึงพอใจ หรือความรู้สึกที่ดีที่จะเรียนวิชานั้น วิธีการนำกฎข้อนี้มาใช้ในการเรียนการสอน คือการตรวจสอบความพร้อมของนักเรียน เพื่อดูพื้นฐานความรู้เดิมของนักเรียนก่อนการจัดการเรียนการสอน เช่นการทดสอบก่อนเรียน แล้วนำผลการสอบไปเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ต่อไป

^๒ บุญมี พันธุ์ไทย. การวิจัยในชั้นเรียน. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๒), หน้า ๓๗-๓๘.

(๒) กฎแห่งการฝึกหัด (Law of Exercise) กฎข้อนี้กล่าวถึงการสร้างความมั่นคงของการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนองที่ถูกต้อง โดยฝึกหัดทำซ้ำบ่อย ๆ จะทำให้เกิดการเรียนรู้ได้นานและคงทนถาวรการนำกฎข้อนี้ไปใช้ในการเรียนการสอน โดยเฉพาะในบทเรียนสำเร็จรูป จะมีแบบฝึกหัดให้นักเรียนได้ฝึกทำ เป็นการเสริมให้เกิดการเรียนรู้ที่ถาวร ซึ่งสุวิทย์ หิรัญยกานต์^๓ ได้กล่าวถึงการจำแนกกฎแห่งการฝึกหัดไว้ว่า จำแนกออกเป็น ๒ กฎย่อย คือ กฎแห่งการใช้ (law of used) ว่าเมื่อเกิดความรู้ความเข้าใจในการเรียนรู้แล้ว มีการกระทำหรือนำสิ่งที่เรียนรู้นั้นไปใช้บ่อย ๆ จะทำให้การเรียนรู้นั้นคงทนถาวร และกล่าวถึงกฎแห่งการไม่ใช้ (law of disused) ว่าเมื่อเกิดความรู้ความเข้าใจในการเรียนรู้แล้ว ไม่ได้กระทำซ้ำบ่อย ๆ จะทำให้การเรียนรู้นั้นไม่คงทนถาวร หรือในที่สุดก็เกิดการลืม จนไม่เรียนรู้อีกเลย

(๓) กฎแห่งผล (Law of Effect) กฎข้อนี้จะกล่าวถึงผลที่ได้รับเมื่อแสดงพฤติกรรมการเรียนรู้แล้วว่า ถ้าได้รับผลที่พึงพอใจ ผู้เรียนย่อมอยากที่จะเรียนรู้ต่อไป แต่ถ้าผลที่ได้ไม่เป็นที่พอใจ ผู้เรียนย่อมไม่อยากเรียนรู้ หรือเกิดความเบื่อหน่ายในการเรียนการสอนการนำกฎข้อนี้ไปใช้ในการเรียนการสอน โดยเฉพาะในบทเรียนสำเร็จรูป จะทำให้ผู้เรียนเกิดสภาพความพึงพอใจ โดยให้นักเรียนทราบคำตอบจากแบบฝึกหัด หรือแบบทดสอบทันทีหลังจากทำเสร็จ

๒) ทฤษฎีการเสริมแรงของสกินเนอร์ (Skinner) ธาณี สมบูรณ์บุรณะ ได้เสนอหลักการสำคัญของ ทฤษฎีการเสริมแรงของสกินเนอร์ สรุปได้ดังนี้

(๑) เงื่อนไขของการตอบสนอง (Operant Conditioning) กล่าวคือ พฤติกรรมส่วนมากของมนุษย์ ประกอบด้วย การตอบสนองที่ส่งหรือแสดงออกมา ซึ่งจะมีการแสดงออกมาอยู่เรื่อย ๆ เมื่อมนุษย์ยังมีชีวิตอยู่ พฤติกรรมนี้จะเกิดขึ้นบ่อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับความถี่ที่เรียกว่าอัตราการตอบสนอง หรืออัตราการแสดงออกพฤติกรรม การเรียนรู้จะเป็นตัวการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรืออัตราการตอบสนอง ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เพราะการเสริมแรง หรือการไม่ได้รับการเสริมแรง

(๒) การเสริมแรงทันทีทันใด (immediacy of Reinforcement) สิ่งเร้าที่เป็นตัวเสริมแรงจะต้องเกิดขึ้นทันที หลังจากที่มีการตอบสนองหรือเมื่อได้คำตอบ

(๓) การเสริมแรง (Reinforcement) เป็นสิ่งเร้าที่มีผลต่ออัตราการตอบสนอง การเสริมแรงควรมีขึ้นในทันทีทันใด (Immediacy of Reinforcement) หลังจากมีการตอบสนองหรือเมื่อได้คำตอบ ภายใน ๕ วินาที ถ้าเกินนั้นอาจจะไม่ได้ประโยชน์

(๔) สิ่งเร้าที่มีเงื่อนไขพิเศษ เช่น บางครั้งที่ต้องการให้ผู้เรียนตอบสนอง หรือให้คำตอบอย่างใดอย่างหนึ่งในเวลาหนึ่ง และไม่ต้องการให้ตอบสนองเช่นนั้นอีกในเวลาหนึ่ง อาจทำได้โดยการให้สิ่งเร้าเฉพาะสำหรับการตอบสนองที่เราต้องการ

^๓ สุวิทย์ หิรัญยกานต์ และคณะ, *พจนานุกรมศัพท์การศึกษา*, กรุงเทพมหานคร : โอ. คิว. บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๔.

(๕) การยุติการตอบสนอง (Extinction) ถ้าการตอบสนองนั้นมีการเสริมแรงแล้ว เกิดการตอบสนองในอัตราสูง เราอาจลดอัตราการตอบสนองให้ลงมาอยู่ในระดับโดยการไม่เสริมแรง การตอบสนองนั้น การตอบสนองก็จะลดความถี่ลง จนกระทั่งถือว่าไม่สำคัญ ไม่ทำให้เกิดการเรียนรู้

(๖) การคัดรูปพฤติกรรม (Shaping) พฤติกรรมการเรียนรู้บางอย่างซับซ้อนมาก มักประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ แต่ละขั้นจะไม่เกิดเดี่ยว ๆ วิธีการสำคัญ เกี่ยวกับการตอบสนองเป็นขั้น ๆ ก็คือ การรู้ว่ขั้นสุดท้ายคืออะไร แล้วมีการเสริมแรงไปเรื่อย ๆ โดยเริ่มจากขั้นแรก เพราะการเสริมแรงขั้นสุดท้ายจะบรรลุผลได้ เพราะการทำมาเป็นขั้น ๆ นั้นเอง^๔

สรุปได้ว่า ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้ได้ดี เมื่อผู้เรียนมีความพร้อมตามวัย และวุฒิภาวะ และเมื่อได้รับการกระตุ้น หรือการเสริมแรงที่เหมาะสม ผู้เรียนก็สามารถประสบผลสำเร็จในการเรียนรู้ได้เต็มตามศักยภาพของตนเอง ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดนี้ไปใช้ในการพัฒนาสื่อการสอนธรรมชาติแบบรายบุคคล เนื่องจากสามารถพัฒนาผู้เรียนได้ตรงตามกฎการเรียนรู้และทฤษฎีการเสริมแรง

๒.๑.๒ หลักการสอนและวิธีการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๒.๑.๒.๑ หลักการสอน

การปฏิรูปการศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๔๕ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา ทั้งในระบบโรงเรียน นอก ระบบโรงเรียน การศึกษาตามอัธยาศัย การจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ การจัดการเรียนการสอนต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ ทำให้สอดคล้องกับ ความสามารถของเด็กแต่ละคน^๕ ดังนั้นหลักการสอนสำคัญตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ คือการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญผู้สอนจึงต้องพัฒนาการสอนของตนเองให้มีคุณภาพ มี ประสิทธิภาพและประสิทธิผล การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จึงต้องมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ อาศัยกระบวนการ ต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาทักษะต่างๆ ให้ครบทุกด้าน

๒.๑.๒.๒ วิธีการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเกิดขึ้นจากพื้นฐานความเชื่อที่ว่า การจัดการ ศึกษาที่มีเป้าหมายสำคัญที่สุด คือ การจัดการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนแต่ละคนได้พัฒนา ตนเองสูงสุดตามกำลังหรือศักยภาพของแต่ละคน เทคนิคและวิธีการสอนหรือการจัดการเรียนรู้ ที่เน้น ผู้เรียนเป็นสำคัญ ที่นิยมใช้ อาทิเช่น กระบวนการสืบค้น (Inquiry Process) การเรียนแบบค้นพบ (Discovery Learning) การศึกษาเป็นรายบุคคล (Individual Study) การจัดการเรียนการสอนที่ใช้

^๔ ธานี สมบูรณ์บุรณะ และวิโรจน์ สารรัตนะ, การสร้างผลงานทางวิชาการด้วยกระบวนการวิจัยเชิงพัฒนา (กรณีบทเรียนสำเร็จรูป), กรุงเทพมหานคร : อักษรทิพย์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๒-๒๕.

^๕ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545, (กรุงเทพมหานคร : พรึกหวานกราฟฟิค, ๒๕๔๕), หน้า ๘-๙.

เทคโนโลยี (Technology Relate Instruction) ประกอบด้วย ศูนย์การเรียนรู้ ชุดการสอน บทเรียนสำเร็จรูป คอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น^๖

ดังนั้นวิธีสอนและเทคนิคการสอนแต่ละวิธีจะมีลักษณะเด่นและข้อจำกัดในตัวเอง ครูผู้สอนจะต้องพิจารณาเลือก และนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับตัวชี้วัด จุดประสงค์การเรียนรู้ เนื้อหา รวมทั้งความสามารถ ความสนใจ และวิธีการเรียนรู้ของผู้เรียน

^๖ สุนันทา สุนทรประเสริฐ, การเขียนแผนการสอนแนวปฏิรูปการศึกษา ตามพ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : ริมปิงการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๖๗-๗๐.

๒.๑.๓ หลักการและวิธีการสอนธรรมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอด ทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้น วิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดา และสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยะสัจจะเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยะบุคคลได้ การเผยแผ่พระศาสนาในช่วงระยะเวลาเพียง ๘ เดือน สามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นโพธิญาณ กลายเป็นพระอริยะบุคคลถึง ๑๒๕๐ องค์^๗

พระพุทธองค์ทรงมีหลักการสอนอย่างเป็นระบบทรงยึดหลักในการสอน ๕ ประการ ดังปรากฏข้อความในพระไตรปิฎกดังนี้

อานนท์ การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นมิใช่ทำได้ง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น พึงตั้งธรรม ๕ ประการไว้ในตนแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือภิกษุพึงตั้งใจว่า

๑. เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ
๒. เราจักแสดงอ้างเหตุ
๓. เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู
๔. เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิส แสดงธรรม
๕. เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น^๘

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^๙ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๑๐} ได้สรุปหลักการสอนของ พระพุทธเจ้าไว้ ๒ ประการคือ หลักการสอนสำคัญและหลักการสอนทั่วไป ซึ่งมีลักษณะสำคัญดังนี้

๒.๑.๓.๑ หลักการสอนธรรมในพระพุทธศาสนา

๑) หลักการสอนสำคัญ หมายถึง หลักการใหญ่ๆ ที่ครอบคลุมการสอนซึ่งไม่ว่าจะ สอนอะไรก็ตาม พระพุทธองค์ทรงมีหลักการสอนสำคัญ ๓ หลัก คือ หลักเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่ สอน หลักเกี่ยวกับตัวผู้เรียน และหลักเกี่ยวกับตัวการสอน มีรายละเอียดดังนี้

^๗ แสง จันทร์งาม, *วิธีสอนของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๓-๒๔.

^๘ อจ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, หน้า ๓๓-๔๕.

^{๑๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, *พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก*, หน้า ๓๐-๕๔.

(๑) หลักเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

ก. สอนจากสิ่งที่รู้ที่เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจแล้วไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือสอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม

ข. สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับ หรือสอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป

ค. สอนด้วยของจริง ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

ง. สอนตรงตามเนื้อหา ตรงเรื่อง อยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่กววน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่อง

จ. สอนมีเหตุผล ตรงแล้วเห็นจริงตาม คือ สมเหตุสมผล เรียกว่า สนิทาน

ฉ. สอนเท่าที่จำเป็นจะต้องรู้ คือ พอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

ช. สอนสิ่งที่มีความหมายและเป็นประโยชน์ ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวผู้เรียน

(๒) หลักเกี่ยวกับตัวผู้เรียน ในการสอนแต่ละครั้งเพื่อให้ผู้เรียนบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายนั้น มีหลักเกี่ยวกับตัวผู้เรียนดังนี้

ก. รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น สอนตามจริตของบุคคล หรือสอนตามระดับสติปัญญา เป็นต้น

ข. ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

ค. คำนึงถึงความพร้อม ความสุขงาม ความเกรงอหังการอินทรีย์ หรือญาณที่บาลีเรียกว่า ปริปากะ ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไป

ง. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำ ด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำ และได้ผลจริง

จ. การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบเสรี

ฉ. เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

ช. ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย คนที่มีปัญหา

(๓) หลักเกี่ยวกับตัวการสอน มีดังนี้

ก. สร้างความสนใจ ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมากอย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงดูดความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้

ข. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ให้เกิดเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกิดปฏิสัมพันธ์กับผู้เรียน

ค. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดีเสียใครๆ

ง. ตั้งใจสอน สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ด้วยความรู้สึกรู้ว่า เป็นเรื่องจริงจัง มีคุณค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียนและของงานสั่งสอนนั้น ดังพระพุทธจริยาที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม้ตถาคตจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ถ้าแม้จะแสดงแก่ภิกษุณี แก่อุบาสกอุบาสิกาแก่ปุถุชนทั้งหลาย โดยที่สุดแม้แก่คนขอทานและพรานนก ก็ย่อมแสดงโดยเคารพ หาแสดงโดยขาดความเคารพไม่”^{๑๑}

จ. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวลไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจสละสลวย เข้าใจง่าย อย่างที่ว่า “พระสมณโคตมมีพระดำรัสไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำ ไฉนดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน”^{๑๒}

๒) หลักการสอนทั่วไป หมายถึง หลักกว้างๆ เกี่ยวกับการสอน หรือเรียกว่าลีลาการสอนของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย

(๑) สันทิสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา

(๒) สมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

(๓) สมุตเตสนา เร้าใจให้แก่ว้าว้าว บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข่งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

(๔) สัมปหังสนา ซโลมใจให้แช่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ

จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์มีหลักการสอนที่สำคัญสรุปได้ ๒ หลัก ได้แก่ หลักที่ ๑ หลักการสอนสำหรับตนเองมี ๕ ประการคือ ๑. แสดงธรรมไปตามลำดับ ๒. แสดงอรรถ ๓. แสดงธรรมโดยอาศัยความเอ็นดู ๔. ไม่เพ่งอาฆาตแสดงธรรม หมายถึงไม่มุ่งหวังลาภคือปัจจัย ๔ เพื่อตน และ ๕. ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น หลักที่ ๒ หลักสอนสำหรับผู้อื่น มี ๒ อย่างคือ ๑. หลักการสอนสำคัญ ประกอบด้วย หลักเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน หลักเกี่ยวกับตัวผู้เรียน และหลัก

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน อภ.ปญจก. (ไทย). ๒๒ / ๙๙ / ๑๖๘

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย). ๑๓ / ๓๘๗ / ๔๗๘

เกี่ยวกับตัวการสอน ๒. หลักการสอนทั่วไป ประกอบด้วย การอธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง การจูงใจให้เห็นจริงด้วย การเข้าใจให้แจ่มแจ้ง และการขโมยใจให้เข้มข้นร่าเริง เบิกบาน (แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง หรือชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน)

๒.๑.๓.๒ วิธีการสอนธรรมในพระพุทธศาสนา

สำหรับวิธีสอนของพระพุทธเจ้าท่าน มีคำกล่าวว่า พระองค์ทรงมีวิธีสอนที่ดีเยี่ยม ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม สามารถทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ถ้าพระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยจะแสดงธรรมโปรดใคร เขาผู้นั้นย่อมได้บรรลุผลไม่ระดับใดก็ระดับหนึ่ง ตามกำลังสติปัญญาและบารมีของบุคคลนั้น^{๑๓} และนอกจากนั้นวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าท่าน พระองค์ทรงใช้พุทธวิธีในการสอนได้อย่างมีระบบ มีผลสัมฤทธิ์ทำให้พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงถาวรมาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะทรงมีพระคุณสมบัติในฐานะผู้ส่งสารที่มีจุดมุ่งหมาย มีวิธีการสอนมีอุปายประกอบการสอน มีรูปแบบการสอนเป็นอย่างดี^{๑๔}

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึงรูปแบบการสอนแบบอุปมาอุปมัยของพระพุทธเจ้า โดยแสดงรายละเอียดว่าเป็นวิธีการสอนที่พระองค์ทรงนำเอาสิ่งต่างๆ มาเป็นอุปกรณ์ประกอบการสอนโดยทรงใช้วิธีการเปรียบเทียบ เป็นวิธีการสอนเพื่อให้สรรพสัตว์เข้าถึงธรรมได้ง่ายขึ้น เป็นการทำให้เรื่องที่ยากให้เป็นเรื่องเข้าใจง่าย เปรียบเทียบนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจนเปรียบเสมือนหางของทีครว่า เหมือนเปิดของที่ปิด เหมือนชี้ทางกับผู้เดินทางไม่ให้หลงทาง เหมือนจุดประทีปเอาไว้ในที่มืด^{๑๕} ซึ่งเป็นการอุปมาว่าพระพุทธองค์ทรงทำเรื่องที่ยากซึ่งเข้าใจยากให้ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น

แสง จันทร์งาม ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเป็นครูของพระพุทธเจ้าไว้ว่า

พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ในบรรดาคุณสมบัติของพระองค์ท่าน มี ๒ ประการที่บอกถึงความเป็นครูโดยตรงคือ อนุตโร ปุริสทมสารถิ ทรงเป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ไม่มิผู้ใดเทียมเท่า สัตถา เทวมนุสสานัง เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เอง จึงทรงทำงานประกาศคำสอนใหม่อย่างได้ผล ใน

^{๑๓} รังสรรค์ พิมพ์ช่างทอง, วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : [http://www.gotoknow.org/blogs/posts/350245\[๕ ม.ค. ๒๕๕๕\]](http://www.gotoknow.org/blogs/posts/350245[๕ ม.ค. ๒๕๕๕]).

^{๑๔} พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง).การสื่อสารธรรมของพระพุทธเจ้า, , [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://cdn.gotoknow.org/assets/media/files/000/720/702/original_Buddha-4.doc?1305471475 [๕ ม.ค. ๒๕๕๕].

^{๑๕} ดุราลัยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑-๒๐๖/๒๓๙-๒๔๔.

ชั่วระยะเวลาเพียง ๘ เดือน ที่พระองค์ใช้ในการเผยแพร่พระศาสนา สามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นโพธิญาณ กลายเป็นพระอริยบุคคลถึง ๑๒๕๐ องค์^{๑๖}

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนคน ๓ วิธี แต่ละวิธีเรียกว่า “ปาฏิหาริย์” แปลว่า สิ่งน่าอัศจรรย์ ซึ่งหมายความว่า วิธีสอนนั้นมีผลสำเร็จอย่างน่าอัศจรรย์ เพราะผู้ที่ได้รับการสั่งสอน สามารถรู้ตามจนถึงขั้นวิชชญาณ และเปลี่ยนแปลงไปจนถึงขั้น “พระอริยบุคคล” วิธีสอนทั้ง ๓ วิธีได้แก่ วิธีสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์ วิธีสอนแบบอาเทศนาปาฏิหาริย์ และวิธีสอนแบบอนุสาสนีปาฏิหาริย์ ไว้ดังนี้^{๑๗}

๑) อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นการสอนด้วยการใช้ความสามารถพิเศษ เพื่อปราบคนร้ายๆ ที่ไม่ยอมรับคำสอนง่ายๆ ให้สิ้นพยศ พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีสอนนี้กับบุคคลประเภททพทรมะที่มีลักษณะร้าย เป็นนักเลง หรือเป็นคนหัวแข็ง ไม่เชื่อใครง่ายๆ หรืออยากลองดีกับพระพุทธองค์

๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ เป็นการสอนโดยวิธีดักใจ วิธีนี้พระองค์ทรงใช้กับบุคคลประเภทอุกฤษฏ์ญญ และวิปจิตัญญ คือคนที่มีปัญญา บารมีสูง สามารถเกิดความรู้อย่างต่ำถึงขั้นทิสได้ เพียงแต่ยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงเท่านั้น เช่น การสอนด้วยคำพูดสั้นๆ แต่ประทับใจหรือกินใจ หรือการสอนด้วยการไม่พูด แต่ให้ลงมือกระทำจนเกิดความรู้ด้วยตนเอง แต่การสอนวิธีนี้พระพุทธเจ้าไม่โปรดใช้ เพราะเป็นวิธีที่ก่อให้เกิดความรู้ได้แค่ระดับทิสเป็นส่วนมาก และใช้ได้ผลกับคนบางคนเท่านั้น^{๑๘} เช่นในเกวัญสูตร ทรงกล่าวแก่บุตรคหบดีชื่อเกวัญว่า การแสดงการทลายใจคนนั้นมีทั้งแ่งดีแ่งเสีย ผู้มีศรัทธาก็อาจจะว่าดี ส่วนผู้ไม่มีศรัทธาก็อาจจะเยาะเย้ยถากถางว่าไม่ใช่ของแปลกอะไร เพราะ “มีวิชาประเภทหนึ่งเรียกว่ามณิกา”^{๑๙} ภิกษุรูปนั้นทลายจิต ทลายเจตสิก ทลายความวิตกวิจารณ์ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้”^{๒๐} และได้ตรัสกับเกวัญว่า “เราเล็งเห็นโทษในอาเทศนาปาฏิหาริย์อย่างนี้ จึงเหนียวหน่าย ระอา รังเกียจเรื่องอาเทศนาปาฏิหาริย์”^{๒๑}

๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นการสอนด้วยการบรรยายองค์เดียว หรือการบรรยายแบบโต้ตอบสนทนา เป็นการแสดงธรรมธรรมดา ไม่ต้องใช้ฤทธิ์เดช หรือการดักใจอย่างใด ทรงใช้วิธีนี้กับคนประเภทเนยยะ เป็นวิธีสอนที่พระองค์ใช้มากที่สุดและได้ผลดีที่สุด

^{๑๖} แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒-๕๖.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๑๙} วิขามณิกา ได้แก่ วิชาจินตามณิ ผู้รู้วิชาจินตามณิ สามารถรู้ใจคนอื่นได้ (ที.ส.อ. ๔๘๕/๓๒๓)

^{๒๐} ที.ส. (ไทย) ๙/๔๕๘/๒๑๕

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ที.ส. (ไทย) ๙/๔๕๘/๒๑๕-๒๑๖

นักการศึกษาของไทยหลายๆ ท่าน อาทิ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๒๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๒๓} สมทรง ปุญญฤทธิ์^{๒๔} ประสาร ทองภักดี^{๒๕} และ สมบูรณ์ จ่างจิต และคณะ^{๒๖} ได้สรุปวิธีสอนและเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

๑) วิธีสอนแบบกัจฉา (สากัจฉา หรือ ธรรมกัจฉา) หรือแบบสนทนา เป็นวิธีที่ใช้บ่อย เมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั่น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม พระองค์จะเป็นผู้นำในการสนทนา คือทำหน้าที่ซักถาม โยนปัญหาให้ขบคิด แล้วค่อยๆ เข้าจุดสรุปเข้าหาประเด็นที่ต้องการ

๒) วิธีสอนแบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ ทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรม ประจำ วัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ

๓) วิธีสอนแบบตอบปัญหา ในการตอบ พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะกับประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ

(๑) ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมา (เอกังสพยากรณ์ปัญหา) คือตอบแบบตายตัว ไม่มีเงื่อนไข

(๒) ปัญหาบางอย่างต้องย้อนถามก่อนจึงตอบ (ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา) คือไม่ฟังคำตอบทันทีในแง่ใดแง่หนึ่ง เพราะอาจผิดพลาดได้

(๓) ปัญหาบางอย่างต้องแยกความตอบ (วิรัชชพยากรณ์ปัญหา) โดยเฉพาะคำถามที่คลุมๆ ต้องแยกตอบเป็นเรื่องๆ เป็นประเด็นๆ ไป

(๔) ปัญหาบางอย่างต้องตัดบทไปเลย ไม่ตอบ หรือฟังยับยั้งเสีย (ฐปณียปัญหา หรือ อพยากตปัญหา) เพราะเป็นปัญหาที่ตอบแล้วไม่ทำให้ดีขึ้น

๔) วิธีสอนแบบวางกฎข้อบังคับ โดยมากจะใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎและข้อบังคับให้ปฏิบัติตาม ด้วยการยึดถือความเห็นของหมู่คณะหรือสังคมเป็นสำคัญ กฎข้อบังคับที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้น สามารถเป็นตัวแทนของพระองค์ได้ ดังที่ทรงตรัสในวันที่จะเสด็จปรินิพพาน

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, หน้า ๔๗-๔๙.

^{๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**, หน้า ๖๐-๗๐.

^{๒๔} สมทรง ปุญญฤทธิ์, **หลักการสอนศีลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑-๑๗.

^{๒๕} ประสาร ทองภักดี, **ระบบการศึกษาของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : ดำรงการพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๒๒.

^{๒๖} สมบูรณ์ จ่างจิต และคณะ, **พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย, รวมรายงานปฐมนิเทศทางการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า ๒๔๑.

ว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๒๗}

๒.๑.๓.๓ เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีเทคนิควิธีสอนหลากหลาย สรุปได้ดังนี้

๑) ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือการทำของยากให้เป็นของง่าย ช่วยให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายและชัดเจน เทคนิควิธีการทำของยากเป็นของง่าย เช่น (๑) อุปมาอุปไมย (๒) ยกนิทานประกอบ (๓) ใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน เป็นต้น

๒) ทำตนให้เป็นตัวอย่าง เช่น (๑) ทำให้ดู หรือสาธิตให้ดู (๒) ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง

๓) ใช้ถ้อยคำเหมาะสม คำศัพท์ที่คนสมัยนั้นใช้อยู่แล้ว พระพุทธองค์ทรงนำเอามาใช้สอนธรรม แต่ให้ความหมายใหม่ วิธีนี้ทำให้ผู้ฟังให้ความสนใจและเข้าใจได้ง่ายเพราะได้เทียบเคียงกับความหมายเดิม เช่น (๑) ใช้คำพูดเดิม แต่เปลี่ยนความหมายใหม่ (๒) ใช้ตรรกะ หรือเหตุผลง่ายๆ เพื่อให้สละจุดใจได้

๔) เลือกสอนเป็นรายบุคคล ปรากฏชัดเจนในพุทธกิจ ๕ ประการ (พุทธกิจเวลาย่ำรุ่ง หรือเวลาจวนสว่าง (ปัจฉิมยามกิจ) ทรงตรวดดูสัตว์โลก ผู้ควรบรรลุนิพพาน) ก่อนที่จะเสด็จไปสอนใคร จะทรงตรวดด้วยพระญาณ ว่าบุคคลใดควรจะสอนก่อน สอนด้วยเรื่องอะไร และสอนอย่างไร

๕) การเสริมแรง เพื่อสัมฤทธิ์ผลแห่งการสั่งสอน การเสริมแรงเป็นสิ่งจำเป็น การตรัสชมเชย หรือทรงตั้งตำแหน่ง “เอตทัคคะ”^{๒๘} ให้แก่พระสาวกที่มีความถนัดและความสามารถพิเศษเฉพาะด้านก็นับเป็นการเสริมแรงเช่นเดียวกัน

^{๒๗} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๒๘} เอตทัคคะ หมายถึงผู้ประเสริฐสุดในทางใดทางหนึ่ง เป็นตำแหน่งทางพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ประทานแต่งตั้งให้พุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีความรู้ความสามารถเด่นกว่าท่านอื่นๆในด้านนั้นๆ และแต่ละตำแหน่ง พระพุทธองค์ประทานแต่งตั้งเพียง รูปเดียว ท่านเดียวเท่านั้น (พระสาวกผู้เป็นเลิศ) ซึ่งตำแหน่งที่พระพุทธเจ้ายกย่องพุทธสาวก ว่า เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางใดหนึ่ง เป็นผู้ประเสริฐสุด ตำแหน่งเอตทัคคะ นี้ ย่อมได้โดย เหตุ ๔ ประการคือโดยเหตุเกิดเรื่อง (อตัฏฐปตติโต) คือ ได้แสดงความสามารถออกมาให้ปรากฏโดยสอดคล้องในเหตุการณ์หรือสถานการณ์นั้นๆ ที่เกิดขึ้น โดยการมาก่อน (อาคมันโต) คือได้สร้างบุญสะสมในด้านนั้นมาตั้งแต่อดีตชาติพร้อมทั้งได้ตั้งจิตปรารถนาเพื่อบรรลุได้ตำแหน่งเอตทัคคะนี้ด้วย โดยเป็นผู้ชำนาญ (จินณวลิตโต) คือได้เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องนั้นๆ เป็นพิเศษ โดยเป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วยคุณ (คุณาติเรกโต) คือมีความสามารถในเรื่องที่ทำให้ ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะเหนือกว่าผู้อื่นที่มีความสามารถอย่างเดียวกัน เอตทัคคะที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ มีทั้งหมด ๔๑ ท่าน เอตทัคคะที่เป็นพระภิกษุณี มีทั้งหมด ๑๓ ท่าน เอตทัคคะที่เป็นอุบาสกมีทั้งหมด ๑๐ ท่าน และเอตทัคคะที่เป็นอุบาสิกา มีทั้งหมด ๑๐ ท่าน

๖) รู้จักจังหวะและโอกาส คือ รอให้ผู้ฟังมีความพร้อมเสียก่อนแล้วค่อยสอน

๗) ยืดหยุ่นในการใช้เทคนิควิธี คือ บางครั้งก็ทรงใช้วิธีนุ่มนวล บางครั้งเข้มงวด บางครั้งผสมผสานระหว่างทั้งสองวิธี ถ้าไม่สำเร็จ พระองค์ก็ทรง ไม่พุดด้วย ไม่ว่ากล่าวตักเตือน หรือ “คว่ำบาตร” ให้ผู้นั้นสำนึกตนในภายหลัง

สรุปได้ว่าวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยวิธีการสอนและเทคนิคการสอน ซึ่งวิธีการสอนที่ทรงใช้อยู่เป็นประจำมี ๔ วิธีคือ แบบกัจฉา (สากัจฉา หรือ ธรรมกัจฉา) แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา และแบบวางกฎเกณฑ์ และในขณะเดียวกันก็ทรงใช้เทคนิคการสอนที่หลากหลาย ประกอบกันไปพร้อมกับวิธีการสอนแต่ละแบบ ให้ความเหมาะสมกับบุคคลประเภทต่างๆ ประกอบด้วย การทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม การทำตนให้เป็นตัวอย่าง การใช้ถ้อยคำเหมาะสม การเลือกสอนเป็นรายบุคคล การรู้จักจังหวะและโอกาส การยืดหยุ่น และการเสริมแรง

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคล

๒.๒.๑ แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคล

ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual differences) เป็นเรื่องที่ได้มีการรับรู้มาเป็นเวลานานนับตั้งแต่ ๔๒๗ – ๓๔๗ ปีก่อนคริสต์ศักราช โดยนักปรัชญาชาวกรีก ชื่อ เพลโต (Plato) ได้เขียนไว้ในหนังสือชื่อ The Republic ว่าไม่มีบุคคลสองคนที่เกิดมาเหมือนกันไปเสียทุกอย่าง (No two individuals are ever identical) ผู้ที่ได้ศึกษาเรื่องราวของความแตกต่างระหว่างบุคคลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์คือ เซอร์ ฟรานซิส กาลตัน (Sir Francis Galton) ซึ่งได้ศึกษาเรื่องราวของกรรมพันธุ์ได้สรุปว่า สติปัญญาของแต่ละคนขึ้นอยู่กับพันธุกรรม และกาลตันยังกล่าวไว้ว่า ลายมือของคนเรายังมีความแตกต่างกันอีกด้วย และนอกจากนั้น อริสโตเติล (Aristotle) นักปรัชญาชาวกรีก ยังได้กล่าวไว้ว่า “บุคคลย่อมมีความแตกต่างกัน”^{๒๙} แสดงว่าคนเรายอมรับถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว

๒.๒.๑.๑ ความหมายของความแตกต่างระหว่างบุคคล

ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Differences) หมายถึงลักษณะของบุคคลแต่ละคนที่มีความแตกต่างจากบุคคลอื่นทั้งภายนอกคือ รูปร่างหรือร่างกาย และภายใน คือ ความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ตลอดจนการแสดงออกที่มาจากแรงขับเคลื่อนภายในร่างกายหรือจิตใจ มีนักจิตวิทยาหลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “ความแตกต่างระหว่างบุคคล” ไว้ดังนี้

มธุรส สว่างบำรุง ได้สรุปความหมายของ ความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า หมายถึง ความแตกต่างของบุคคลในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านบุคลิกภาพ ความรู้สึกนึกคิด อุปนิสัย ฐานะทางสังคม

^{๒๙} ศิริโสภาคย์ บุรพาเดชะ, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓๔.

ระดับการศึกษา ภูมิหลังของครอบครัว ซึ่งไม่มีบุคคลใดที่จะเหมือนกันทุกอย่าง แม้แต่ฝาแฝดที่เกิดจากไข่ใบเดียวกัน^{๓๐}

กันยา สุวรรณแสง กล่าวว่า ความแตกต่างระหว่างบุคคล หมายความว่า แต่ละคนในโลกนี้ย่อมมีความแตกต่างกันบ้างไม่มากก็น้อย ทั้งภายนอก คือทางกาย และภายใน คือนิสัย จิตใจ สติปัญญา ความถนัด ความสามารถ เจตคติ ความสนใจและความต้องการ^{๓๑}

พวงจันทร์ ดุละลัมพะได้ให้ความหมายของ ความแตกต่างระหว่างบุคคลไว้ดังนี้ ความแตกต่างระหว่างบุคคล คือความไม่เหมือนกันของบุคคลซึ่งจะมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตน มีพันธุกรรม สิ่งแวดล้อม และพฤติกรรมที่ทำให้บุคคลแตกต่างกันได้ เช่น ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคม เพศ ความถนัด ความสนใจ เจตคติ แรงจูงใจในสังคม ค่านิยม รสนิยม ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม การศึกษา การได้รับการเลี้ยงดูหรืออบรม และอายุ^{๓๒}

อารี พันธมณี ได้ให้ความหมายของความแตกต่างระหว่างบุคคลไว้ว่า หมายถึง ลักษณะของแต่ละบุคคลซึ่งไม่เหมือนกัน แตกต่างกัน มีลักษณะหรือแบบที่ไม่ซ้ำใครและไม่เหมือนใคร ความแตกต่างระหว่างบุคคล อาจมีทางกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ซึ่งความแตกต่างระหว่างบุคคลทำให้บุคคลมีเอกลักษณ์ของตนเอง^{๓๓}

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ความแตกต่างระหว่างบุคคล คือลักษณะของบุคคลหนึ่งที่ไม่เหมือนกับลักษณะของอีกบุคคลหนึ่ง ทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา

๒.๒.๑.๒ สาเหตุของความแตกต่างระหว่างบุคคล

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลมี ๒ ประการ คือ พันธุกรรม (Heredity) และสิ่งแวดล้อม (Environment) ปัจจัยทั้ง ๒ ประการมีอิทธิพลต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลดังนี้^{๓๔}

๑) พันธุกรรม (Heredity) พันธุกรรม หรือกรรมพันธุ์ หมายถึง กรรมที่สืบเนื่องมาจากพันธุ์ จากเชื้อสายของตนเอง พันธุกรรม จึงหมายถึง การถ่ายทอดลักษณะต่างๆ จากบิดา มารดา ที่มีลักษณะเด่นอย่างไรก็จะถ่ายทอดให้แก่ลูกหลาน เป็นการถ่ายทอดโดยทางยีน (Gene) ซึ่งอยู่ในโครโมโซม (Chromosome) และโครโมโซม ที่อยู่ในเซลล์ (Cells) ชีวิตอีกทีหนึ่ง^{๓๕} พันธุกรรม ทำให้

^{๓๐} มรุส บำรุงสว่าง, *จิตวิทยาทั่วไป*, (เชียงใหม่ : กิตติการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๑.

^{๓๑} กันยา สุวรรณแสง , *จิตวิทยาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๖๙.

^{๓๒} พวงจันทร์ ดุละลัมพะ, *จิตวิทยาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๓๐.

^{๓๓} อารี พันธมณี, *จิตวิทยา การเรียนการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ่อนแถมมี จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓.

^{๓๔} กันยา แสงสุวรรณ, , *จิตวิทยาทั่วไป*, หน้า ๗๖-๘๐.

^{๓๕} เรืองเดียวกัน, หน้า ๗๖.

คนเราแตกต่างกัน ลักษณะต่าง ๆ อาทิเช่น เชื้อชาติ เพศ ชนิดของโลหิต ความบกพร่องบางอย่างทางร่างกาย และโรคภัยไข้เจ็บบางอย่าง ลักษณะของความเจริญเติบโต วัยหรืออายุ บุคลิกภาพ สติปัญญา ความสามารถที่มีมาแต่กำเนิด ความถนัดเฉพาะตัวหรือพรสวรรค์

๒) สิ่งแวดล้อม (Environment) หมายถึง สิ่งเร้าต่างๆ ที่มากระทบหรือเกี่ยวข้องกับบุคคลทั้งทางกายภาพและทางจิตวิทยา จำแนกได้ ๒ ชนิด ได้แก่ สิ่งแวดล้อมภายในครรภ์ และสิ่งแวดล้อมภายหลังเกิด ซึ่งทั้ง ๒ ชนิด มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน อธิบายได้ดังนี้

(๑) สิ่งแวดล้อมภายในครรภ์ คือสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อบุคคลในขณะที่อยู่ในครรภ์ของมารดา มีผลต่อบุคลิกภาพมาก สิ่งแวดล้อมภายในครรภ์ เช่น อาหาร สุขภาพของมารดา การใช้ยาต่างๆ การได้รับอุบัติเหตุ อารมณ์ของมารดา รวมทั้งเจตคติของบิดามารดา^{๓๖}

(๒) สิ่งแวดล้อมภายหลังเกิด คือ สิ่งที่มีอิทธิพลต่อบุคคลหลังจากคลอดออกมาแล้ว เช่น สภาวะทางภูมิศาสตร์ อาหารการกิน การศึกษาอบรม ประสบการณ์และการเรียนรู้ระบบของสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละชาติ การเลี้ยงดูของบิดามารดา อุบัติเหตุ ลำดับที่ในการเกิด สื่อมวลชนและเพื่อน^{๓๗} เป็นต้น

สรุปได้ว่าพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้บุคคลที่มีความแตกต่างกัน เพราะพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมต่างร่วมกันมีบทบาทต่อบุคคลทั้งในทางส่งเสริมและยับยั้งพัฒนาการและพฤติกรรมต่างๆ หากพันธุกรรมเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะจากบรรพบุรุษ พื้นฐานทางร่างกาย และจิตใจของมนุษย์ สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดขอบเขตพัฒนาการของบุคคล เป็นเครื่องช่วยบ่งชี้ว่า คุณลักษณะพื้นฐานเหล่านั้นจะมีการพัฒนาเป็นอย่างไร

^{๓๖} ลักขณา สรวิวัฒน์, จิตวิทยาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๙-๕๐.

^{๓๗} ภาควิชาจิตวิทยา, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, มปป.), หน้า ๔๔๘-๔๔๘.

๒.๒.๑.๓ ประเภทของความแตกต่างระหว่างบุคคล

ความแตกต่างระหว่างบุคคล แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑) ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Inter Individual-Difference) หมายถึง ความแตกต่างของบุคคลในทุกๆ ด้าน ตั้งแต่ ทางด้านร่างกาย สติปัญญา ความถนัด ถิ่นที่อยู่อาศัย ฐานะทางสังคม และพื้นฐานครอบครัว เป็นต้น

๒) ความแตกต่างภายในตัวบุคคล (Intra Individual-Difference) หมายถึง ความแตกต่างของบุคคลที่มีอยู่ภายในตนเอง อาทิเช่น ร่างกายสูงใหญ่ แต่สุขภาพไม่แข็งแรง หรือ บุคลิกภาพภายนอกเรียบร้อย อ่อนโยน แต่อุปนิสัยภายในเข้มแข็งอดทน เป็นต้น^{๓๘}

๒.๒.๑.๔ ความสำคัญของความแตกต่างระหว่างบุคคล

ความแตกต่างระหว่างบุคคลทำให้เราเข้าใจเพื่อนมนุษย์มากยิ่งขึ้นและเข้าใจธรรมชาติของแต่ละคนไม่เหมือนกัน การที่จะให้บุคคลอื่นคิดอย่างที่เราคิดหรือทำอย่างที่เราทำ นั้นย่อมเป็นไปได้ เพราะทุกคนมีพันธุกรรมที่ต่างกัน มีสิ่งแวดล้อมที่ต่างกัน หรือหากจะได้รับประสบการณ์ต่างๆ ที่เหมือนกัน ก็ไม่ได้หมายความว่าบุคคลต้องตัดสินใจในเรื่องเดียวกันเหมือนกัน ทั้งนี้ก็มาจากความแตกต่างระหว่างบุคคล การยอมรับความต่างของกันและกัน จะช่วยให้บุคคลเลือกปฏิบัติในสิ่งที่ดีให้กันและกัน

๒.๒.๑.๕ ทฤษฎีความแตกต่างระหว่างบุคคล

ทฤษฎีความแตกต่างระหว่างบุคคลได้รับการพัฒนามาจากแนวความคิดเรื่องสิ่งเร้าและการตอบสนอง (stimulus-response) หรือทฤษฎี เอส-อาร์ (S-R theory) และนำมาประยุกต์ใช้ในการอธิบายว่า บุคคล มีความแตกต่างกันหลายประการ เช่น บุคลิกภาพ ทัศนคติ สติปัญญา และความสนใจ เป็นต้น และความแตกต่างนี้ยังขึ้นอยู่กับสภาพทาง สังคมและวัฒนธรรมทำให้มีพฤติกรรม การสื่อสารและการเลือกเปิดรับสารที่แตกต่างกันหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับทฤษฎีนี้ที่สำคัญคือ

- ๑) บุคคลมีความแตกต่างกันในด้านบุคลิกภาพและสภาพจิตวิทยา
- ๒) ความแตกต่างกันดังกล่าวนี้เป็นเพราะบุคคลมีการเรียนรู้
- ๓) บุคคลที่อยู่ต่างสภาพแวดล้อมกันจะได้รับการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน
- ๔) การเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมที่ต่างกันทำให้บุคคลมีทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อถือ และบุคลิกภาพที่แตกต่างกัน^{๓๙}

สรุปได้ว่าความแตกต่างระหว่างบุคคล คือคุณสมบัติด้านต่างๆ ของบุคคล เช่น สติปัญญา อารมณ์ สังคม และคุณสมบัติเฉพาะตัว ที่ทำให้แต่ละบุคคลแตกต่างกัน และความแตกต่างภายในของบุคคลเป็นความผันแปรภายในของบุคคลเดียวกันในเวลาที่แตกต่างกัน ส่วนสาเหตุของความแตกต่าง มีผล

^{๓๘} มรุส บำรุงสว่าง, จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๓๙} สุธีรา เฝ้าโกศลติย์, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘-๒๙.

มาจาก พันธุกรรม และสภาพแวดล้อม เช่น ครอบครัว สังคม เทคโนโลยี เศรษฐกิจ การเมือง ฯลฯ นอกจากนั้นแล้วความแตกต่างพื้นฐานของแต่ละบุคคล เช่น เพศ อายุ เชื้อชาติ สมรรถภาพของร่างกาย เป็นตัวแปรสำคัญที่จะส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคล

๒.๒.๑.๖ ประเภทของความแตกต่างระหว่างบุคคล

นักจิตวิทยาและนักศึกษา จำแนกประเภทความแตกต่างระหว่างบุคคลไว้แตกต่างกัน สรุปได้ว่า ความแตกต่างระหว่างบุคคลแบ่งออกเป็น ๗ ประเภท คือ ความแตกต่างทางด้านร่างกาย ความแตกต่างทางด้านอารมณ์ ความแตกต่างทางด้านสังคม ความแตกต่างทางด้านเพศ ความแตกต่างทางด้านอายุ ความแตกต่างทางด้านสติปัญญา และความแตกต่างทางด้านบุคลิกภาพอื่นๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ความแตกต่างทางด้านร่างกาย หมายถึงความแตกต่างของลักษณะทางร่างกายซึ่งสามารถมองเห็นได้เด่นชัด ได้แก่ ลักษณะความสูงเตี้ย รูปร่างบอบบาง หนา เส้นผมหยักศก เหยียดตรง ตลอดจนลักษณะของปาก จมูก หู ตา และอวัยวะต่างๆ ซึ่งแต่ละบุคคลมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล^{๔๐}

๒) ความแตกต่างทางด้านอารมณ์ หมายถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลที่ถูกกระตุ้นจากสิ่งเร้า ทั้งสิ่งเร้าภายในและภายนอกและความรู้สึกที่เกิดขึ้นนี้ มีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของบุคคล นักจิตวิทยาเชื่อว่าอารมณ์เป็นสิ่งที่สามารถปลูกฝังให้เกิดขึ้นได้ เพราะสาเหตุที่ทำให้คนเราเกิดอารมณ์ต่างๆ นั้น เป็นผลจากการที่บุคคลเรียนรู้ตั้งแต่แรกเกิด เช่น วิธีการอบรมเลี้ยงดู ในวัยเด็ก ซึ่งส่งผลอย่างมากต่อลักษณะอารมณ์ของบุคคล นอกจากนี้ยังมีสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่มีอิทธิพลทำให้บุคคลมีอารมณ์แตกต่างกัน ได้แก่ การศึกษาจากครอบครัว โรงเรียน สภาพของสังคมที่บุคคลอาศัยอยู่ ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรม ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนสื่อมวลชนต่างๆ

๓) ความแตกต่างทางด้านสังคม บุคคลแต่ละบุคคลมีพฤติกรรมด้านสังคมแตกต่างกัน นับตั้งแต่ลักษณะการพูดจาสื่อสาร การแต่งกาย การคบเพื่อน และบุคลิกภาพทางสังคมอื่นๆ และความแตกต่างทางด้านสังคมดังกล่าวจะส่งผลให้บุคคลมีแนวโน้มที่จะมีลักษณะของความสนใจ ความต้องการ ค่านิยมและแรงจูงใจในการทำพฤติกรรมต่างๆ แตกต่างกันไปด้วย

๔) ความแตกต่างทางด้านสติปัญญา ได้แก่ ความสามารถของบุคคลในการจำ การคิด การตัดสินใจ การแก้ปัญหา การเรียนรู้ และการกระทำสิ่งต่างๆ รวมทั้งความสามารถในการปรับตัว ถ้าบุคคลใดทำสิ่งเหล่านี้ได้ดี แสดงว่าบุคคลนั้นมีสติปัญญาสูง นักจิตวิทยาและนักศึกษาค้นพบว่าคนเรามีระดับสติปัญญาแตกต่างกัน ตั้งแต่ระดับสูง-ต่ำ ซึ่งมีผลทำให้เกิดความแตกต่างในด้านประสิทธิภาพของบุคคล ทั้งในแง่ของการทำงาน และการทำพฤติกรรมอื่นๆ ในชีวิต โดยปกติความสามารถทางสติปัญญาของบุคคลจะแตกต่างกันไปตามปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่

^{๔๐} อารี พันธมณี, จิตวิทยาการเรียนการสอน, หน้า ๓๔.

(๑) พันธุกรรม หมายถึง ลักษณะต่างๆที่บุคคลได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งจากการศึกษาส่วนใหญ่พบว่า บุคคลมีแนวโน้มที่จะมีระดับสติปัญญาใกล้เคียงกับบิดามารดา และบรรพบุรุษ

(๒) สภาพแวดล้อม หมายถึง สภาพต่างๆที่เกี่ยวข้องกับบุคคล ทั้งทางกายภาพ และทางจิตวิทยา ล้วนส่งผลต่อพัฒนาการและความสามารถทางสติปัญญาของบุคคลทั้งสิ้น เช่น อาหาร การดูแลสุขภาพ วิถีอบรมเลี้ยงดู การศึกษา และการส่งเสริมพัฒนาด้านอื่นๆ

๕) ความแตกต่างทางด้านเพศ ธรรมชาติของมนุษย์โดยทางสรีระถูกกำหนดให้มี ๒ เพศ คือ เพศชาย และเพศหญิง ซึ่งมีความแตกต่างกันในหลายด้าน เช่น ความแตกต่างทางร่างกาย ความรู้สึก การแสดงออกความสามารถ หรือแม้แต่โรคภัยไข้เจ็บ เช่น เพศหญิงมีความสูงโดยเฉลี่ยต่ำกว่าเพศชาย เพศหญิงมีกล้ามเนื้อลายที่มีความอ่อนนุ่มกว่าเพศชายซึ่งมีระบบกล้ามเนื้อตามแขน ขา สะโพก ไหล่ที่แข็งแรงกว่า มีพลังกล้ามเนื้อมากกว่าเพศหญิง เพศหญิงมีความอ่อนโยน รับรู้รายละเอียดต่างๆ ได้ดีกว่าเพศชาย เพศหญิงน้ำเสียงมีความอ่อนนุ่ม และเสียงแหลมกว่าเพศชายซึ่งมีน้ำเสียงห้าว เป็นต้น

๖) ความแตกต่างทางด้านอายุ ทำให้บุคคลมีลักษณะของพฤติกรรม ความคิด วุฒิภาวะรวมถึงการดำรงชีวิตในสังคมในสภาพที่แตกต่างกัน

๗) ความแตกต่างทางด้านบุคลิกภาพอื่นๆ เช่น ความแตกต่างทางการศึกษา ความแตกต่างทางด้านอุปนิสัย ความแตกต่างทางด้านฐานะ ความแตกต่างทางด้านความถนัด ความแตกต่างทางด้านอาชีพ ความแตกต่างทางด้านศาสนา และความแตกต่างทางด้านภูมิหลังของครอบครัว^{๔๑}

จากข้อมูลข้างต้น สรุปได้ว่าบุคคลมีความแตกต่างกันทั้งทางด้าน กาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญา ซึ่งความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านต่างๆ นั้นมีสาเหตุมาจากปัจจัยภายใน ซึ่งในที่นี้หมายถึง พันธุกรรม และ ปัจจัยภายนอก คือ สิ่งแวดล้อม

๒.๒.๒ ความแตกต่างระหว่างบุคคลในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนา บุคคล หรือ มนุษย์ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๒ ส่วน คือ ร่างกาย (Body) และจิตใจ หรือ จิตวิญญาณ (Mind or Consciousness) ระหว่างร่างกายกับจิตใจนี้ จิตสำคัญกว่าร่างกาย เพราะจิตเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมทุกอย่างของร่างกายที่แสดงออกมา หรือเป็นเครื่องมือบังคับบัญชาให้ร่างกายเคลื่อนไหวเปลี่ยนอิริยาบถต่าง ๆ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น^{๔๒}

^{๔๑} มธุรส บำรุงสว่าง, จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๑๕๒-๑๕๖.

^{๔๒} วีรยุทธ วิเชียรโชติ และนวลเพ็ญ วิเชียรโชติ, การศึกษาตามแนวพุทธ เล่ม 2. (กรุงเทพมหานคร : สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย, ม.ป.ป), หน้า ๕๔๓-๕๔๘.

พระพุทธองค์ ได้ทรงอธิบายเรื่องของบุคคลไว้ว่า บุคคลประกอบด้วยส่วนประกอบ ๕ ประเภท เรียกทางธรรมว่า เบญจขันธ์ ได้แก่^{๔๓}

๑) รูป (Corporeality) ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่างๆ ของสสาร พลังงานเหล่านั้น

๒) เวทนา (Feeling หรือ Sensation) ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ

๓) สัญญา (Perception) ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือ หมายรู้ คือ กำหนดรู้ว่าการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (สิ่งที่จิตรับรู้) นั้นๆ ได้

๔) สังขาร (Mental Formations or Volitional Activities) ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดี หรือ ชั่ว หรือ เป็นกลางๆ ประปรุงแปรการตรัสรู้ นึกคิดในใจ และการแสดงออกทางวาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของกรรม เรียกรวมนๆ ว่า เครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม (ในอภิธรรม เรียกว่า เจตสิก)^{๔๔}

๕) วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย (ตา หู จมูก ลิ้น และ กาย) และการรับรู้ทางใจ คือการรู้อารมณ์ทางใจ (ตามแนวอภิธรรม เรียก วิญญาณ หรือ วิญญาณขันธ์ ว่า “จิต” และ จำแนกจิตออกเป็น ๘๙ หรือแยกโดยละเอียดเป็น ๑๒๑ ดวง)^{๔๕}

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕.

^{๔๔} เจตสิก หมายถึง ธรรมที่ประกอบกับจิต หรือสภาวะธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต มีจำนวน ๕๒ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ **อัญญสมานาเจตสิก** คือ เจตสิกที่มีเสมอไปกับจิต พวกอื่น ประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล มีจำนวน ๑๓ แบ่งเป็น สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ และ ปกิณณกเจตสิก ๖ **อกุศลเจตสิก** คือ เจตสิกฝ่ายอกุศล มีจำนวน ๑๔ แบ่งเป็น สัพพอกุศลสาธารณเจตสิก ๔ และ ปกิณณกอกุศลเจตสิก ๑๐ และ **โสภณเจตสิก** คือ เจตสิกฝ่ายดีงาม มีจำนวน ๒๕ แบ่งเป็น โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ วิรติเจตสิก ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ และ ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๘-๒๘๐.

^{๔๕} จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ จำแนกได้ ๒ แบบ แบบที่ ๑ จำแนกโดยชาติ แบ่งเป็น อกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ (จำแนกโดยละเอียดเป็น ๓๗) วิปากจิต ๓๖ (จำแนกโดยละเอียดเป็น ๕๒) และกิริยาจิต ๒๐ แบบที่ ๒ จำแนกโดยภูมิประเภท แบ่งเป็น กามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ และ โลกุตตรจิต ๘ (จำแนกโดย

ชั้น ข้อแรก ถือเป็นรูปชั้น ชั้น ๔ ข้อหลัง ถือเป็น นามชั้น

สรุปได้ว่าบุคคลในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยรูป (กาย) และนาม (ใจหรือจิต) โดยที่กายและจิต มีความสัมพันธ์กันคือ จิต เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมทุกอย่างของร่างกายที่แสดงออกมา

๒.๒.๒.๑ สาเหตุของความแตกต่างระหว่างบุคคลในพระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎกได้แสดงพระดำรัสของพระพุทธเจ้าถึงปัจจัยที่ทำให้แต่ละบุคคลมีความแตกต่างกันไว้พระสูตรชื่อจุฬามณีวงศ์สูตร กล่าวคือ มีมานพผู้หนึ่งชื่อ พระสุภมาณพโตเทยยบุตรได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาเป็นคนเลวและคนดี ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ดังนี้ “มานพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๔๖} พระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของมนุษย์ว่าเกิดจาก “กรรม” หรือการกระทำของแต่ละบุคคล หรือกล่าวได้ว่า บุคคลสั่งสมกรรมอย่างใดย่อมได้รับผลแห่งกรรมอย่างนั้น ประกอบกรรมอันนำไปสู่ความเป็นอย่างใด ย่อมได้รับความเป็นอย่างนั้น กล่าวสั้นๆ คือ ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว มนุษย์และมวลสัตว์ ย่อมมีความเป็นไปต่างๆ กันตามกฎแห่งกรรม และกรรมที่มนุษย์และมวลสัตว์ก่อขึ้นนี้แหละจะเป็นตัวกำหนดสถานะในปัจจุบันและคติเบื้องหน้าของมนุษย์และมวลสัตว์ ^{๔๗}

นอกจากนั้นยังปรากฏในจิตตสัมมุตตชาดก พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถา ที่จิตตบัณชิตแสดงต่อพระพักตร์ ของพระเจ้าสัมมุตตะ ผู้ที่เคยเป็นพี่น้องกันเมื่อชาติปางก่อนว่า “ขอเดชะพระองค์ผู้จอมชน ชาตินำเกิดของนรชนไม่สมำเสมอในหมู่มนุษย์ กำเนิดแห่งคนจัญชालนับว่าต่ำต้อยที่สุด ในชาติก่อน พวกเราได้อาศัยอยู่ในครรภ์ของหญิงจัญชาล เพราะกรรมชั่วช้าของตน”^{๔๘}

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลในพระพุทธศาสนา คือ “กรรม” หรือ การกระทำการกระทำทางกาย (กายกรรม) ทางวาจา (วจีกรรม) และทางใจ (มโนกรรม) ที่บุคคลได้สั่งสมไว้จะส่งผลดี-ผลชั่ว แตกต่างกันไปตามกฎแห่งกรรม (ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว) ของแต่ละบุคคลอันเกิดจากตณหา (กิเลส) และ ฉันทะนั่นเอง

๒.๒.๒.๒ การจำแนกความแตกต่างระหว่างบุคคลในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏหลักฐานชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ตั้งแต่เมื่อครั้งหลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วทรงเกิดความท้อพระทัยว่าจะไม่แสดงธรรมโปรด

ละเอียดเป็น ๔๐) ๑ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘๒-๒๙๐.

^{๔๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๖๐.

^{๔๘} ขุ.ชา.วิสตี. (ไทย) ๒๗/๓๘๘/๔๗๖.

มหาชน เพราะทรงเห็นว่าพระธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุนั้นมีความละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง ยากต่อบุคคลจะรู้ เข้าใจและปฏิบัติได้ ต่อมาพระองค์ได้ทรงพิจารณาอย่างลึกซึ้ง แล้วทรงเห็นว่าบุคคลในโลกนี้มีหลายจำพวก บางพวกสอนได้ ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีจลฺลิตในตาน้อย มีจลฺลิตในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี อุปมาเหมือนในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำอยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉะนั้นโดยพระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีจลฺลิต ในตาน้อย มีจลฺลิตในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี ฉะนั้น”^{๔๙}

จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงจำแนกความแตกต่างของคนตามสติปัญญาของบุคคลที่จะสามารถเข้าใจหลักธรรมอันลึกซึ้งของพระพุทธองค์ได้ โดยเปรียบบุคคลเสมือนดอกบัว ๓ ประเภทคือ จมอยู่ในน้ำ เสมอน้ำ พ้นน้ำ

ความแตกต่างของบุคคลที่ปรากฏใน อุคฆฏิคคณสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย^{๕๐} เรื่อง ว่าด้วยบุคคลผู้เข้าใจได้ฉับพลัน ว่ามีอยู่ ๔ จำพวกดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลกบุคคล ๔ จำพวกใดหนบ้าง คือ
๑. อุกฆฏิคคณ (ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน) ๒. วิปจิตคณ (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ)
๓. เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) ๔. ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ)
ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก

ในอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า อุกฆฏิคคณ หมายถึงบุคคลที่บรรลุธรรมคืออริยสัจ ๔ ได้เร็ว คือ พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น วิปจิตคณ หมายถึงบุคคลที่บรรลุธรรมเมื่อเขาอธิบายเนื้อความโดยพิสดาร คือ เมื่อเขายกหัวข้อขึ้นกล่าวโดยย่อแล้วกล่าวอธิบายโดยพิสดาร จึงสามารถบรรลุพระอรหัตผลได้ เนยยะ หมายถึงบุคคลที่มันสิการโดยแบบคาย โดยการแสดง การถาม การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้กลัณณมิตร จึงบรรลุธรรมโดยลำดับ และปทปรมะ หมายถึงบุคคลที่ฟังไว้มาก

^{๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔, ที.ม. ๑๐/๖๙/๓๙-๔๐, ม.ม. ๑๒/๒๘๓/๓๐๗-๓๐๘, อภิ.ก. ๓๗/๘๕๖/๘๙๑.

^{๕๐} อ.จตุกก. ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

แสดงไว้มาก ทรงจำไว้มาก และพูดไว้มาก แต่ไม่บรรลุธรรมในชาตินี้ คือ ไม่สามารถที่จะบำเพ็ญทาน วิปัสสนา มรรค หรือผลให้บังเกิดได้^{๕๑}

จากการศึกษาถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลในพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก และ เอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปการจำแนกความแตกต่างระหว่างบุคคลในพระพุทธศาสนา ได้ ๔ อย่าง คือ จำแนกตามภูมิหลัง จำแนกตามจริต จำแนกตามสติปัญญา และจำแนกตามลักษณะ อื่นๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) จำแนกตามภูมิหลัง หมายถึง การจำแนกตาม”กรรม” หรือ การกระทำ ที่บุคคลได้ ประพฤติปฏิบัติในอดีตชาติ และส่งผลมาถึงชาติปัจจุบัน ซึ่งการส่งผลของกรรมนั้น ทำให้บุคคลมีความ แตกต่างกันในด้านต่างๆ เช่น ความแตกต่างกันในการเกิดของสรรพสัตว์ ความแตกต่างกันในการตาย ของมนุษย์ของผู้กระทำชั่วทางกายวาจา ใจ^{๕๒}

๒) จำแนกตามจริต หรือ ความประพฤติ, พื้นนิสัย หรือพื้นเพแห่งจิตของคนทั้งหลายที่ หนักไปด้านใดด้านหนึ่ง แตกต่างกันไป^{๕๓} ในคนหนึ่งคนจะมีหลายจิตรวมกัน หรือเรียกว่าจิตประสม แต่จะมีจิตใดจิตหนึ่งที่โดดเด่นออกมา เรียกว่า จิตหลัก และจะมีจิตอื่น ประสมอยู่ด้วยเรียกว่า จิตรรอง^{๕๔} การแบ่งประเภทของจิต อาจแบ่งเป็น จิต ๑๔ จิต ๗ จิต ๖ จิต ๓ และจิต ๒ แต่จิตที่ถือว่าเป็นจิตหลักคือ จิต ๖^{๕๕} ซึ่งการจำแนกบุคคลตามจิต ๖ ปรากฏใน ขุททนิกาย มหา นิเทศ และจุฬนิเทศ ได้กล่าวถึงจิตทั้ง ๖ ไว้ดังนี้ “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า “บุคคลนี้มีราคะ จิต บุคคลนี้มีโทสะจิต บุคคลนี้มีโมหะจิต บุคคลนี้มีวิตกจิต บุคคลนี้มีสัทธาจิต บุคคลนี้มีญาณ จิต”^{๕๖}

ลักษณะของบุคคลที่แตกต่างกันไปตามจิตทั้ง ๖ มีดังนี้

(๑) รากจิต ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ หมายถึงมีความประพฤติหนักไปทาง รักสวยรักงาม มักดีใจ

^{๕๑} อิง.จตุกก.อ. ๒/๑๓๓/๓๘๐, อิง.จตุกก.ฎีกา ๒/๑๓๓-๑๓๔/๔๑๗-๔๑๘.

^{๕๒} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการตายอันเป็นผลจากการประกอบกรรมของบุคคล ใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๖๐. และใน อิง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙-๑๓๐.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : ธนธการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

^{๕๔} อนุสร จันทพันธ์และบุญชัย โกศลธนากุล, จิต ๖ ศาสตร์ในการอ่านใจคน, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๘.

^{๕๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพระราชวรมณีนีและคณะ, วิมุตติมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทย, ๒๕๔๑.

^{๕๖} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐.และ ขุ.จู (ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

(๒) โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติกติ หมายถึงมีความประพฤติหนักไปทางใจร้อนขี้หงุดหงิด

(๓) โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติกติ หมายถึงมีความประพฤติหนักไปทางเขลาเหงาซึม เื่องงง วมงาย

(๔) วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติกติ หมายถึงมีความประพฤติหนักไปทางคิดจับจดฟุ้งซ่าน

(๕) สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติกติ หมายถึงมีความประพฤติหนักไปทางมีจิตใจซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย

(๖) พุทธิจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติกติ หมายถึงมีความประพฤติหนักไปทางคิดพิจารณา^{๕๗}

๓) จำแนกตามสติปัญญา การจำแนกบุคคลโดยใช้สติปัญญาเป็นเครื่องชี้วัดที่ปรากฏในพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยได้ยกมาเป็นตัวอย่างดังนี้

(๑) จำแนกตามศักยภาพในการเรียนรู้ พระพุทธองค์ทรงแบ่งบุคคลตามศักยภาพในการเรียนรู้ออกเป็น ๓ ระดับ โดยเปรียบเทียบกับดอกบัว คือบัวเหล่าที่ ๑ อยู่ใต้น้ำ บัวเหล่าที่ ๒ อยู่เสมอน้ำ และบัวเหล่าที่ ๓ โผล่พ้นน้ำแสดงถึงทรงเห็นอุปนิสัยและความสามารถในการรับธรรมะได้ ๓ ระดับคือ รับรู้ธรรมะได้ยาก ปานกลางและง่ายตามลำดับซึ่งการจำแนกคนแบบนี้มีส่วนทำให้พระพุทธองค์ทรงเกิดมหากรุณาจิต ตัดสินพระทัยในการประกาศพระศาสนา ด้วยเห็นว่ามีคนจำนวนหนึ่งสามารถรู้ธรรม เห็นธรรม ตามพระองค์ได้ มีคนบางส่วนรู้ธรรมยาก และอีกบางส่วนยากมากที่จะรู้ธรรมตามพระองค์ ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์ทรงเลือกประกาศธรรมแก่ผู้ที่สมควรได้รับพระธรรมโดยลำดับ และทรงไม่ได้คาดหวังให้ทุกคนต้องมานับถือแนวทางของพระองค์ที่ทรงประกาศดังปรากฏในปาสาธาสูต^{๕๘}

(๒) จำแนกตามการบรรลุอรหัตต์ การแบ่งประเภทบุคคลโดย “ประเภทของการบรรลุอรหัตต์ผล” เป็น ๒ ประเภทคือ ๑. ผู้หลุดพ้นด้วยกำลังสมาธิ (ผู้ได้วิชา ๓ อภิญญา ๖ และอุกโตภาควิมุตติ) ๒. ผู้หลุดพ้นด้วยกำลังปัญญา^{๕๙}

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖-๕๗.

^{๕๘} ดูรายละเอียดพุทธดำรัสในปาสาธาสูตเพิ่มเติมใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗-๓๐๘.

^{๕๙} การจำแนกบุคคลตามการบรรลุอรหัตต์ผลนี้ ปรากฏในปวารณาสูตร ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงประทับอยู่ ณ บุพพาราม ปราสาทของนางวิสาขาไมคารมาตา เขตกรุงสาวัตถี พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนแต่เป็นพระอรหัตต์ พระพุทธองค์ได้ทรงจำแนกพระอรหัตต์ทั้ง ๕๐๐ รูปออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ ๑ พระภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยกำลังสมาธิ (หลุดพ้นด้วยวิธีสมณานาวิปัสสนา) คือได้วิชา ๓ อภิญญา ๖ และ อุกโตภาควิมุตติ มีจำนวน ๑๘๐ รูป โดยมีภิกษุ ๖๐ รูปเป็นผู้ได้วิชา ๓ อีก ๖๐ รูปได้อภิญญา ๖ และอีก ๖๐ รูปได้อุกโตภาควิมุตติ กลุ่มที่ ๒ ภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยกำลังปัญญาหรือด้วยการเจริญปัญญา (หลุดพ้นด้วยวิธีวิปัสสนานานาหน้า

(๓) จำแนกตามความรวดเร็วในการรู้วิญญูสงสาร พระพุทธเจ้าทรงแบ่งบุรุษอาชาไนย^{๖๐} ไว้ ๔ ประเภทคือ บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ ประเภทที่ ๑ เพียงได้ฟังข่าวความทุกข์หรือความตายของผู้อื่นก็สลดสังเวช จึงเริ่มบำเพ็ญเพียร ประเภทที่ ๒ เพียงได้ประสบพบเห็นความทุกข์หรือความตายของผู้อื่นด้วยตนเองก็สลดสังเวช จึงเริ่มบำเพ็ญเพียร ประเภทที่ ๓ ญาติของตนประสบความทุกข์หรือความตายก็สลดสังเวช จึงเริ่มบำเพ็ญเพียร ประเภทที่ ๔ ตนเองได้รับความทุกข์ก็สลดสังเวช จึงเริ่มบำเพ็ญเพียร มีรายละเอียดในปโตทสูตร ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแต่ละคนมีความรับรู้ไม่เท่ากัน พระองค์จึงทรงอนุญาตให้บางคนบวช ด้วยความเห็นภายในวิญญูสงสารแล้ว แต่บางส่วนท่านประธานแนวทางแห่งฆราวาสธรรมให้ดำเนินโดยมีต้องบวชเพราะยังไม่ต้องการหลุดพ้นอย่างรวดเร็ว เพราะยังไม่เห็นภายในวิญญูสงสารนั่นเอง

สมณะ) ได้ปัญญาวิมุตติ จำนวน ๓๒๐ รูป ดังรายละเอียดในปาวารณาสูตสดังนี้ “พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สารีบุตร เราไม่ติเตียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจาของภิกษุ ๕๐๐ รูปแม้เหล่านี้เพราะบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูป เหล่านี้ภิกษุ ๖๐ รูปเป็นผู้ได้วิชา ๓ อีก ๖๐ รูปได้อภิญญา ๖ อีก ๖๐ รูปได้อุภโตภาควิมุตติ๑ ส่วนที่เหลือเป็นผู้ได้ปัญญาวิมุตติ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๓.

^{๖๐} พระพุทธเจ้าทรงปรารภว่าอาชาไนย (๑) บางตัวเพียงเห็นเงาปลั๊กก็ตั้งใจรับฟังคำสั่งของสารถิ (๒) บางตัวเพียงถูกแทงปลั๊กที่ขม ก็ตั้งใจรับฟังคำสั่งของสารถิ (๓) บางตัวเพียงถูกแทงปลั๊กที่ผิวหนัง ก็ตั้งใจรับฟังคำสั่งของสารถิ (๔) บางตัวเพียงถูกแทงปลั๊กที่เนื้อถึงกระดูก ก็ตั้งใจรับฟังคำสั่งของสารถิ เปรียบดัง บุรุษอาชาไนย ๔ จำพวกที่รับรู้ความทุกข์และความตายได้อย่างรวดเร็วและรีบหันมาบำเพ็ญเพียรเพื่อออกจากวิญญูสงสาร ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๓/๑๗๒.

- (๔) จำแนกตามการใช้ปัญญาในการกำจัดกิเลส จำแนกออกเป็น ๔ พวก ได้แก่
- ก. พระอรหันต์ คือผู้ที่ละสังโยชน์ (โอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทัมภาคิยสังโยชน์) ได้หมดแล้ว หลุดพ้นจากกิเลสแล้ว
 - ข. พระอนาคามี คือ ผู้ที่ละสังโยชน์ ๕ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ได้แล้ว
 - ค. พระสกทาคามี คือ ผู้ที่ละสังโยชน์ ๓ (โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๓ ข้อแรก คือ) และกำลังทำโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๒ ข้อหลัง (ราคะ กับภริยเม) ให้เบาบางลง
 - ง. พระโสดาบัน คือ ผู้ที่ละสังโยชน์ ๓ (โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๓ ข้อแรก คือ สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส)
- (๕) จำแนกตามความสัมพันธ์ของปัญญาและการพัฒนาจิต จำแนกบุคคลออกเป็น ๔ พวก ได้แก่

- ก. บุคคลที่มีความสงบแห่งจิตภายในแต่ไม่เห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญา
- ข. บุคคลที่แจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง แต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน
- ค. บุคคลที่ไม่มีความสงบแห่งจิตภายในและไม่เห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญา
- ง. บุคคลที่มีความสงบแห่งจิตภายในและเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญา^{๖๑}

(๔) จำแนกตามลักษณะอื่นๆ เป็นการจำแนกความแตกต่างระหว่างบุคคลตามลักษณะอื่นๆ เช่น จำแนกตามธาตุ จำแนกตามการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคมทั้งในด้านการปฏิบัติตนเอง การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น และการเลือกคบคน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) การจำแนกบุคคลโดย “ธาตุ” พระพุทธองค์ได้ให้ข้อสังเกตว่าบุคคลทั้งหลายในโลกนี้นักคบหากันเพราะมีธาตุที่ตรงกัน คือคนที่มีอุปนิสัย หรือจริตที่คล้ายกันจะมากับหาสมาคมกัน เช่น คนมีปัญญามากมักคบหากับผู้มีปัญญามากด้วยกัน เป็นของธรรมดาที่มีในโลก ดังมีรายละเอียดในจกกรมสูตร พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้พระภิกษุเห็นว่าพระภิกษุมักอยู่รวมกันโดยธาตุ เช่น ผู้มีปัญญามากจะอยู่รวมกลุ่มกับพระสารีบุตร ผู้มีฤทธิ์มากจะอยู่รวมกลุ่มกับพระโมคคัลลานะ ผู้ที่ใฝ่ต่อสุดตะจะอยู่รวมกลุ่มกับพระอานนท์ ส่วนผู้มีความปรารถนาลามกจะไปอยู่รวมกลุ่มกับเทวทัต เป็นต้น และได้ทรงสรุปท้ายพระสูตรว่า “แม้ในอดีต แม้ในอนาคต แม้ในปัจจุบันนี้ สัตว์ทั้งหลายก็ได้ คบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือสัตว์ทั้งหลายผู้มีอภัยอาศัยแล้ว ได้คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอภัยอาศัยแล้ว สัตว์ทั้งหลายผู้มีอภัยอาศัยงาม ได้คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอภัยอาศัยงาม”^{๖๒}

(๒) จำแนกตามอุปนิสัยที่ควรได้รับการฝึกสอน พระพุทธเจ้าทรงแบ่งประเภทของบุคคลเป็น ๔ ประเภท คือ ๑. บุคคลประเภทฝึกง่าย สมควรฝึกแบบสุภาพ ๒. บุคคลประเภทฝึกยาก สมควรฝึกแบบรุนแรง ๓. บุคคลประเภทที่สมควรฝึกทั้ง ๒ แบบ และ ๔. บุคคลประเภทที่ไม่สมควร

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๒/๑๔๐.

^{๖๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๙/๑๘๗.

แก่การฝึกก็ทรงดการสอนเสีย มีรายละเอียดดังที่ปรากฏในเกสสูตร^{๖๓} เรื่องนี้พระพุทธองค์ทรงทราบอุปนิสัยของผู้ที่เข้ารับการฝึก จึงทรงมอบแนวทางที่เหมาะสมให้สมควรแก่การฝึก โดยที่มีได้บังคับให้ทุกคนปฏิบัติอย่างเดียวกัน แต่ทรงมอบจุดงวัตร ๑๓ ให้เป็นทางเลือกตามประเภทของผู้ฝึกแบบรุนแรง ส่วนผู้ที่ไม่สามารถฝึกได้พระพุทธองค์ทรงตัดทิ้งเสีย

(๓) จำแนกตามการถือรูป ได้บุคคล ๔ จำพวก คือ ๑. บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป คือ ผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจของฉันทราคะ ๒. บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง ๓. บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง ๔. บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม^{๖๔}

(๔) จำแนกตามความเป็นคนพาลและบัณฑิต ดังใน วินัยปิฎก กล่าวเรื่องราวด้วยบุคคลพาลและบัณฑิต ไว้ว่ามีความแตกต่างกันในเรื่อง การรับและไม่รับภาระ สิ่งที่ดีและไม่ควร ความอาบัติและไม่อาบัติ ธรรมและอธรรม วินัยและสภาพที่มีใช้วินัย^{๖๕}

(๕) จำแนกตามการคบคน ได้บุคคล ๔ จำพวก คือ ๑. บุคคลเหมือนนอสุร มีบริวารเหมือนนอสุร คือ บุคคลที่เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม และมีพวกพ้องเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ๒. บุคคลเหมือนนอสุร มีบริวารเหมือนเทวดา คือ บุคคลที่เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม แต่มีพวกพ้องเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ๓. บุคคลเหมือนเทวดา มีบริวารเหมือนนอสุร คือ บุคคลที่เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่มีพวกพ้อง เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ๔. บุคคลเหมือนเทวดา มีบริวารเหมือนเทวดา คือ บุคคลที่เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม และมีพวกพ้องเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม^{๖๖}

(๖) จำแนกตามการเป็นผู้เกื้อกูลตนเอง ได้บุคคล ๔ จำพวก คือ ๑. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ๒. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง ๓. บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ๔. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นทุกประการ^{๖๗}

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๙. พระสูตรนี้ปรารภการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับครุฑิกม้าชื่อเกสสารถิ ซึ่งในการสนทนา เกสสารถิถามพระพุทธองค์ว่าฝึกคนอย่างไร พระพุทธองค์ทรงย้อนถามนายเกสสารถิว่าท่านฝึกม้าอย่างไร นายเกสสารถิก็แบ่งการฝึกเป็น ๔ อย่างคือ (๑) ฝึกแบบสุภาพสำหรับม้าเชื่อง (๒) ฝึกแบบรุนแรงสำหรับม้าพยศ (๓) ฝึกแบบผสม (๔) ส่วนม้าที่ฝึกไม่ได้ก็ฆ่าทิ้งเสียเพื่อมิให้เสียชื่อเสียงครุฑิกม้า ซึ่งพระองค์ก็ตรัสตอบว่าพระองค์เป็นสารถิฝึกบุรุษก็ใช้ ๔ วิธีเช่นเดียวกันคือ คือ (๑) ฝึกแบบสุภาพ (๒) ฝึกแบบรุนแรง (๓) ฝึกแบบผสม (๔) ผู้ที่ฝึกไม่ได้ก็ทรงดการสอนเสีย

^{๖๔} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๙.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ส.น. (ไทย) ๑๖/๙๙/๑๘๗.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๑/๑๓๙-๑๔๐.

^{๖๗} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๘/๑๔๘.

(๗) จำแนกตามการปฏิบัติต่อตนเอง ได้บุคคล ๔ ประเภท ๑. บุคคลที่ทำตนเองให้เดือดร้อน ๒. บุคคลที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ๓. บุคคลที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน ๔. บุคคลที่ไม่ทำให้ตนเองและไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ดังปรากฏในกัณฑ์ทรกสูตร^{๖๘}

(๘) จำแนกตามอารมณ์หรือความรู้สึก จำแนกได้ ๔ จำพวก คือ ๑. บุคคลผู้มีราคะ ๒. บุคคลผู้มีโทสะ(ความโกรธ) ๓. บุคคลผู้มีโมหะ (ความหลง) ๔. บุคคลผู้มีมานะ^{๖๙}

จากศึกษาความแตกต่างระหว่างบุคคลในพระพุทธศาสนา โดยการประมวลร่องรอยในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพุทธศาสนาจะเห็นว่าพระพุทธองค์ได้ทรงจำแนกประเภทของบุคคลออกเป็นกลุ่ม ๆ โดยใช้หลายกฎเกณฑ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับโอกาสและสถานการณ์ในการจำแนกประเภท ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า ในแต่ละกลุ่มมีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่คล้ายคลึงกัน โดยเมื่อทรงแบ่งบุคคลเป็นหลายประเภทแล้ว ย่อมทรงแนะนำพร่ำสอนด้วยวิธีที่แตกต่างกันออกไปตามจริตนิสัย พื้นเพ ความแก่กล้าของอินทรีย์ ของบุคคลประเภทนั้นๆ เป็นการสอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

แนวคิดที่ได้จากการศึกษาความแตกต่างระหว่างบุคคลที่นำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียน คือการวางแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งทางด้านกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญา โดยเฉพาะความแตกต่างด้านสติปัญญา ซึ่งในงานวิจัยเล่มนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยทั่วไปและแนวคิดในพระพุทธศาสนา ที่เป็นความแตกต่างด้านสติปัญญา ที่จำแนกตามศักยภาพในการเรียนรู้มาเป็นแนวทางในการนำไปประยุกต์ใช้ เพื่อสนองนโยบายในการจัดการศึกษาของโรงเรียนตามแนวนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ที่กำหนดนโยบายการเพิ่มผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดนี้ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนโรงเรียนกาวีละวิทยาลัย

๒.๒.๓ แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับการเรียนรู้เป็นรายบุคคล

๒.๒.๓.๑ ความหมาย เป้าหมาย และหลักการของการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล

การเรียนการสอนเป็นรายบุคคล เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนแต่ละคน ได้ตรวจสอบความสามารถของตนเอง แล้วเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับตน เพื่อจะได้เรียนตามความถนัดและความสามารถ และความสนใจ นักการศึกษาและนักวิชาการหลายท่านได้ให้หลักการและความหมายของการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล ไว้ดังต่อไปนี้

ระวีวรรณ ศรีคร้ามครัน กล่าวถึงการจัดการเรียนเป็นรายบุคคลไว้ว่า เป็นการจัดการเรียนการสอนที่ส่งเสริมความแตกต่างและความสามารถของแต่ละบุคคล การจัดวิธีการสอน และสื่อการเรียนการสอน ต้องคำนึงถึงความแตกต่างในด้านความสามารถของแต่ละคน ซึ่งผู้เรียนจะสามารถ

^{๖๘} ดุราลละเอียตใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕.

^{๖๙} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๖/๑๑๐.

เรียนได้อย่างเหมาะสมตามความสามารถ และความสนใจของตนเอง ซึ่งผู้เรียนจะต้องมีความรับผิดชอบเพียงพอ สำหรับการศึกษาเอกสาร การวางแผนการเรียนรู้ด้วยตนเอง^{๗๐}

บุญชม ศรีสะอาด ได้กล่าวถึง การเรียนการสอนเป็นรายบุคคลว่าเป็นการเรียนการสอนที่ผู้เรียนสามารถเลือกวิธีเรียนที่เหมาะสมกับความสนใจของตนเอง เรียนไปตามความสามารถของตนเอง และผู้เรียนจะทราบความก้าวหน้าในการเรียนของตนเสมอ^{๗๑}

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม ได้ให้ความหมายของการศึกษารายบุคคล ไว้ว่า หมายถึงการประสมประสานระหว่างวิธีสอนกับสื่อการเรียนการสอนเพื่อสนองความต้องการของผู้เรียนแต่ละบุคคลจำแนกสื่อการเรียนรายบุคคล โดยสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของหลักสูตรสถานศึกษา^{๗๒}

จันทร์ฉาย เตมียการ ได้ให้ความหมายของการสอนเป็นรายบุคคลไว้ว่าหมายถึงการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรที่วางไว้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนได้ด้วยตนเองตามเอกัตภาพส่วนบุคคล และ ได้ระบุถึงจุดประสงค์ของการเรียนการสอนรายบุคคลไว้ดังนี้

๑) สอนความแตกต่างที่มีผลต่อการเรียนรู้ของคนเราที่สำคัญ ๔ ประการได้แก่ อัตราความเร็ว – ช้า ในความสัมฤทธิ์ วิธีการเรียน ความสามารถ และความสนใจ

๒) ส่งเสริมหลักสูตรมุ่งไปที่ผู้เรียน (The Student-Centered Curriculum) หรือเน้นผู้เรียนเป็นหลัก ให้ผู้เรียนรู้จักค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเองโดยมีครูเป็นผู้ชี้แนะ

๓) สนับสนุนให้ผู้เรียนอยู่ในบรรยากาศของการเรียนรู้ เป็นการพยายามสร้างบรรยากาศส่งเสริมความรู้สึกในการใฝ่หาความรู้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยยึดหลักจิตวิทยาเข้าช่วย เช่น เปิดโอกาสให้ผู้เรียนทราบว่าการตัดสินใจของตนนั้นถูกหรือผิด และยังสนับสนุนผู้เรียนให้มีความรับผิดชอบในการเรียนของตนเอง

๔) การเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีระบบ จะทำให้ผลสัมฤทธิ์ที่ได้รับมีความน่าเชื่อถือ ซึ่งครูผู้สอนควรวางแผนในควบคุมคุณภาพของกระบวนการเรียนการสอน^{๗๓}

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ ได้ให้ความหมายของการเรียนการสอนรายบุคคลไว้ว่า การเรียนการสอนรายบุคคล หมายถึงการที่ครูกำหนดวัตถุประสงค์ จัดเปลี่ยนบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และกิจกรรมต่าง ๆ ไว้ขายให้แก่ผู้เรียน ให้ผู้เรียนได้เลือกซื้อ เลือกบริโภค ตามความสามารถ

^{๗๐} ระวีวรรณ ศรีศรีรามครัน, เทคนิคการสอน, กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔๐-๒๔๑.

^{๗๑} บุญชม ศรีสะอาด, การพัฒนาการสอน, กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

^{๗๒} ศิริพงศ์ พยอมแย้ม, การเลือกและการใช้สื่อการเรียนการสอน, กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๙-๑๓๑.

^{๗๓} จันทร์ฉาย เตมียการ, การสอนรายบุคคล, เชียงใหม่: ภาควิชาเทคโนโลยีทางการศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙), หน้า ๑๑-๑๓.

ความสนใจและความพร้อมของแต่ละคน และการจัดการเรียนการสอนเป็นรายบุคคลจะยึดหลักที่จะมุ่งสนองตอบความแตกต่างระหว่างบุคคลดังกล่าว โดยมุ่งจัดสภาพการเรียนการสอนที่จะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสามารถ ความสนใจและความพร้อมของแต่ละบุคคล^{๗๔}

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล หมายถึงกระบวนการที่กำหนดให้ผู้เรียนแต่ละคน ได้ตรวจสอบความสามารถของตนเอง แล้วเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับตน เพื่อจะได้เรียนตามความถนัดและความสามารถ การเรียนการสอนรายบุคคล เป็นการจัดการเรียนการสอนที่มุ่งสนองตอบความแตกต่าง ระหว่างบุคคล ในการศึกษาหาความรู้จากสื่อ นวัตกรรม ที่มีมุ่งหมายในการบรรลุวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้ ตามความถนัด ความสามารถ และความสะดวกของผู้เรียน

๒.๒.๓.๒ ขั้นตอนการจัดการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล

จากการศึกษาค้นคว้าแนวคิดของนักการศึกษาหลาย ๆ ท่าน อาทิเช่น บุญชม ศรีสะอาด ศิริพงศ์ พยอมแย้ม จันทรฉาย เตมียการ และชัยยงค์ พรหมวงศ์ ได้สรุปขั้นตอนการจัดการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล ไว้ดังนี้

- ๑) กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อระบุพฤติกรรมที่พึงประสงค์ให้ชัดเจน
- ๒) ทดสอบความรู้ ความสามารถพื้นฐานของผู้เรียน
- ๓) ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน โดยใช้สื่ออุปกรณ์ที่ผู้สอนจัดเตรียมไว้ โดยไม่กำหนดเวลาในการเรียน
- ๔) ประเมินผลการเรียนรู้ (โดยครู และหรือนักเรียน) ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์

๒.๒.๓.๓ วิธีการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล

วิธีการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล เป็นการศึกษาด้วยตนเอง ตามความสนใจ ในเวลาที่มีความพร้อม ผู้เรียนต้องมีความรับผิดชอบ และมีวินัยในการเรียน การเรียนรู้ในลักษณะนี้จึงจะประสบผลสำเร็จ

จันทรฉาย เตมียการ กล่าวว่า การจัดการสอนรายบุคคล ต้องนำหลักการของระบบ (System Approach) มาใช้ ระบบการสอนรายบุคคลประกอบด้วย การออกแบบรูปแบบการสอนรายบุคคล (วิเคราะห์) การดำเนินการสอนรายบุคคล (สังเคราะห์) และ การประเมินการสอนรายบุคคล (ประเมินผล)^{๗๕}

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ ได้แบ่งวิธีการเรียนการสอนรายบุคคล ออกเป็น ๒ วิธี คือ

^{๗๔} ชัยยงค์ พรหมวงศ์, มิติที่ 3 ทางการศึกษา, กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑, หน้า ๓๕๖.

^{๗๕} จันทรฉาย เตมียการ, การสอนรายบุคคล, หน้า ๑.๑๐.

วิธีที่ ๑ เป็นการเรียนที่ผู้เรียนต้องมาอยู่ร่วมกับผู้เรียนคนอื่นในห้องเรียนหรือโรงเรียนที่ครูได้เตรียมสื่อการเรียนไว้ล่วงหน้าแล้ว ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ตรวจสอบผลการเรียนได้เอง เรียนรู้ทีละน้อยตามลำดับขั้น ซึ่งครูจะต้องวางแผนในการดำเนินการ แบ่งหน่วยที่จะสอนเป็นหัวเรื่องที่มีมโนทัศน์เดียว เตรียมโมดูล (Module) หรือชุดการสอนซึ่งมีสื่อประสมจัดไว้เป็นระบบ ให้นักเรียนได้ศึกษาตามความสนใจ และการประเมินความก้าวหน้าระหว่างประกอบกิจกรรม และหลังประกอบกิจกรรม

วิธีที่ ๒ เป็นการเรียนที่เกิดขึ้นต่างถิ่นต่างที่กัน โดยผู้เรียนจะแจ้งหน่วยและโมดูลที่อยากจะเรียน แล้วทำข้อสอบก่อนเรียน และนำโมดูลไปศึกษาเองที่บ้าน หรือที่ทำงาน หรือโรงเรียน ตามกิจกรรมที่กำหนด และใช้เวลาตามที่ต้องการ แล้วจึงแจ้งความจำนงขอสอบหลังเรียน หากผ่านจะได้รับ “ใบผ่าน” แล้วจึงศึกษาโมดูลต่อไป^{๗๖}

จะเห็นว่าขั้นตอนการเรียนการสอนแบบรายบุคคล มีลักษณะเด่นคือการศึกษาด้วยตนเอง ตามความสนใจ ในเวลาที่มีความพร้อม โดยไม่เกี่ยวเนื่องกับผู้เรียนคนอื่น แต่ผู้เรียนจะต้องมีความรับผิดชอบ และมีวินัยในการเรียน การเรียนรู้ในลักษณะนี้จึงจะประสบผลสำเร็จ เป็นพัฒนาพฤติกรรมการเรียนรู้ของผู้เรียนได้ครบ ๓ ด้าน คือด้านความรู้ ความคิด (พุทธิพิสัย) ด้านทักษะกระบวนการ (ทักษะพิสัย) และด้านคุณธรรม จริยธรรม (ด้านจิตพิสัย) ผู้วิจัยจึงนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาสื่อรายบุคคล มาใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้นักเรียน

๒.๒.๔ การสอนธรรมแบบรายบุคคลในพระพุทธศาสนา

การสอนธรรมเป็นรายบุคคลในพระพุทธศาสนา ปรากฏชัดเจนในพุทธกิจ ๕ ประการ^{๗๗} ได้แก่ พุทธกิจเวลาเช้า หรือเวลาจวนสว่าง (ปัจฉิมยามกิจ) ที่ทรงตรวจดูสัตว์โลก ผู้ควรบรรลุธรรม เพราะทรงมีทศพลญาณ^{๗๘} โดยเฉพาะอินทริยโปรปริยัตตญาณปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและ

^{๗๖} ชัยยงค์ พรหมวงศ์, มิติที่ 3 ทางการศึกษา, หน้า ๓๖๒-๓๖๘.

^{๗๗} พุทธกิจ ๕ ประการ อันเป็นประโยชน์แก่ชาวโลก ทรงโปรดเวไนยสัตว์ ทรงอนุเคราะห์เกื้อกูลสัตว์โลกทั้งหลายให้เป็นสุข พ้นจากทุกข์ ให้บรรลุอมตธรรม ดังนี้ ๑. พุทธกิจเวลาเช้า หรือภาคก่อนอาหาร (ปุริมัตตกิจ) เสด็จออกบิณฑบาต และแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ ๒. พุทธกิจเวลาบ่าย หรือหลังอาหาร (ปัจฉิมัตตกิจ) ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุสงฆ์ และมหาชน ๓. พุทธกิจเวลาค่ำ หรือพุทธกิจยามที่ ๑ ของราตรี (ปุริมยามกิจ) ประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ๔. พุทธกิจเวลาเที่ยงคืน (มัชฌิมยามกิจ) ทรงตอบปัญหาเทวดา ๕. พุทธกิจเวลาเช้ารุ่ง หรือเวลาจวนสว่าง (ปัจฉิมยามกิจ) ทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้ควรบรรลุธรรม ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๒๘-๒๙.

^{๗๘} ทศพลญาณ ประกอบด้วย ๑. ฐานฐานญาณ ๒. กรรมวิปากญาณ ๓. สัมพัทธคามินีปฏิปทาญาณ ๔. นานาธาตุญาณ ๕. นานาธมฺมคติญาณ ๖. อินทริยโปรปริยัตตญาณ ๗. ฌานาภิสังกเลสาทิญาณ ๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๙. จุตูปปาตญาณ ๑๐. อาสวักขยญาณ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๒๘-๒๙.

หย่อน แห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายรู้ว่าสัตว์นั้นๆ มีแนวความคิดความรู้ ความเข้าใจ แคไหนเพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อยมีอินทรีย์อ่อนหรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่ ดังนั้นก่อนที่จะเสด็จไปสอนใคร จะทรงตรวจด้วยพระญาณ ว่าบุคคลใดควรจะสอนก่อน สอนด้วยเรื่องอะไร และสอนอย่างไร

การสอนธรรมแบบรายบุคคลในพระพุทธศาสนา เป็นการสอนตามความแตกต่างของแต่ละบุคคล เช่น สอนตามจริต ได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริตพุทธิจริต และวิตกจริต สอนตามสติปัญญา หรือตามศักยภาพในการเรียนรู้ของบุคคล ดังที่ได้ทรงจำแนกบุคคลโดยเปรียบเทียบกับบัว ๓ เหล่า เป็นต้น และหากวิเคราะห์การสอนธรรมแบบรายบุคคลในพระพุทธศาสนา จากหลักการสอนที่เป็นหลักเกี่ยวกับผู้เรียนแล้ว จะพบว่าการสอนธรรมในพระพุทธศาสนานั้นเน้นไปที่การสอนเป็นรายบุคคล ดังปรากฏในหลักเกี่ยวกับตัวผู้เรียน ในการสอนแต่ละครั้งว่า เพื่อให้ผู้เรียนบรรลุผลตามจุดหมายนั้น พระพุทธองค์ทรงมีหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นรายบุคคล เช่น

๒.๒.๔.๑ สอนตามจริต ได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริตพุทธิจริต และวิตกจริต พระพุทธองค์จะใช้วิธีสอน หรือสื่อการสอนตามจริตที่แตกต่างกันไปตามแต่ละบุคคล

๒.๒.๔.๒ สอนตามรู้ระดับความสามารถของบุคคล โดยทรงจำแนกบุคคลออกเป็น ๔ ประเภท คือ บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เรียกว่า อุคฆฎัตถุญญ . บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตถุญญ บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำ ใช้วิธีการยกเยื้องให้เข้าใจได้ค่อยๆ ไป เรียกว่า เนยยะ และ บุคคลผู้อุปปัญญา มีดวงตามืดมิด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า ปทปรมะ

๒.๒.๔.๓ ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

๒.๒.๔.๔ สอนโดยคำนึงถึงความพร้อม ความสุขงอม ความแสรบแห่งอินทรีย์ หรือ ญาณ ที่บาลีเรียกว่า ปริปากะ ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วย ว่าในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แคไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง

๒.๒.๔.๕ สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ชัดเจนแม่นยำ และได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกด้วยการให้นำ ผ้าขาวไปลูบคลำ^{๗๙} เป็นต้น

๒.๒.๔.๖ การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบเสริมหลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้ เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าคุณได้มองเห็น

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน ขุ. เถร. (ไทย) ๒๖ / ๕๖๐/ ๔๓๗.

ความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจหลักนี้พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ เพื่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ชี้ข้อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ที่ตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำ ซึ่งช่องทางเข้าสู่ความรู้ในการนี้ ผู้สอนมักกลายเป็นผู้ถามปัญหา แทนที่จะเป็นผู้ตอบ

๒.๒.๔.๗ เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์ เช่น ชาวนาคนหนึ่งตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่าจะไปฟังพุทธเทศนาบังเอิญวัวหายไปตามได้แล้วรีบมา แต่กว่าจะได้ก็ช้ามาก คิดว่าทันฟังท้ายหนอยกียังดี ไปถึงวัดปรากฏว่าพระพุทธรูปเจ้ายังทรงประทับรอนอยู่หนึ่งๆ ไม่เริ่มแสดง ยิ่งกว่านั้นยังให้จัดอาหารให้เขารับประทานจนอิ่มสบาย แล้วจึงทรงเริ่มแสดงธรรม^{๘๐} หรือเรื่องเด็กหญิงชาวบ้านลูกข้างทุกคนหนึ่ง อยากฟังธรรม แต่มีงานม่วนกรอด้ายเร่งอยู่ เมื่อทำ เสร็จจึงเดินจากบ้านเอาม้วนด้ายไปส่งบิดา และได้แวะโรงธรรมโดยนั่งอยู่แถวหลังสุดของที่ประชุม พระพุทธรูปองค์ก็ยังทรงเอาพระทัยใส่ หันไปปรับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้ๆ ทักทายปราศรัย และสนทนาให้เกียรติให้เด็กนั้นพูดแสดงความเห็นในที่ประชุม และทรงเทศนาให้เด็กนั้นได้รับประโยชน์จากการมาฟังธรรม^{๘๑}

๒.๒.๔.๘ ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย คนที่มีปัญหา เช่น เรื่องพระจุฬป็นถก เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการสอนแบบรายบุคคลในพระพุทธศาสนา เป็นการสอนที่คำนึงถึงศักยภาพความสามารถของผู้เรียนแต่ละคน ซึ่งมีความแตกต่างกันไป เป็นการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้ หรือในสมัยปัจจุบันเรียกว่าเป็นการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๒.๓. แนวคิดเกี่ยวกับการสอน

๒.๓.๑ แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับการสอน

สื่อ (media) เป็นคำมาจากภาษาละตินว่า “ระหว่าง” (between) หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่บรรจุข้อมูลสารสนเทศหรือเป็นตัวกลางข้อมูลส่งผ่านจากผู้ส่งหรือแหล่งส่งไปยังผู้รับเพื่อให้ผู้ส่งและผู้รับสามารถสื่อสารกันได้ตรงตามวัตถุประสงค์^{๘๒}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของสื่อไว้ว่า สื่อ (กริยา) หมายถึง ติดต่อให้ถึงกัน เช่น สื่อความหมาย ชักนำให้รู้จักกัน สื่อ (นาม) หมายถึง ผู้หรือสิ่งที่

^{๘๐} คุรยละเอียดใน ข.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๘ /๕๖๒.

^{๘๑} คุรยละเอียดใน ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๔ /๘๗.

^{๘๒} กิดานันท์ มลิทอง, เทคโนโลยีการศึกษาและนวัตกรรม, (กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๔๙),

ติดต่อให้ถึงกันหรือชักนำให้รู้จักกัน^{๘๓} และเมื่อมีการนำ “สื่อ” มาใช้ในการเรียนการสอนจึงเรียกว่า “สื่อการสอน” (Instructional Media)

สื่อการสอนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างมากในการเรียนการสอนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สื่อเป็นตัวกลางที่ช่วยให้การสื่อสารระหว่างผู้สอนและผู้เรียนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาได้ตรงกับที่ผู้สอนต้องการ

๒.๓.๑.๑ ความหมายของสื่อการสอน

สื่อการสอนมิได้หมายถึงเฉพาะสิ่งที่เป็นเพียงวัสดุอุปกรณ์ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่และนำมาใช้เพื่อให้การเรียนการสอนบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ นักการศึกษาของไทยได้ให้ความหมายของสื่อการสอนและจำแนกประเภทของสื่อการสอนไว้ดังนี้

กิดานันท์ มลิทอง ได้กล่าวว่าสื่อการสอนหมายถึง สื่อใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นเทปบันทึกเสียง สไลด์ วิดีโอ โทรทัศน์ วิทยุทัศน์ แผนภูมิ แผนภาพ ฯลฯ ซึ่งเป็นวัสดุบรรจุเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน หรือเป็นวัสดุอุปกรณ์เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาจากวัสดุสิ่งเหล่านี้เป็นวัสดุอุปกรณ์ทางกายภาพที่นำมาใช้ในเทคโนโลยีการศึกษา เป็นสิ่งที่ใช้เป็นเครื่องมือหรือช่องทางสำหรับการสอนของผู้สอน ส่งไปถึงผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนสามารถเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ผู้สอนวางไว้เป็นอย่างดี^{๘๔}

จรรยา เหนียนเฉลย ให้ความหมายว่า สื่อการสอน หมายถึง การนำวัสดุ เครื่องมือและวิธีการมาเป็นสะพานเชื่อมโยงความรู้เนื้อหาไปยังผู้เรียนได้ เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในสิ่งที่ถ่ายทอด ซึ่งกันและกัน ได้ผลตรงตามจุดมุ่งหมาย^{๘๕}

จิราภรณ์ ศิริทวี กล่าวว่า สื่อการเรียนการสอน ได้แก่ สิ่งที่นักเรียนสามารถจับต้อง สัมผัส จับคลำ และนำเคลื่อนที่ไปได้ สื่อดังกล่าวนี้อาจอยู่ในรูปของจริงซึ่งนักเรียนเห็น ใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน และยังหมายรวมถึงวัตถุที่ใช้กระตุ้นเพื่อให้เกิดความคิด หรือเป็นเครื่องมือช่วยให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง^{๘๖}

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ กล่าวว่า สื่อการสอนหมายถึงวัสดุ (สิ่งสิ้นเปลือง) อุปกรณ์ (เครื่องมือที่ไม่ผู้ฟังได้ง่าย) และวิธีการ (กิจกรรม ละคร เกม การทดลอง ฯลฯ) ที่ใช้เป็นสื่อกลางให้ผู้สอน

^{๘๓} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๒๙.

^{๘๔} กิดานันท์ มลิทอง, เทคโนโลยีการศึกษาและนวัตกรรม, หน้า ๑๐๐.

^{๘๕} จรรยา เหนียนเฉลย, เทคโนโลยีการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔.

^{๘๖} จิราภรณ์ ศิริทวี, ข้อคำนึงในการใช้สื่อการเรียนการสอน, วารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๓.

สามารถส่งหรือถ่ายทอดความรู้เจตคติ (อารมณ์ ความรู้สึก ความสนใจ ทศนคติและค่านิยม) และทักษะ ไปยังผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๘๗}

ไชยยศ เรืองสุวรรณ ได้สรุปความหมายของสื่อการสอนไว้ว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่ผู้สอนและผู้เรียนนำมาใช้ในระบบการเรียนการสอน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๘๘}

เป็รื่อง กุมุท ให้ความหมายของสื่อการสอนไว้ว่า สื่อการสอนหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ใช้เป็นเครื่องมือหรือช่องทางทำให้การสอนของครูถึงผู้เรียน และทำให้ผู้เรียน เรียนรู้ตามวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ครูวางไว้เป็นอย่างดี^{๘๙}

ลัดดา สุขปรีดี ได้ให้ความหมายของสื่อการสอนไว้ว่า สื่อการเรียนการสอนหมายถึงตัวกลางที่ใช้ในขบวนการเรียนการสอนเพื่อทำให้ครูและนักเรียนเข้าใจสิ่งที่ถ่ายทอดซึ่งกันและกันได้ผลดีตรงตามจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน^{๙๐}

วาสนา ขาวหา ได้สรุปความหมายของสื่อการสอนไว้ว่า สื่อการสอน หมายถึงสิ่งใดก็ตามที่เป็นตัวกลางหรือพาหนะนำความรู้ไปสู่ผู้เรียน และทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้เป็นอย่างดี^{๙๑}

อธิพร ศรียมก ได้ให้ทัศนะว่า สื่อการสอน หมายถึงอะไรก็ได้ที่ทำให้การเรียนการสอน น่าสนใจ สนุก ตื่นเต้น และทำให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนการสอน^{๙๒}

กล่าวโดยสรุป สื่อการสอนหมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ผู้สอนใช้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ให้นักเรียนทั้งทางตรง ทางอ้อม เป็นกลุ่มหรือรายบุคคล ในขณะที่จัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

๒.๓.๑.๒ ประเภทของสื่อการสอน

จากการศึกษาแนวทางในการจำแนกประเภทของสื่อการสอน ของนักการศึกษาหลายๆ ท่าน อาทิเช่น กิติมา ปรีดีดิลก^{๙๓} ชัยยงค์ พรหมวงศ์^{๙๔} วาสนา ขาวหา^{๙๕} ทิศนา ขมณี^{๙๖}

^{๘๗} ชัยยงค์ พรหมวงศ์, เอกสารการสอนชุดวิชาเทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา, หน่วยที่ ๑-๕. (กรุงเทพมหานคร : สำนักเทคโนโลยีทางการศึกษามหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๒.

^{๘๘} ไชยยศ เรืองสุวรรณ, เทคโนโลยีการศึกษา : ทฤษฎีและการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๘๐.

^{๘๙} เป็รื่อง กุมุท, การวิจัยสื่อและนวัตกรรมการสอน. เอกสารอัดสำเนา ภาควิชาเทคโนโลยีทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๑๙), หน้า ๑.

^{๙๐} ลัดดา สุขปรีดี, เทคโนโลยีการเรียนการสอน, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๖๑.

^{๙๑} วาสนา ขาวหา, สื่อการเรียนการสอน, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๘.

^{๙๒} อธิพร ศรียมก, เอกสารการสอนวิชาสื่อการสอนระดับมัธยมศึกษาหน่วยที่ ๑-๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๕., หน้า ๑๓.

กิดานันท์ มลิทอง^{๙๓} ลัดดา สุขปรีดี และวัฒนาพร ระวังทุกข์^{๙๔} ผู้วิจัยจึงได้จำแนกประเภทของสื่อการสอนได้ ๔ ประเภท ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อเทคนิค วิธีการ สื่อสิ่งพิมพ์ วัสดุ อุปกรณ์ และ สื่อโสตทัศนูปกรณ์ ซึ่งสื่อแต่ละประเภทมีลักษณะสำคัญดังนี้

๑) สื่อบุคคล (people) หมายถึง บุคคลที่มีความรู้ ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ และทักษะต่างๆ ให้กับผู้เรียน เช่น ครู ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน(แพทย์ พยาบาล นักกฎหมาย) ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์เฉพาะเรื่องหรือผู้ที่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพ เป็นต้น

๒) สื่อเทคนิค วิธีการ (Techniques or Method) หมายถึง สื่อที่มีลักษณะเป็นแนวคิด หรือ เป็นรูปแบบขั้นตอนการเรียนการสอน โดยสามารถนำสื่อวัสดุอุปกรณ์มาช่วยในการสอนได้ สามารถช่วยให้การเรียนการสอนบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ เทคนิคหรือวิธีการดังกล่าว เช่น การสาธิต การแสดงบทบาท การแสดงละคร และหุ่น การศึกษานอกสถานที่ การจัดแสดงและนิทรรศการ ตลอดจนเทคนิคในการเสนอบทเรียนด้วยสื่อประเภทวัสดุและเครื่องมือ เป็นต้น

๓) สื่อสิ่งพิมพ์ วัสดุ อุปกรณ์ (tools and Equipment) หมายถึง สื่อการเรียนรู้ที่จัดทำขึ้น เพื่อสนองการเรียนรู้ตามหลักสูตร หรือสื่อสิ่งพิมพ์ทั่วไป ได้แก่ หนังสือ-แบบเรียน คู่มือครู ชุดวิชา หนังสือประกอบการสอน หนังสืออ้างอิง หนังสืออ่านเพิ่มเติม แผนการสอน ใบงาน แบบฝึกหัดกิจกรรม หนังสือพิมพ์ วารสาร แผ่นพับ โปสเตอร์ เป็นต้น

๔) สื่อโสตทัศนูปกรณ์ (Audio Visual Materials) หมายถึง สื่อที่บรรจุหรือถ่ายทอดข้อมูลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยการได้ยินเสียงและเห็นภาพ มีการใช้เทคโนโลยีในการประดิษฐ์อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เพื่อเป็นสื่อในการถ่ายทอดเนื้อหาและวัสดุที่ใช้กับอุปกรณ์เหล่านี้ สื่อประเภทนี้มี ๓ ประเภท ได้แก่

(๑) สื่อไม่ใช้เครื่องฉาย (nonprojected materials) เป็นสื่อที่ใช้การสื่อสารทางทัศนะ โดยไม่ต้องใช้เครื่องฉายร่วมด้วย แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ สื่อภาพ (illustrative materials) เป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดเนื้อหาได้ในตัวเอง เช่น ภาพกราฟิก กราฟ แผนภาพ แผนที่

^{๙๓} กิดานันท์ มลิทอง, การบริหารและการนิเทศการศึกษาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : อักษรพิพัฒน์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๐.

^{๙๔} ชัยยงค์ พรหมวงศ์, เอกสารการสอนชุดวิชาเทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา หน่วยที่ ๑-๕, หน้า ๑๑๒.

^{๙๕} วาสนา ขาวหา, สื่อการเรียนการสอน, หน้า ๑๓.

^{๙๖} จริญญา เหมียนเฉลย, เทคโนโลยีการศึกษา, หน้า ๑๔-๑๕.

^{๙๗} กิดานันท์ มลิทอง, เทคโนโลยีและการสื่อสารเพื่อการศึกษา, หน้า ๑๐๑-๑๐๘.

^{๙๘} วัฒนาพร ระวังทุกข์, แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

ของจริง ของจำลอง ฯลฯ กระดานสาธิต (demonstration boards) ใช้ในการเสนอนำเสนอเนื้อหา เช่น กระดานชอล์ก กระดานนิเทศ กระดานแม่เหล็ก กระดานผ้าสำลี ฯลฯ และกิจกรรม (activities) เป็นเทคนิควิธีการเพื่อการเรียนรู้ เช่น การศึกษานอกสถานที่ การจัดนิทรรศการ เหล่านี้เป็นต้น

(๒) สื่อใช้เครื่องฉาย (projected materials and equipment) เป็นวัสดุและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เพื่อการสื่อสารด้วยภาพหรือทั้งภาพและเสียง อุปกรณ์เครื่องฉายมีทั้งระบบฉายตรงและฉายอ้อมเพื่อถ่ายทอดเนื้อหาจากวัสดุแต่ละประเภทที่ใช้เฉพาะกับอุปกรณ์นั้นเพื่อให้เป็นภาพปรากฏขึ้นบนจอภาพ เช่น เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะใช้กับแผ่นโปร่งใส เครื่องฉายสไลด์ใช้กับแผ่นฟิล์มสไลด์ หรือให้ทั้งภาพและเสียง เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ใช้กับฟิล์มภาพยนตร์ เครื่องเล่นวีซีดีใช้กับแผ่นวีซีดีและดีวีดี เหล่านี้เป็นต้น นอกจากนี้ยังอาจรวมเครื่องถ่ายทอดสัญญาณ คือ เครื่องแอลซีดีที่ใช้ถ่ายทอดสัญญาณจากคอมพิวเตอร์หรือเครื่องเล่นวีซีดีเข้าไปในประเภทเครื่องฉายด้วย

(๓) สื่อเสียง (audio materials and equipment) เป็นวัสดุและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เพื่อการสื่อสารด้วยเสียง อุปกรณ์เครื่องเสียงจะใช้ถ่ายทอดเนื้อหาจากวัสดุแต่ละประเภทที่ใช้เฉพาะกับอุปกรณ์นั้นเพื่อเป็นเสียงให้ได้ยิน เช่น เครื่องเล่นซีดีใช้กับแผ่นซีดี เครื่องเล่นบันทึกเทปใช้กับเทปเสียง หรืออาจเป็นอุปกรณ์ในการถ่ายทอดสัญญาณเสียงดังเช่น วิทยุที่รับสัญญาณเสียงจากแหล่งส่งโดยไม่ต้องใช้วัสดุใดๆ ในการนำเสนอเสียง

จะเห็นได้ว่าการจำแนกสื่อไว้หลายประเภท แต่ส่วนใหญ่แล้วก็มีลักษณะที่คล้ายกันสรุปได้ว่าประเภทของสื่อที่นักการศึกษาและผู้เกี่ยวข้องได้จำแนกไว้มีทั้งสื่อที่เป็นบุคคล วัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือ เทคนิควิธีการ กิจกรรม สิ่งพิมพ์ ภาพ เสียง รวมทั้งแหล่งเรียนรู้ ก็ถูกจัดรวมไว้ในประเภทของสื่อ จากแนวความคิดการจำแนกประเภทของสื่อนี้ผู้วิจัยได้จัดสื่อการสอนออกเป็น ๔ ประเภท คือ สื่อบุคคล สื่อเทคนิควิธีการ สื่อสิ่งพิมพ์-วัสดุอุปกรณ์ และสื่อโสตทัศนูปกรณ์

สื่อการสอนธรรมชาติแบบรายบุคคล ในงานวิจัยนี้จัดอยู่ในสื่อประเภทสื่อโสตทัศนูปกรณ์ และเป็นสื่อชนิดโปรแกรม (software) หรือซอฟต์แวร์

๒.๓.๑.๓ คุณค่าและประโยชน์ของสื่อการสอน

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าสื่อการสอนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างมากในการเรียนการสอน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะเป็นตัวกลางที่ช่วยให้การสื่อสารระหว่างผู้สอนและผู้เรียนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาได้ตรงกับที่ผู้สอนต้องการ สื่อการสอนจึงมีความสำคัญต่อพัฒนาการในการเรียนรู้ของผู้เรียน มีนักการศึกษาหลายท่านได้กล่าวถึงคุณค่าและประโยชน์ของสื่อการสอน ไว้ดังนี้

จันทร์ฉาย เตมียการ ได้กล่าวว่าสื่อการสอนประโยชน์ในการช่วยแบ่งเบาภาระผู้สอน ทั้งด้านแรงงานและเวลา ช่วยสร้างบรรยากาศในการเรียน กระตุ้นและสร้างความสนใจให้กับผู้เรียน

สร้างความตื่นตัวในสิ่งแปลกใหม่ใน ชั้นเรียน ทำทนายให้ผู้เรียนอยากรู้อยากเห็นมากขึ้น และ ช่วยให้ ผู้เรียนเข้าใจในสิ่งที่ยุ่งยากซับซ้อนในเนื้อหาวิชาได้ง่ายยิ่งขึ้น ทั้งยังช่วยให้เกิดมโนทัศน์ในเรื่องนั้นได้ อย่างถูกต้องและรวดเร็ว^{๙๙}

จริยา เหนียนเฉลย ได้กล่าวถึงประโยชน์ของสื่อการสอน สรุปได้ว่า สื่อการสอนช่วยให้ คุณภาพการเรียนรู้ดีขึ้น เพราะผู้เรียนเกิดความเข้าใจเป็นรูปธรรมชัดเจน ทำให้ผู้เรียน เรียนรู้ได้ใน ปริมาณที่มากขึ้นในเวลาที่กำหนด ทำให้การเรียนรู้มีความคงทน และช่วยให้สามารถเรียนรู้ในสิ่งที่ เรียนได้ลำบาก ได้สะดวกและง่ายขึ้น^{๑๐๐}

เป็รื่อง กุมุท ได้สรุปผลการวิจัยสื่อการเรียนการสอนชนิดต่างๆ โดยมีจำกัดชนิดใดชนิด หนึ่งว่ามีคุณค่าต่อการเรียนการสอน คือช่วยให้คุณภาพการเรียนรู้ดีขึ้น เพราะมีความจริงจังและมี ความหมายชัดเจนต่อผู้เรียนช่วยส่งเสริมการคิดและการแก้ปัญหาในกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน ช่วยให้นักเรียนเรียนสำเร็จง่ายขึ้น และสอบได้มากขึ้น^{๑๐๑}

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ กล่าวว่าสื่อการสอน มีความจำเป็นต่อการเรียนการสอนในฐานะที่เป็น ตัวกลาง ที่จะช่วยในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการเรียนรู้ สื่อการสอนมีความสำคัญในการเพิ่ม ประสิทธิภาพการสอน เพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของผู้เรียน ช่วยแก้ปัญหาพื้นฐานหรือภูมิหลัง ของนักเรียนที่แตกต่างกัน ช่วยให้การสอนของครูบรรลุเป้าหมาย และ สื่อการสอนสำเร็จรูปช่วยให้ นักเรียนที่อยู่ในสภาพเสียเปรียบ หรือผู้ยากไร้สามารถเรียนรู้ได้ทัดเทียมผู้ที่มีฐานะดีกว่า^{๑๐๒}

สรุปได้ว่าสื่อการสอนมีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อครูและนักเรียน สามารถช่วยให้ครูจัด กิจกรรมการเรียนการสอนได้บรรลุตามจุดประสงค์ และช่วยให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ได้รวดเร็วและมี ประสิทธิภาพ จึงทำให้ผู้วิจัยได้นำแนวคิดนี้ไปพัฒนาสื่อการสอนแบบรายบุคคลต่อไป

๒.๓.๑.๔ หลักการใช้สื่อการสอน

สื่อการสอนมีความจำเป็นทำให้การเรียนรู้ง่ายขึ้น ประหยัดเวลา ช่วยถ่ายทอดความรู้สึกร ะหว่างครูและนักเรียน ทำให้เข้าใจเรื่องที่ครูสอนได้รวดเร็วและจำได้อย่างถาวร ดังนั้น การนำสื่อการสอนมาใช้ จึงต้องคำนึงว่าจะใช้สื่อประเภทใดในการสอนเพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ จากการถ่ายทอดเนื้อหาของสื่อนั้นได้ดีที่สุด ผู้สอนจึงต้องรู้จักเลือกสื่อที่เหมาะสมต่อการนำมาใช้กับ ผู้เรียน

^{๙๙} จันทรฉาย เติมยคาร, การเลือกใช้สื่อทางการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๑๐๐} จริยา เหนียนเฉลย, เทคโนโลยีการศึกษา, หน้า ๗.

^{๑๐๑} เป็รื่อง กุมุท, การวิจัยสื่อและนวัตกรรมการสอน, หน้า ๔.

^{๑๐๒} ชัยยงค์ พรหมวงศ์ และคณะ. เอกสารการสอนชุดวิชาเทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษาหน่วยที่ ๑-๕. หน้า ๑๑๓.

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม ได้เสนอหลักของการเลือกสื่อการสอนตามแนวพุทธศาสตร์ หรือแนวทางในการเลือกสื่อการเรียนการสอนของพระพุทธเจ้า คือแนวปฏิบัติตามหลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการ ได้แก่

- ๑) ฉัมมัญญตา (ความรู้จักเหตุ) หมายถึงสื่อการสอนที่ดีต้องแก้ปัญหาได้
- ๒) อัตถัญญตา (ความรู้จักผล) หมายถึงใช้สื่อเพื่อแสดงให้เห็นผลของการกระทำ
- ๓) อัตตัญญตา (ความรู้จักตน) หมายถึงสื่อการสอนต้องเหมาะสมกับวัยของผู้เรียน
- ๔) มัตตัญญตา (ความรู้จักประมาณ) หมายถึงสื่อการสอนต้องมีความยากง่ายเหมาะสมกับผู้เรียน
- ๕) กาลัญญตา (ความรู้จักกาล) หมายถึงสื่อการสอนต้องใช้ในเวลาที่เหมาะสม
- ๖) ปริสสัญญตา (ความรู้จักชุมชน) หมายถึงสื่อการสอนที่คำนึงถึงประสบการณ์เดิมของผู้เรียน
- ๗) บุคคลัญญตา (ความรู้จักบุคคล) หมายถึงสื่อการสอนที่สามารถสนองตอบความแตกต่างระหว่างบุคคล^{๑๐๓}

วาสนา ชาวหาได้เสนอหลักการเลือกสื่อและลักษณะที่ดีของสื่อ สรุปได้ดังนี้

ข้อควรคำนึงในการเลือกสื่อมาใช้ มี ๓ ประการ ได้แก่

- ๑) หลักประสิทธิภาพ (Efficiency) หมายถึงสื่อที่นำมาใช้นั้นทำให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้ตามวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่กำหนดไว้ในแผนการสอนทุกประการ
- ๒) หลักประสิทธิผล (Productivity) หมายถึง มีผู้เรียนจำนวนมากบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้
- ๓) หลักประหยัด (Productivity) หมายถึง สื่อการสอนนั้นจะต้องมีความคุ้มค่าต่อการลงทุนทั้งในด้านทุนทรัพย์ แรงงานและระยะเวลาในการใช้งาน^{๑๐๔}

สรุปได้ว่า หลักการเลือกสื่อที่เหมาะสม มีข้อควรคำนึงถึงความเหมาะสม ความเชื่อถือได้ ความน่าสนใจ ยึดหลักประหยัด มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และสื่อการสอนที่ดีต้องแก้ปัญหาได้ แสดงให้ผู้เรียนเห็นผลของการกระทำเหมาะสมกับวัยของผู้เรียน มีความยากง่าย เหมาะสมกับผู้เรียน ใช้ในเวลาที่เหมาะสมคำนึงถึงประสบการณ์เดิมของผู้เรียน และ สนองตอบความแตกต่างระหว่างบุคคล

^{๑๐๓} ศิริพงศ์ พยอมแย้ม, การเลือกและการใช้สื่อการเรียนการสอน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๘๖-๘๘.

^{๑๐๔} วาสนา ชาวหา. สื่อการเรียนการสอน, หน้า ๑๗-๒๐.

สำหรับหลักในการใช้สื่อการสอน ไม่ว่าจะนำสื่อไปใช้ในลักษณะใด เช่น ใช้ประกอบหรือร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอน ใช้นำเข้าสู่บทเรียน ใช้ในการประกอบคำอธิบาย ใช้เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์แก่ผู้เรียนหรือใช้เพื่อสรุปบทเรียน การใช้สื่อการสอน มีข้อควรคำนึงดังนี้

๑) ใช้สื่อตามที่กำหนดไว้ในแผนการสอน โดยให้ผู้เรียนได้เห็น ได้ยิน และมีกิจกรรมร่วมด้วยอย่างทั่วถึง

๒) ใช้สื่อการสอนภายในเวลาที่กำหนด

๓) คอยสังเกตปฏิกิริยาของผู้เรียนที่มีต่อสื่อ^{๑๐๕}

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้เสนอแนวทางในการใช้สื่อการเรียนรู้ให้เกิดประสิทธิภาพว่า ครูผู้สอนควรปฏิบัติ ดังนี้

๑) วิเคราะห์หลักสูตร ครูผู้สอนจะต้องทำความเข้าใจกับแนวคิด จุดหมาย หลักการ และโครงสร้างของหลักสูตรให้เข้าใจถ่องแท้ เพื่อจะได้มองเห็นทิศทางของหลักสูตร และมีแนวคิดพื้นฐานในการเลือกใช้สื่อการเรียนรู้ให้ถูกต้องตามแนวทางที่หลักสูตรมุ่งหวัง รวมทั้งการศึกษาจุดประสงค์และคำอธิบายรายวิชา เพื่อจะได้กำหนดสื่อการเรียนการสอนที่จะใช้ได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

๒) ศึกษาเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาจากเอกสารคู่มือหลักสูตร คู่มือจัดการเรียนรู้ แนวการจัดการเรียนรู้เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคนิควิธีการจัดการเรียนรู้ วิธีการกระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจบทเรียน ซึ่งการศึกษาดังกล่าวจะช่วยให้การเลือกใช้สื่อการเรียนรู้ของครูสัมฤทธิ์ผลตามต้องการยิ่งขึ้น

๓) กำหนดสื่อการเรียนรู้ที่จะใช้ สิ่งที่ครูผู้สอนควรคำนึงเกี่ยวกับการกำหนดสื่อการเรียนรู้ ก็คือควรเลือกใช้สื่อการเรียนรู้อย่างหลากหลาย เพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าหาความกระจ่างได้ด้วยตนเองและช่วยให้เรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว

๔) ประเมินสื่อการเรียนรู้ เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการใช้สื่อในการเรียนรู้^{๑๐๖}

สรุปได้ว่าหลักการใช้สื่อการสอนที่ดีนั้น นอกจากต้องรู้จักเลือกสื่อที่มีประสิทธิภาพแล้ว สิ่งสำคัญที่ควรคำนึง คือ ความพร้อมของครูผู้สอน ความพร้อมของผู้เรียน และความเหมาะสมในการใช้สื่อนั้นๆ นอกจากนั้นการใช้สื่อการสอนให้มีประสิทธิภาพนั้น ผู้สอนจำเป็นต้องกำหนดขั้นตอนการใช้สื่อการสอนให้เหมาะสม และมีลำดับขั้นตอนในการใช้ที่ชัดเจน

๒.๓.๑.๕ รูปแบบการใช้สื่อการสอน

^{๑๐๕} จริยา เหนียนเฉลย, เทคโนโลยีการศึกษา, หน้า ๒๑.

^{๑๐๖} กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘.

จากข้อสรุปเกี่ยวกับหลักการใช้สื่อการสอนนั้น นอกจากครูผู้สอนจะต้องรู้จักเลือกสื่อที่มีประสิทธิภาพ มีการความพร้อมของครูผู้สอน ผู้เรียน และพิจารณาความเหมาะสมในการใช้สื่อนั้นๆ แล้ว สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงคือการใช้สื่อการสอนให้สอดคล้องกับรูปแบบการสอน

จรรยา เหนียนเฉลย กล่าวถึงรูปแบบของการใช้สื่อการสอนว่า การนำสื่อมาใช้ในการเรียนการสอนมาใช้ควรสอดคล้องกับรูปแบบของการเรียนการสอนซึ่งมีอยู่ ๓ รูปแบบได้แก่

๑. แบบกลุ่มใหญ่ (Mass Learning) เป็นการสอนต่อบุคคลกลุ่มใหญ่ ในลักษณะของการสื่อความหมายด้านเดียว (One way communication) เช่น การบรรยายต่อที่ประชุม การฝึกอบรมกลุ่มใหญ่ สื่อที่นำมาใช้ควรเหมาะสมกับขนาดของกลุ่ม เช่น ภาพยนตร์ สไลด์มัลติวิชชั่น เครื่องฉายภาพโปรเจกเตอร์ เป็นต้น

๒. แบบรายบุคคล (Individualized Learning) คือการเรียนรู้เป็นรายบุคคล ตามความสามารถเฉพาะตน โดยผู้เรียนจะสามารถประเมินผลการเรียนรู้ด้วยตนเองจากสื่อต่างๆ ประเภท เช่น บทเรียนสำเร็จรูป เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องวัดทัศน สไลด์ รูปภาพ ฟิล์มสตริป เทปเสียง และชุดการสอน

๓. แบบกลุ่ม (Group Learning) เป็นการเรียนรู้เป็นกลุ่มที่ผู้ส่งและผู้รับสามารถตอบโต้และรับรู้ร่วมกันได้ทันที เป็นลักษณะการสื่อสาร ๒ ทาง (Two ways communication) เช่น การสนทนากลุ่มย่อย การทบทวนบทเรียน การอภิปรายแบบระดมสมอง สื่อที่นำมาใช้ อาจเป็นในรูปแบบฟิล์มสตริป สไลด์ชุด แผ่นใส เอกสารสิ่งพิมพ์^{๑๐๗}

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าการนำสื่อการสอนไปใช้ต้องคำนึงถึงรูปแบบการสอน ซึ่งมี ๒ รูปแบบ การสอนแบบรายบุคคลและการสอนแบบกลุ่มบุคคล ดังนั้นสื่อการสอนจึงมี ๒ รูปแบบ คือสื่อแบบรายบุคคล และสื่อแบบกลุ่มบุคคล ส่วนลักษณะของการใช้สื่อการสอน มี ๓ ลักษณะคือ ลักษณะที่ ๑ ใช้สื่อเพื่อบรรยายประกอบ ลักษณะที่ ๒ ใช้สื่อในการถ่ายทอดเนื้อหาสาระให้แก่ผู้เรียน และลักษณะที่ ๓ ใช้สื่อถ่ายทอดเนื้อหาสาระ และทำการสอนผ่านสื่อ

ในงานวิจัยเล่มนี้ผู้วิจัยได้นำรูปแบบของสื่อแบบรายบุคคลมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนา นักเรียนโรงเรียนกาวิละวิทยาลัย ทั้งนี้เนื่องจากคำนึงถึงการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และเพื่อสนองตอบพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๔๕ หมวด ๔ มาตรา ๒๒ และมาตรา ๒๔ ที่ระบุว่าจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด ระบุให้มีการจัดเนื้อหาสาระและ กิจกรรมการเรียนรู้ที่สนองความแตกต่างระหว่างบุคคล และให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน

๒.๓.๒ สื่อการสอนธรรมในพระพุทธศาสนา

^{๑๐๗} จรรยา เหนียนเฉลย, เทคโนโลยีการศึกษา, หน้า ๑๓-๑๔.

ในสมัยพุทธกาล ไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอน โดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างแพร่หลาย กว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีบันทึกไว้ก็มักเป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ทั้งสอนเคลื่อนที่ไปในดินแดนแคว้นต่างๆ อย่างอิสระ ชนิดที่ผู้สอนไม่มีทรัพย์สินสมบัติติดตัว ด้วยเหตุนี้ ความจำเป็นที่จะใช้อุปกรณ์จึงมีน้อย และโอกาสที่จะอาศัยอุปกรณ์ก็เป็นไปได้ยากนอกจากนั้น การใช้ข้ออุปมาต่างๆ ก็สะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณ์ ก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง จึงปรากฏว่าคำสอนในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปกรณ์การสอน อย่างไรก็ตามก็มีตัวอย่างการใช้ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอน^{๑๐๘}

สื่อการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าที่เห็นได้ชัดในพุทธวิธีสอน คือเทคนิคการสอนที่อาศัยอุปกรณ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติประกอบการอธิบาย ทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้นปัจจุบันเรียกว่าสื่อประกอบการสอน ที่ทำให้วิชาทางธรรมที่เป็นเรื่องอธิบายได้ยากในสมัยพุทธกาลยังไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีอยู่ในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึง พระอัจฉริยภาพด้านการใช้สื่อการสอน เพื่อให้พุทธบริษัทเข้าใจในเนื้อหาธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น นอกจากนั้นแล้ว แนวคิดเรื่องสื่อหรืออุปกรณ์การสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในอดีต ควรค่าแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะ “ธรรมะ” ที่ทรงค้นพบนั้นยากแก่การเข้าใจ แต่สื่อการสอนธรรมที่พระพุทธองค์ใช้ประกอบการสอนทำให้บุคคลที่เป็นเวไนยสัตว์ทั้งหลายได้เข้าใจใน “ธรรมะ” และสามารถนำไปปฏิบัติสามารถบรรลุนิพพานหรือพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริงตามจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา^{๑๐๙}

ในการศึกษาค้นคว้าวิจัยได้กำหนดกรอบของสื่อการสอนธรรมตามแนวคิดที่ได้จากการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ไว้ ๔ ประเภท คือ ประเภทที่ ๑ สื่อบุคคล ประเภทที่ ๒ สื่อเทคนิควิธีการ ประเภทที่ ๓ สื่อสิ่งพิมพ์ วัสดุอุปกรณ์ และประเภทที่ ๔ สื่อโสตทัศนอุปกรณ์ ซึ่งสื่อแต่ละประเภทมีลักษณะดังนี้ดังนี้

๒.๓.๒.๑ สื่อบุคคล หมายถึงการใช้บุคคลเป็นสื่อในการถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้ที่มารับฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า สื่อบุคคลที่พระพุทธเจ้าใช้ในสมัยพุทธกาล คือ ใช้พระพุทธองค์เอง

^{๑๐๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีสอน , พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : สหมิตรพรินต์แอนด์พับลิชชิง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓-๕๔.

^{๑๐๙} รุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ, พระพุทธเจ้าบรมครูเอกของโลก, อ้างแล้ว.

เป็นสื่อในการสอน ให้พุทธสาวกเป็นผู้เทศนาสั่งสอน และใช้บุคคลในการยกตัวอย่างในการสอนธรรม

๑) ใช้พระองค์เองเป็นสื่อในการสอน หมายถึงพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้สนทนาธรรมกับผู้ที่มีเลื่อมใสศรัทธา เป็นผู้บรรยายหลักคำสอน เรื่องที่ควรรู้อย่างต่างๆ ให้สาวก เป็นผู้ตอบปัญหาแก่ผู้ที่มีข้อสงสัย และเป็นผู้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้บรรดาเหล่าสาวกและบุคคลทั่วไป พระพุทธเจ้าทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจสันทน และพึงพอใจได้ความสุข^{๑๑๐} จึงทรงสื่อบุคคลที่ทรงประสิทธิภาพ ที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพตามกำลังความสามารถของแต่ละบุคคลและ ใช้ตนเองเป็นสื่อโดยการสาธิตให้ดูหรือทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงพยาบาลภิกษุไข้ และตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายพวกเธอไม่มีบิดามารดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพึงอุปัฏฐากภิกษุผู้อาพาธเถิด”^{๑๑๑} ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แม้กระทั่งพระพุทธเจ้า ก็ไม่ได้ทรงถือพระองค์เอง ยังทรงลดพระองค์ไปพยาบาลภิกษุไข้เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒) ให้พุทธสาวกเป็นผู้เทศนาสั่งสอน เช่นการส่งพุทธสาวกไปประกาศพระศาสนา

๓) ใช้บุคคลในการยกตัวอย่างในการสอนธรรม เช่น ในปิยชาติกสูตร พระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างเพื่ออธิบายธรรมแก่นาฬิขังฆพราหมณ์ ในข้อธรรมเกี่ยวกับ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก มีมาจากสิ่งอันเป็นที่รัก พระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างหญิงคนหนึ่งในกรุงสาวัตถีที่เป็นบ้าเพราะมารดาของตนเองตาย^{๑๑๒}

๒.๓.๒.๒ สื่อเทคนิควิธีการ สำหรับสื่อประเภทเทคนิค วิธีการนั้น พระพุทธองค์ทรงใช้เทคนิค วิธีการ หรือกลวิธีและอุปายประกอบการสอน ที่เหมาะสมกับจิตหรือความต้องการของบุคคลนั้นๆ และทำให้การเผยแผ่ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ เทคนิค วิธีการ หรือกลวิธีและอุปายประกอบการสอน ที่ทรงนำมาใช้ประกอบด้วย

๑) การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่น เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น เป็นรูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยๆเพราะทำให้เข้าใจความได้ง่าย ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไป เช่นในคัมภีร์ชาดก มีนิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง เช่น เรื่องที่พราหมณ์ทะเลาะกันเกี่ยวกับความเห็น ซึ่งแต่ละคนก็คิดว่าว่าความเห็นของ

^{๑๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, หน้า ๓๒.

^{๑๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๓/๑๖๑/๑๕๕.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๕-๓๕๗/๔๓๖-๔๔๒.

ของตนเท่านั้นว่าถูก ดุจดาบอดคลำช้าง แล้วทรงเล่าเรื่องคนดาบอดคลำช้างเป็นอุทาหรณ์^{๑๑๓} และเรื่องพระมหากษัตริย์^{๑๑๔} เริ่มด้วยการเล่าเรื่องบุพกรรมที่ท่านทำร่วมกับภรรยาและบริวาร หลังจากตายแล้วในชาตินั้น ก็ไปบังเกิดในสวรรค์ จนมาถึงชาติปัจจุบัน มาเกิดเป็นพระราชพาพร้อมภรรยาและบริวาร ได้ออกบวชในพระพุทธศาสนาแล้วบรรลุพระอรหันต์ทุกคน แล้วทรงนำเข้าสู่การอธิบายธรรมบทเรื่องที่ยกมาประกอบเป็นอุทาหรณ์ให้เข้าใจธรรมบทที่นำมาอธิบายได้ง่ายขึ้น เป็นต้น

๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย การสื่อธรรมโดยการสอนแบบอุปมาอุปไมย ในอรรถกถาธรรมบท สามารถสรุปรูปแบบการสื่อธรรมโดยใช้อุปมาอุปไมยได้ ๔ รูปแบบ ดังนี้

(๑) การเปรียบเทียบโดยใช้รูปธรรมกับรูปธรรม คือการเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงสิ่งที่มองเห็นอยู่หน้ากับสิ่งที่มองเห็นได้จับต้องได้ด้วยกัน เช่น ทรงเปรียบเทียบคนไข้ของอนาถปิณฑิกเศรษฐีที่ไม่ได้ทานอาหารทั้งวัน จนลมกำเริบ ดิ้นรนกระวนกระวาย สิ้นลมเมื่ออรุณขึ้นว่าเหมือนดอกไม้ที่เหี่ยวแห้ง^{๑๑๕}

(๒) การเปรียบเทียบโดยใช้รูปธรรมกับนามธรรม คือการตรัสรูปธรรมก่อนนามธรรม หรือการเปรียบเทียบสิ่งที่มองเห็นจับต้องได้กับสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่นเปรียบเทียบคนพาลเหมือนทัฬหีไม่รู้รสแกง ว่า “คนพาลแม้เข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตตลอดชีวิต เขาก็ย่อมไม่รู้ธรรมเหมือนทัฬหีไม่รู้รสแกงฉะนั้น”^{๑๑๖}

(๓) การเปรียบเทียบโดยใช้นามธรรมกับรูปธรรม คือการเปรียบเทียบแบบกล่าวนามธรรมก่อนรูปธรรม หรือเปรียบเทียบสิ่งที่มองเห็นไม่ได้จับต้องไม่ได้กับสิ่งที่มองเห็นได้จับต้องได้ เช่น เปรียบการข่มความโกรธเหมือนสารถีห้ามล้อรถ ว่า “นายสารถีผู้ฉลาดห้ามรถที่แล่นอยู่ด้วยกำลังความเร็ว ให้หยุดได้ตามที่ต้องการ ฉนโค บุคคล พึงสะกด คือข่มความโกรธที่เกิดขึ้นไว้ได้ ฉนนั้น”^{๑๑๗}

(๔) การเปรียบเทียบโดยใช้นามธรรมกับนามธรรม คือการเปรียบสิ่งที่เห็นไม่ได้จับต้องไม่ได้กับสิ่งที่เห็นไม่ได้จับต้องไม่ได้ เช่น เปรียบเสียงด้วยเสียงหญิง ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นเสียงอื่นแม้สักอย่าง อันจะยึดจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนเสียงหญิง”^{๑๑๘}

^{๑๑๓} ฎรายละเอียดใน พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๓๘/๘๒.

^{๑๑๔} ฎรายละเอียดใน พ.อุป. ๓๓/๖๖/๒๔๖.

^{๑๑๕} ฎรายละเอียดใน พ.ธ. ๒๕/๕๑/๔๓.

^{๑๑๖} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๔/๔๗.

^{๑๑๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๑๐๒.

^{๑๑๘} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒/๑.

๓) การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ พระปรีชา
 สามารถของพระพุทธเจ้าในการตรัสตอบคำถาม โดยการใช้คำพูดในความหมายที่ต่างออกไป ดังเช่น
 ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้า ทรงถือบาตรเสด็จเข้าไปยังที่ทำการงาน ของกสิการทวาชพราหมณ์ ซึ่งกำลัง
 เลี้ยงอาหารเช้ายู่ กสิการทวาชพราหมณ์เห็นพระผู้มีพระพุทธเจ้าประทับยืนบิณฑบาตอยู่ จึงได้กราบ
 ทูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพเจ้าไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้ว ย่อมบริโภคน้ำ ข้าแต่
 พระสมณะ แม้พระองค์ก็ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้ว จงบริโภคน้ำเถิด พระพุทธเจ้าตรัสตอบ
 ว่า พระองค์ก็ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วก็บริโภคน้ำ กสิการทวาชพราหมณ์ กราบทูลว่าไม่เห็น
 แยก ไถ ฝาลประทัดหรือโคทั้งหลาย ของพระพุทธองค์เลย เพราะเหตุใดยังกล่าวว่าทรงไถและหว่าน
 ครั้นไถและหว่านแล้วก็บริโภคน้ำ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบโดยการเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำใน
 ความหมายใหม่ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน
 ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ
 ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นฝาลและประทัด
 เราคุ้มครองกาย คุ้มครองวาจาได้แล้ว
 สำรวมในการบริโภคน้ำ
 เราตายหย่า ด้วยคำสัตย์
 โสรัจจะของเราช่วยทำงานให้สำเร็จ
 ความเพียรของเราช่วยนำธุระไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ
 นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก
 เราทำนองอย่างนี้ นาที่เราทำนั้นมีผลเป็นอมตะ
 บุคคลครั้นทำนองอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง . . .”^{๑๑๙}

หรือ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่บ้านของอุทัยพราหมณ์ ดังปรากฏใน
 พระไตรปิฎก ดังนี้

พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของ
 อุทัยพราหมณ์ ฯลฯ ลำดับนั้น อุทัยพราหมณ์ก็ตักข้าวใส่บาตรถวายจนเต็มแล้ว ได้กราบทูล
 พระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระสมณโคดมนี้ติดในรสจึงเสด็จมาบ่อย ๆ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
 กสิกรย่อมหว่านพืชบ่อย ๆ
 ฝนย่อมตกบ่อย ๆ ชาวนาย่อมไถนาบ่อย ๆ
 แวนแคว้นย่อมสมบูรณ์ด้วยธัญชาติบ่อย ๆ
 ผู้ขอย่อมขอบ่อย ๆ ทานบดีย่อมให้บ่อย ๆ

^{๑๑๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๓-๒๘๔.

ครั้นให้บ่อย ๆ แล้ว ก็เข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ
 ผู้ต้องการน้ำนมย่อมรืदनน้ำนมบ่อย ๆ
 ลูกโคย่อมเข้าหาแม่โคบ่อย ๆ
 บุคคลย่อมล้าบากและตื่นรนบ่อย ๆ
 คนเขลาย่อมเข้าถึงครรรค์บ่อย ๆ
 สัตว์ย่อมเกิดและตายบ่อย ๆ
 บุคคลทั้งหลายย่อมนำซากศพไปป่าช้าบ่อย ๆ
 ส่วนผู้มีปัญญาจุแผ่นดินย่อมไม่เกิดบ่อย ๆ
 เพราะได้มรรคแล้วไม่มีภพใหม่อีกต่อไป

อุทัยพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระพุทธองค์ว่า

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนักข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ
 พระภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์
 ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”^{๑๒๐}

๔) การใช้ภาษาในความหมายใหม่เป็นเรื่องของความสามารถใน
 โวหารธรรมหรือการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณไหวพริบ

๕) การรู้จักจังหวะและโอกาส เพื่อรอความพร้อมของผู้รับฟังทั้ง
 สภาพแวดล้อมทางกายภาพ และทางจิตใจ เช่น นันทโคบาล^{๑๒๑} และสุขสามเณร^{๑๒๒}

๖) ความยืดหยุ่นในการสอนมีทั้งการยกย่อง การชม การปลอบ
 ประโลมหรือโอนอ่อนผ่อนตาม ถ้าหากบุคคลผู้สอนนั้น พอจะสอนยืดหยุ่นได้ก็ต้องสอนด้วยความไม่มี
 มานะทิฐิในกระบวนการสอน ย่อมจะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดท้ายจะใช้กลวิธีใด
 ให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกว่า ผู้แพ้ บางคราว
 สมควรโอนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอบก็ปลอบ ดัง
 พระพุทธพจน์ว่า “เราย่อมฝึกคนด้วยวิธีอ่อนละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีทั้งอ่อน
 ละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง”^{๑๒๓} หรือการสอนพราหมณ์มาคันทียะและภรรยา พระองค์ก็
 เข้าไปแสดงพระองค์หน้าโรงบูชาไฟ ทำให้พราหมณ์มาคันทียะเห็น เกิดความสนใจในพระรูปกาย เพื่อ
 จะให้ไปนำธิดาชื่อว่ามาคันทียามา พราหมณ์จึงบอกให้พระพุทธองค์ยินยอมจะไปตามภรรยาเพื่อจะยก
 ธิดาให้ พระพุทธองค์ก็เสด็จกลับแสดงรอยพระบาทไว้ เพื่อให้พราหมณ์ทำลายทิฐิมานะก่อน เมื่อ
 พราหมณ์ทั้งสองตามมาถึงที่ประทับก็แสดงธรรมโปรดสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งพระพุทธองค์ทรง
 ตรัสแก่พราหมณ์ว่า ความพอใจในเมถุนธรรม ไม่ได้มีแก่พระองค์ เพียงเพราะได้เห็นสรีระแห่งธิดาของ

^{๑๒๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๖/๒๔๕-๒๔๖.

^{๑๒๑} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘ /๒๔๑/๒๔๔.

^{๑๒๒} ดูรายละเอียดใน พ.ธ. (ไทย) ๑/๒/๑๒๖.

^{๑๒๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๙.

พราหมณ์ที่เต็มไปด้วย มูตรและคูถ พระองค์ไม่ปรารถนาจะถูกตองสรืระแห่งธิดาของพราหมณ์นั้นแม้ด้วยเท้า^{๑๒๔}

๗) การลงโทษและให้รางวัล เมื่อเห็นว่าบุคคลใดควรยกย่องก็ยกย่อง หรือควรตำหนิก็ตำหนิลักษณะการลงโทษและการให้รางวัลนั้น ในบางครั้งพระพุทธองค์ก็ทรงใช้วิธีการชมเชยกย่องในรูปการยอมรับคุณงามความดีของผู้นั้น กล่าวชมเชยโดยทำให้เวไนยบุคคลนั้นมีความมั่นใจในการทำความดี แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบคนอื่นขึ้น บางทีทรงชมเชยเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูกต้อง ส่วนการลงโทษ ในทางพระวินัยมีบทพระบัญญัติที่ทรงตราไว้ด้วยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์พร้อมบทกำหนดโทษไว้ด้วย ส่วนในทางธรรมภิกษุที่สอนไม่ได้จริง ๆ ก็กลายเป็นผู้ที่พระพุทธองค์และเพื่อนพรหมจารีทั้งปวงไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควรจะว่ากล่าวสั่งสอน ถือว่าเป็นการลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด^{๑๒๕}

๘) กลวิธีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า โดยจะต้องอาศัยปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขปัญหา พระพุทธเจ้าทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าตลอดเวลา และทรงแก้สำเร็จไปในรูปต่างๆ^{๑๒๖} ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นบางครั้งบางคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด ซึ่งการแก้ไขปัญหามิเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลักการ วิธีการและเทคนิควิธีการต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องราวเฉพาะคราวไปพระพุทธเจ้า ถือได้ว่า พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีเทคนิควิธีสอนที่หลากหลาย ทรงสอนแบบทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือจากง่ายไปหายาก ธรรมเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาหลักซึ่ง ยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะธรรมชั้นสูง และวิธีการเผยแผ่หรือนำเสนอหลักคำสอนแก่พุทธบริษัทนั้น พระองค์ทรงเป็นต้นตำรับหลักการสอน กล่าวคือจะทรงตั้งจุดมุ่งหมายในการสอนไปตามลำดับความยากง่ายไปพร้อม ๆ กับทรงคำนึงตัวผู้รับการสอนหรือผู้รับสารด้วยว่าเขาจะสามารถเข้าใจและนำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกรักอยากเรียนรู้ และสนใจเอาใจใส่มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะเทคนิค และวิธีการสอนก็ตรัสไว้หลากหลายรูปแบบและวิธีการดังกล่าวแล้ว จึงทำให้ในระยะแรกที่ทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น มีบุคคลทุกชั้นวรรณะเลื่อมใสศรัทธาอุปสมบทตาม และสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์จำนวนมาก ดังที่ปรากฏเรื่องราวและเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ถึงแม้บางคนจะมีได้อุปสมบทก็ตาม แต่ก็ได้น้อมนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่สุขสงบทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมาโดยตลอด^{๑๒๗}

^{๑๒๔} คุรยละเอียดใน ขุ.ขุ (ไทย) ๒๕/๘๓๘-๘๕๕/๗๐๑-๗๐๕.

^{๑๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖๕/๔๒๙.

^{๑๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๒-๖๔.

^{๑๒๗} อ้างแล้ว.

๒.๓.๒.๓ สื่อวัสดุ สิ่งพิมพ์ พระพุทธองค์ใช้สื่อที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาเป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรม ตัวอย่างเช่น

๑) สื่อใบไม้ เช่น ใช้ใบประดู่ลายสอนพระสงฆ์ เรื่อง ทุกข์และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังข้อความ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สีสุปวัน เขตกรุงโกสัมพี ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน^{๑๒๘}

๒) สื่อน้ำ เช่น ใช้น้ำสอนพระราहुล เรื่อง การพูดเท็จ ดังข้อความ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเหลือน้ำน้อยหนึ่งไว้ในภาชนะน้ำแล้วรับสั่งเรียกท่านพระราहुลมา ตรัสว่า “ราहुล เธอเห็นน้ำที่เหลืออยู่หนึ่งหนึ่งในภาชนะนี้ไหม ท่านพระราहुล กราบทูลว่า “เห็น พระพุทธเจ้าข้า”

“ราहुล ความเป็นสมณะของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ยู่ก็มีอยู่หนึ่งหนึ่งเหมือนน้ำที่เหลืออยู่หนึ่งอย่างนี้”

จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่าเหลือน้อยหนึ่งทิ้ง แล้วตรัสกับท่านพระราहुลว่า “ราहुล เธอเห็นน้ำน้อยหนึ่งที่เราทิ้งไหม”

“เห็น พระพุทธเจ้าข้า”

“ราहुล ความเป็นสมณะของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ยู่ก็มีอยู่หนึ่งหนึ่งเหมือนน้ำที่ทิ้งแล้วอย่างนี้”

จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงคว่ำภาชนะน้ำนั้น แล้วตรัสกับท่านพระราहुลว่า

“ราहुล เธอเห็นภาชนะน้ำที่คว่ำไหม”

“เห็น พระพุทธเจ้าข้า”

“ราहुล ความเป็นสมณะของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ยู่ก็เหมือนภาชนะน้ำที่คว่ำแล้วอย่างนี้”

จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหงายภาชนะน้ำนั้น แล้วตรัสกับท่านพระราहुลว่า “เธอเห็นภาชนะน้ำอันว่างเปล่าไหม”

“เห็น พระพุทธเจ้าข้า”

“ราहुล ความเป็นสมณะของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ยู่ก็เหมือนภาชนะน้ำที่ว่างเปล่าอย่างนี้. . .”^{๑๒๙}

^{๑๒๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๑๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘.

๓) สือผ้า เช่นใช้ผ้าสอนพระจุฬปณก เรื่อง ความไม่เที่ยง ดังข้อความใน พระไตรปิฎกดังนี้

พระศาสดาได้ประทานผ้าสำหรับเช็ดเท้าให้ข้าพเจ้าด้วยความอนุเคราะห์แล้วตรัสว่า เธอจงอธิษฐานผ้าสะอาดอย่างนี้ ข้าพเจ้าได้อธิษฐาน ณ ที่สมควร ข้าพเจ้าใช้มือทั้ง ๒ จับ ผ้าผืนนั้นแล้วระลึกถึงดอกบัว จิตของข้าพเจ้าก็น้อมไปในดอกบัวนั้น ข้าพเจ้าจึงได้บรรลุ อรหัตตผล ข้าพเจ้าถึงความสำเร็จในการแปลงกายทั้งหลายได้ดังใจนึกในที่ทุกสถาน กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ^{๑๓๐}

ในอรรถกถา อธิบายข้อความว่า

พระศาสดาตรัสว่า ปณกะเอ๋ย! อย่าคิดมากไปเลย. เธอบวชในศาสนาของเรา มานี้ มารับผ้า ผืนนี้ไป แล้วจงทำบริกรรมในใจว่า “รโฆรณํ รโฆรณํ” (ผ้าเช็ดธุลี ผ้าเช็ดธุลี) ดังนี้แล้ว จึงได้ประทานท่อนผ้าสะอาดอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ให้. ท่านนั่งใช้มือลูกลมุ่ล่ำบริกรรมท่อนผ้าที่พระ ศาสดาทรงประทานให้มาว่า “รโฆรณํ รโฆรณํ” ดังนี้. เมื่อท่านบริกรรมลูกลมุ่ล่ำผ้าผืนนั้น ไปมา ผ้าสะอาดก็กลายเป็นเส้าหมอง เมื่อท่านบริกรรมลูกลมุ่ล่ำไปอีก ผ้าสะอาดก็กลายเป็น เช่นกับผ้า เช็ดหม้อข้าว, เพราะมีญาณอันแก่กล้า ท่านจึงคิดอย่างนี้ว่า แต่เดิมมาท่อนผ้าผืนนี้ก็ บริสุทธิ์สะอาด เพราะอาศัยสรีระอันมีวิญญานครองนี้ จึงได้กลายเป็นอย่างอื่นเส้าหมองไป ฉะนั้น ผ้าผืนนี้เป็นอนิจจังอย่างไร แม้จิตก็คงเป็นอย่างนั้นแน่ จึงเริ่มตั้งความสิ้นไปเสื่อมไป ยังฉานในนิมิตนั้นนั่นแลให้เกิดขึ้นแล้ว ทำมานให้เป็นบาท เริ่มเจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุ พระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทา ๔.

๒.๓.๒.๔ สือโสตทัศนูปกรณ์ เป็นสื่อที่บรรจุหรือถ่ายทอดข้อมูลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยการได้ยินเสียงและเห็นภาพ สื่อโสตทัศนูปกรณ์ที่พระพุทธองค์ใช้ จึงเป็นไปในลักษณะของ **สื่อเสียง** ซึ่งหมายถึง การทรงแสดงธรรม การสนทนาธรรม การบรรยายธรรม และการตอบปัญหา แก่ ผู้ที่มีข้อสงสัย เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงสอนโดยใช้สื่อภาษาที่เข้าใจง่าย ตลอดพระชนม์ชีพพระองค์ เสด็จจาริก ไปสั่งสอนประชาชนหลายแคว้น ซึ่งพูดภาษาต่างๆ กัน พระองค์ทรงใช้ภาษาของแคว้น นั้นๆ ในการสอน จึงทรงประสบความสำเร็จอย่างงดงาม แสง จันทรงาม ได้กล่าวถึงลักษณะการใช้ ภาษาของพระพุทธองค์ไว้ ๔ ประการดังนี้^{๑๓๑}

๑. ทรงระมัดระวังการใช้ภาษา เช่นในทุติยอัคคิสูตร ทรงสนทนากับอุคคตสรีรพราหมณ์ ที่กำลังเตรียมก่อไฟบูชาญ แต่อุคคตสรีรพราหมณ์ ใช้ภาษาในการถามไม่ถูกต้อง พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบ คำถามนั้น จนกระทั่งพระอานนท์ต้องให้คำแนะนำในการใช้คำถามแก่อุคคตสรีรพราหมณ์^{๑๓๒}

^{๑๓๐} พ.อ.ป.อ. (ไทย) ๓๒/๕๑-๕๓/๑๐๙.

^{๑๓๑} แสง จันทรงาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, หน้า ๖๕-๗๖.

^{๑๓๒} ดูรายละเอียดใน อ.ส.ต.ด.ก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๐-๗๔.

๒. ทรงใช้ภาษาของคนฟัง เช่น ทรงใช้ภาษามคธ ในการประกาศศาสนา ในกลุ่มชาวมคธ

๓. ทรงใช้ภาษาง่ายๆ สั้นๆ หรือตรัสซ้ำๆ เพื่อที่คนฟังทั่วไปจะเข้าใจได้ เช่นในอาทิตตปริยายสูตร ตรัสสอนภิกษุเรื่องสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ทรงใช้คำว่า “ของร้อน” ซ้ำๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน^{๑๓๓}

๔. ทรงเอาเนื้อหาของพระองค์ใส่ในศัพท์ของคนฟัง เช่น การตรัสตอบกสิการทวาชพราหมณ์ว่า ทรงไถ หว่านพืชแล้วบริโภคแล้วเช่นกัน แล้วทรงเปรียบเทียบ ความศรัทธา เป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก^{๑๓๔} เป็นต้น “สื่อเสียง” นั้น เป็นสื่อการสอนธรรมที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ยอมรับนับถือในคำสอนของพระพุทธองค์ เช่น ในจังกีสสูตร จังกิพราหมณ์ กล่าวถึงพระพุทธองค์ว่าทรง “มีพระวาจาไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย”^{๑๓๕} และในพรหมายูสูตร อุตตรมาณพ ได้กล่าวถึงลักษณะมหาบุรุษประการหนึ่งว่า “. . . มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนก การเวก ข้อที่ท่านพระโคตมมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวกนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น . . .”^{๑๓๖} และกล่าวถึงการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ว่า “. . . ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้วท่านพระโคตมพระองค์นั้นทรงมีพระสุรเสียงก็ก้องเปล่งออกจากพระโอษฐ์ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ๑. นุ่มนวล ๒. ฟังชัดเจน ๓. ไพเราะ ๔. ฟังง่าย ๕. กลมกล่อม ๖. ไม่พรวด ๗. ลุ่มลึก ๘. มีกังวาน”^{๑๓๗} ดังนี้ เป็นต้น

สื่อโสตทัศนูปกรณ์ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ นอกจากจะเป็นไปในลักษณะของสื่อเสียงแล้ว การที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อธิปาฏิหาริย์ หรือการนิมิตภาพต่างๆ ขึ้น เพื่อใช้สอนบุคคล ก็ถือว่าเป็นโสตทัศนูปกรณ์ได้ด้วย

สรุปได้ว่าสื่อการสอนที่พระพุทธเจ้า นำมาใช้ประกอบการสอนของพระองค์นั้น มี ๔ ประเภท คือ สื่อบุคคล สื่อเทคนิควิธีการ สื่อสิ่งพิมพ์ วัสดุอุปกรณ์ และสื่อโสตทัศนูปกรณ์ ซึ่งทรงใช้ประกอบการสอนโดยพิจารณาตามความเหมาะสมกับบุคคล สถานการณ์ สถานที่ และเวลา

การใช้สื่อการสอนธรรมในสมัยพุทธกาล หากวิเคราะห์ตามรูปแบบการใช้สื่อการสอน โดยทั่วไปที่การใช้สื่อการสอนที่ถูกต้องนั้นคือควรมีความสอดคล้องกับกิจกรรมการเรียนการสอน หรือ

^{๑๓๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.หา (ไทย) ๔/๕๔/๖๓-๖๕.

^{๑๓๔} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) /๑๙๗/๒๘๓-๒๘๔.

^{๑๓๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม.๑๓/๔๒๕/๕๓๔.

^{๑๓๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม.๑๓/๔๒๕/๔๗๘.

^{๑๓๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม.๑๓/๔๘๗/๔๘๑.

ต้องสอดคล้องกับวิธีการสอน ซึ่งพุทธวิธีสอนมี ๔ คือวิธีคือ วิธีสอนแบบกัจฉา(สากัจฉา หรือ ธรรมกัจฉา) แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา และแบบวางกฎเกณฑ์ จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงมีรูปแบบของการใช้สื่อการสอนธรรม ๓ รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่ ๑ ใช้ประกอบการสนทนา รูปแบบที่ ๒ ใช้ประกอบการบรรยาย รูปแบบที่ ๓ ใช้ประกอบการตอบปัญหาและในการสอนธรรมแต่ละครั้ง

สำหรับรูปแบบของสื่อการสอนธรรมที่พระพุทธเจ้าใช้ประกอบการสอนมี ๒ รูปแบบ คือ สื่อแบบรายบุคคล (Individualized Learning) เป็นสื่อที่พระพุทธเจ้าทรงใช้กับผู้ที่มีารับฟังคำสอนเป็นรายบุคคล และสื่อการสอนธรรมแบบกลุ่มบุคคล (Group Learning) คือสื่อที่พระพุทธองค์ทรงใช้กับผู้ที่มีารับฟังคำสอนเป็นกลุ่มบุคคลต่อการสอนแต่ละครั้ง อาจเป็นกลุ่มเล็ก หรือมีจำนวนคนเพียงเล็กน้อย หรืออาจเป็นกลุ่มใหญ่ หรือมีจำนวนคนมาก ทั้งสื่อแบบรายบุคคล และสื่อแบบกลุ่มบุคคลที่ใช้ในพระพุทธศาสนามีทั้งสื่อประเภท สื่อบุคคล สื่อเทคนิควิธีการ สื่อสิ่งพิมพ์ วัสดุอุปกรณ์ และสื่อโสตทัศนูปกรณ์ ในงานวิจัยเล่มนี้ นำเสนอตัวอย่างของสื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลและสัมฤทธิ์ผลของสื่อแบบรายบุคคล ซึ่งปรากฏรายละเอียดในบทที่ ๓

๒.๔ สื่อการสอนแบบรายบุคคล

๒.๔.๑ แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับสื่อการสอนแบบรายบุคคล

สื่อการเรียนการสอนรายบุคคลหรือสื่อแบบรายบุคคล การยอมรับว่ามีความเหมาะสมสามารถสนองตอบความแตกต่างระหว่างบุคคลได้อย่างมีประสิทธิภาพ สำหรับการนำไปใช้พัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนคือ ซึ่งมีนักการศึกษาหลายท่านได้ให้ความเห็นไว้ดังนี้

ระวีวรรณ ศรีคร้ามครัน กล่าวว่า นวัตกรรมและเทคโนโลยีที่ควรนำไปใช้ในโรงเรียนได้แก่ ชุดการเรียนรู้ (Learning Activity Packages) บทเรียนแบบโปรแกรม (Programmed Instruction) เครื่องคอมพิวเตอร์ ที่ใช้ในการสอน (Computer-Assisted Instruction) เครื่องคอมพิวเตอร์ที่ช่วยในการสอน (Computer-Managed Instruction) และเทคโนโลยีอื่น ๆ^{๑๓๘}

บุญชม ศรีสะอาด ได้นำเสนอวัตกรรมการสอนที่สามารถนำไปใช้ในการเรียนการสอนเป็นรายบุคคลไว้ เช่น บทเรียนแบบโปรแกรม การใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน(Computer-Assisted Instruction) การใช้ชุดการสอน และชุดการเรียนรู้ เป็นต้น^{๑๓๙}

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม^{๑๔๐} กล่าวว่า การเรียนรายบุคคลนั้นจำเป็นต้องใช้สื่อการเรียนที่แตกต่างจากสื่อการเรียนปกติ ที่จะต้องมีการออกแบบไว้ล่วงหน้าเพื่อผู้เรียนจะได้ลงมือศึกษาด้วย

^{๑๓๘} ระวีวรรณ ศรีคร้ามครัน, เทคนิคการสอน, หน้า ๒๓๗-๒๔๒.

^{๑๓๙} บุญชม ศรีสะอาด. การพัฒนาการสอน, หน้า ๒.

^{๑๔๐} ศิริพงศ์ พยอมแย้ม. การเลือกและการใช้สื่อการเรียนการสอน, หน้า ๑๓๑.

ตนเอง สื่อการเรียนนั้นต้องผ่านการตรวจสอบหาประสิทธิภาพ และได้เสนอสื่อการเรียนรายบุคคลไว้ ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. สื่อสำเร็จรูปที่เน้นวิธีการเรียน ได้แก่ บทเรียนโปรแกรม
๒. สื่อสำเร็จรูปที่เน้นระบบสื่อประสม ได้แก่ ชุดการสอนรายบุคคล (Self Instructional Packages)

นิพนธ์ ศุขปริดี กล่าวว่ารูปแบบหนึ่งของการศึกษารายบุคคลที่ได้รับความนิยมมาก คือ การจัดการเรียนการสอนโดยอาศัยบทเรียนสำเร็จรูป^{๑๔๑}

วิจิตร ศรีสะอ้าน กล่าวไว้ว่า บทเรียนสำเร็จรูป ส่งเสริมให้นักเรียน เรียนได้ด้วยตนเอง ตามอัตราความสามารถของตนเอง และยังสนองความ แตกต่างระหว่างบุคคลได้เป็นอย่างดี^{๑๔๒}

จากแนวคิดดังกล่าวจึงสรุปได้ว่า สื่อคอมพิวเตอร์ช่วยสอน(Computer-Assisted Instruction) เป็นสื่อที่เหมาะสมต่อการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นรายบุคคล และจากการศึกษา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำสื่อคอมพิวเตอร์ช่วยสอน มาใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน พบว่า ทำให้ผู้เรียนมีพัฒนาการในการเรียนรู้สูงขึ้น

๒.๔.๒ บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน

๒.๔.๒.๑ ความหมายของบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน

บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นสื่อการเรียนการสอนที่ใช้ในการสอนแบบรายบุคคล รูปแบบหนึ่งที่ใช้คอมพิวเตอร์เป็นอุปกรณ์ เป็นสื่อการเรียนการสอนที่ช่วยให้ผู้เรียนมีความก้าวหน้าตามอัตราของตนเอง เป็นการสอนที่สนองความต้องการของผู้เรียนแต่ละคน

มีนักวิชาการและนักการศึกษา หลาย ๆ ท่าน ได้ให้ความหมายของคอมพิวเตอร์ช่วยสอนไว้ดังนี้

กิดานันท์ มลิทอง กล่าวถึงคอมพิวเตอร์ช่วยสอน สรุปได้ว่า คอมพิวเตอร์ช่วยสอน คือ การใช้คอมพิวเตอร์เป็นอุปกรณ์การเรียน โดยสร้างโปรแกรมหรือบทเรียน หรือจะใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางการศึกษา เพื่อการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ในแต่ละบทเรียนจะมีตัวอักษร ภาพนิ่ง ภาพกราฟฟิก ภาพเคลื่อนไหว และเสียงประกอบของสื่อหลายมิติ (Hypermedia) ทำให้ผู้เรียนไม่เบื่อหน่าย และสนุกไปกับการเรียน^{๑๔๓}

^{๑๔๑} นิพนธ์ ศุขปริดี, นวัตกรรมเทคโนโลยีการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๙๓.

^{๑๔๒} วิจิตร ศรีสะอ้าน, เทคนิควิทยาการทางการศึกษา ประมวลบทความเกี่ยวกับนวัตกรรมและเทคโนโลยีทางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒๘.

^{๑๔๓} กิดานันท์ มลิทอง, เทคโนโลยีการศึกษาและนวัตกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๕.

ถนอมพร เลาหจรัสแสง กล่าวไว้โดยสรุปว่า คอมพิวเตอร์ช่วยสอน หมายถึง สื่อการเรียนการสอนทางคอมพิวเตอร์รูปแบบหนึ่ง ซึ่งใช้ความสามารถของคอมพิวเตอร์ในการนำเสนอสื่อประสมซึ่งได้แก่ ข้อความ ภาพนิ่ง กราฟฟิก แผนภูมิ กราฟ ภาพเคลื่อนไหว วิดีทัศน์ และเสียง เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน หรือองค์ความรู้ในลักษณะที่ใกล้เคียงกับการสอนจริงในห้องเรียนมากที่สุด^{๑๔๔}

บุญชม ศรีสะอาด ได้ให้ความหมายของคอมพิวเตอร์ช่วยสอน (CAI) ไว้ว่า คือการใช้คอมพิวเตอร์ในการสอนรายบุคคล โดยใช้โปรแกรมที่ดำเนินการสอน ภายใต้การควบคุมของคอมพิวเตอร์ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนมีความก้าวหน้าตามอัตราของตนเอง เป็นการสอนที่สนองความต้องการของผู้เรียนแต่ละคน^{๑๔๕}

อรนุช ลิ้มศิริ กล่าวว่า คอมพิวเตอร์ช่วยสอน (CAI) หมายถึงสื่อการเรียนการสอนทางคอมพิวเตอร์รูปแบบหนึ่ง ที่นำเสนอในรูปสื่อประสม ได้แก่ ข้อความ ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว กราฟฟิก กราฟ แผนภูมิ วิดีทัศน์และเสียง เพื่อที่จะถ่ายทอดเนื้อหาในลักษณะใกล้เคียงกับการสอนในห้องเรียนให้มากที่สุด และเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้เรียน ตอบสนองความแตกต่างระหว่างบุคคล พร้อมทั้งประเมินและตรวจสอบความเข้าใจของผู้เรียนได้^{๑๔๖}

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ได้ให้ความหมายของคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ว่า เป็นกระบวนการเรียนการสอน โดยใช้สื่อคอมพิวเตอร์ในการนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวต่างๆ มีลักษณะเป็นการเรียนโดยตรง และการเรียนแบบมีปฏิสัมพันธ์ (Interactive) คือ สามารถโต้ตอบระหว่างผู้เรียนกับคอมพิวเตอร์ได้ องค์ประกอบสำคัญของคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ได้แก่ เนื้อหา ภาพนิ่ง คำถาม ภาพเคลื่อนไหว การประเมินการตอบสนองของผู้เรียน ได้แก่ การตัดสินใจตอบ ให้ข้อมูลย้อนกลับ เป็นการเสริมแรง ได้แก่ การให้คำชมเชย หรือคะแนน^{๑๔๗}

สรุปได้ว่าคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นสื่อการเรียนการสอนที่ใช้ในการสอนแบบรายบุคคล รูปแบบหนึ่งมีลักษณะเป็นการเรียนโดยตรง และการเรียนแบบมีปฏิสัมพันธ์ ที่นำเสนอในรูปสื่อประสม ได้แก่ ข้อความ ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว กราฟฟิก กราฟ แผนภูมิ วิดีทัศน์และเสียง

^{๑๔๔} ถนอมพร เลาหจรัสแสง, คอมพิวเตอร์ช่วยสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วงกลม โพรดักชั่นจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๗.

^{๑๔๕} บุญชม ศรีสะอาด, การพัฒนาการสอน, หน้า ๑๒๓.

^{๑๔๖} ออรนุช ลิ้มศิริ, นวัตกรรมและการเทคโนโลยีการเรียนการสอน, หน้า ๒๐๐.

^{๑๔๗} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ความแตกต่างระหว่างบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนกับการเรียน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.stou.ac.th/Thai/School/sec/Webboard/Question.asp?GID=582>[๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๖].

เพื่อที่จะถ่ายทอดเนื้อหาในลักษณะใกล้เคียงกับการสอนในห้องเรียนให้มากที่สุด ช่วยให้ผู้เรียนมีความก้าวหน้าตามอัตราของตนเอง เป็นการสอนที่สนองความต้องการของผู้เรียนแต่ละคน

๒.๔.๒.๒ ประเภทของคอมพิวเตอร์ช่วยสอน

บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนมีหลายประเภท เช่น แบบศึกษาเนื้อหา แบบเจรจาแบบบทเรียน แบบฝึกทักษะ แบบจำลองสถานการณ์ แบบเกม แบบแก้ปัญหา แบบค้นพบสิ่งใหม่ และแบบใช้ทดสอบ ซึ่งผู้สอนสามารถเลือกสร้าง หรือใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนให้เหมาะสมกับเนื้อหาวิชา และจุดประสงค์การเรียนรู้ในวิชาได้อย่างเหมาะสม

นักการศึกษาหลายท่าน ได้แก่ กิดานันท์ มลิทอง^{๑๔๘} อรุณ ลิ้มตศิริ^{๑๔๙} ฤณอมพร เลาหจรัสแสง^{๑๕๐} บุรณะ สมชัย^{๑๕๑} ธวัชชัย งามสันติวงศ์^{๑๕๒} อำนวย เดชชัยศรี^{๑๕๓} และวิภา อุดมฉันท^{๑๕๔} ได้จำแนกประเภทของบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนออกเป็นประเภทต่าง ๆ สรุปได้ ๕ ประเภทดังนี้

๑) คอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทศึกษาเนื้อหาใหม่ (Tutorials) เป็นบทเรียนทางคอมพิวเตอร์ซึ่งนำเสนอเนื้อหาแก่ผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาใหม่หรือการทบทวนเนื้อหาเดิมก็ตาม ส่วนใหญ่คอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทศึกษาเนื้อหาใหม่จะมีแบบทดสอบหรือแบบฝึกหัด เพื่อทดสอบความเข้าใจของผู้เรียนอยู่ด้วย อย่างไรก็ตามผู้เรียนมีอิสระพอที่จะเลือกตัดสินใจว่าจะทำแบบทดสอบหรือแบบฝึกหัดหรือไม่ อย่างไร หรือจะเลือกเรียนเนื้อหาส่วนไหน เรียงลำดับในรูปแบบใด เพราะการเรียนรู้โดยคอมพิวเตอร์ช่วยสอนนั้นผู้เรียนจะสามารถควบคุมการเรียนรู้ของตนเองได้ตามความต้องการของตนเอง บทเรียนในการสอนประเภทนี้นับว่าเป็นบทเรียนขั้นพื้นฐานของการใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ช่วยสอน โดยสามารถใช้สอนได้ในแทบทุกวิชานับตั้งแต่ด้านมนุษยศาสตร์ไป

^{๑๔๘} กิดานันท์ มลิทอง, อธิบายคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต มัลติมีเดีย, (กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๘-๑๗๓.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑-๒๐๖.

^{๑๕๐} ฤณอมพร เลาหจรัสแสง. คอมพิวเตอร์ช่วยสอน. (กรุงเทพมหานคร : วงกลม โปรดักชั่น, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๕๑} อำนวย เดชชัยศรี, บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน, (กรุงเทพมหานคร : การศึกษาเอกชน, ๒๕๓๙), หน้า ๔๖-๕๐.

^{๑๕๒} ธวัชชัย งามสันติวงศ์, มัลติมีเดีย Toolbook หลักการพัฒนางานคอมพิวเตอร์ระบบมัลติมีเดีย, (กรุงเทพมหานคร : ๒๑ เซ็นจูรี, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๒๑.

^{๑๕๓} บุรณะ สมชัย, การสร้างบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน Computer Assisted Instructional, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๓๘), หน้า ๒๘-๓๒.

^{๑๕๔} วิภา อุดมฉันท, การผลิตสื่อโทรทัศน์และสื่อคอมพิวเตอร์ : กระบวนการสร้างสรรค์และเทคนิคการผลิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บุ๊ค พอยท์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๗.

จนถึงวิทยาศาสตร์ และเป็นบทเรียนที่เหมาะสมในการเสนอเนื้อหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริง เพื่อการเรียนรู้ทางด้านกฎเกณฑ์หรือทางด้านวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ บทเรียนคอมพิวเตอร์ประเภทนี้เป็นรูปแบบที่มีผู้พัฒนากันมากที่สุด ประมาณกันว่ามากกว่า ๘๐ เปอร์เซ็น ของบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนทั่วโลกจะเป็นประเภทนี้

๒) บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทแบบฝึกหัด (Drill and Practice) เป็นบทเรียนทางคอมพิวเตอร์ซึ่งมุ่งเน้นให้ผู้ใช้งานแบบฝึกหัดจนสามารถเข้าใจเนื้อหาในบทเรียนนั้น ๆ ได้ คอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทแบบฝึกหัดเป็นคอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทที่ได้รับความนิยมมาก โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษา ทั้งนี้เนื่องจากการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนที่เรียนอ่อน หรือเรียนไม่ทันคนอื่น ๆ ได้มีการทำความเข้าใจบทเรียนสำคัญ ๆ ได้โดยที่ครูผู้สอนไม่ต้องเสียเวลาในชั้นเรียนอธิบายเนื้อหาเดิมซ้ำแล้วซ้ำอีก ซึ่งโปรแกรมบทเรียนในการฝึกหัดนี้จะสามารถใช้ได้ ในหลายสาขาวิชาทั้งด้านคณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ การเรียนคำศัพท์และการแปลภาษา เป็นต้น บทเรียนคอมพิวเตอร์ประเภทนี้เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่มีผู้พัฒนากันมากรองมาจากประเภทแรก

๓) บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทสถานการณ์จำลอง (Simulation) เป็นบทเรียนคอมพิวเตอร์ที่เป็นการนำเสนอบทเรียนในรูปของการจำลองแบบ (Simulation) ซึ่งมีเนื้อหาที่มีลำดับการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง โดยเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก ซับซ้อน ไม่สามารถมองเห็นได้ต้องอาศัยการจินตนาการเข้าช่วย เป็นการจำลองความเป็นจริงโดยตัดรายละเอียดต่าง ๆ หรือนำกิจกรรมที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมาให้ผู้เรียนได้ศึกษา ซึ่งมีข้อดี คือไม่ต้องเสี่ยงภัยหรือเสียค่าใช้จ่ายมากนัก รูปแบบของโปรแกรมบทเรียนสถานการณ์จำลองอาจประกอบด้วย การเสนอความรู้ข้อมูล การแนะนำผู้เรียนเกี่ยวกับทักษะ การฝึกปฏิบัติเพื่อเพิ่มพูนความชำนาญและความคล่องแคล่ว และการให้เข้าใจถึงซึ่งการเรียนรู้ต่าง ๆ ซึ่งในบทเรียนนั้นจะประกอบด้วยสิ่งทั้งหมดเหล่านี้หรือมีเพียงอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ ในโปรแกรมบทเรียนสถานการณ์จำลองนี้จะมีโปรแกรมบทเรียนย่อยแทรกอยู่ด้วย ได้แก่ โปรแกรมการสาธิต (Demonstration)

๔) บทเรียนประเภทสร้างสถานการณ์จำลอง บทเรียนประเภทนี้มีจำนวนน้อยมาก เนื่องจากความยากในการออกแบบ ทั้งนี้เนื่องจากผู้ออกแบบจำเป็นต้องมีพื้นฐานความรู้เรื่องที่ทำอย่างดี บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทเกมการสอน (Instructional Games) เป็นบทเรียนทางคอมพิวเตอร์ที่พัฒนาจากแนวคิดและทฤษฎีทางการเสริมแรง (Reinforcement) บนพื้นฐานการค้นพบที่ว่าความต้องการในการเรียนรู้ซึ่งเกิดจากแรงจูงใจภายใน (Intrinsic Motivation) เช่น ความสนุกสนานจะให้ผลต่อการเรียนรู้และความคงทนในการจำดีกว่าการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจภายนอก (Extrinsic Motivation) วัตถุประสงค์ของบทเรียนประเภทนี้สร้างเพื่อฝึก และทบทวนเนื้อหาแนวคิด และทักษะที่ได้เรียนไปแล้ว คล้ายกับแบบ Drill and Practice แต่เปลี่ยนรูปแบบของการนำเสนอให้สนุกสนานตื่นเต้นขึ้น โดยมีหลักการพัฒนาว่าบทเรียนแบบเกมการสอนที่ดีควรต้องท้าทาย กระตุ้น

จินตนาการเพื่อฝัน และกระตุ้นความอยากรู้อยากเห็นบทเรียนประเภทนี้จึงเหมาะสำหรับผู้เรียนในระดับต่ำ ๆ เช่น ระดับอนุบาล ไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย นอกจากนี้ยังสามารถนำมาใช้กับผู้เรียนในระดับอุดมศึกษา เพื่อเป็นการปูทางให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกที่ดีกับการเรียนทางคอมพิวเตอร์ได้อีกด้วย

๕) บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทแบบทดสอบ (Test) เป็นการใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ในการสร้างแบบทดสอบ การจัดการสอบ การตรวจให้คะแนน การคำนวณผลสอบ ข้อดีของการใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทแบบทดสอบ คือ การที่ผู้เรียนได้รับผลป้อนกลับโดยทันที (Immediate feedback) ซึ่งเป็นข้อจำกัดของการทดสอบที่ใช้กันอยู่ทั่วไป นอกจากนี้การใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ในการคำนวณผลสอบก็ยังมีความแม่นยำและรวดเร็วด้วย

สรุปได้ว่าการนำบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทใดประเภทหนึ่งไปใช้ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการใช้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้เลือกบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทศึกษาเนื้อหาใหม่ (Tutorial Instruction) ไปใช้ในการพัฒนาผู้เรียนด้านความรู้ในเนื้อหาวิชา

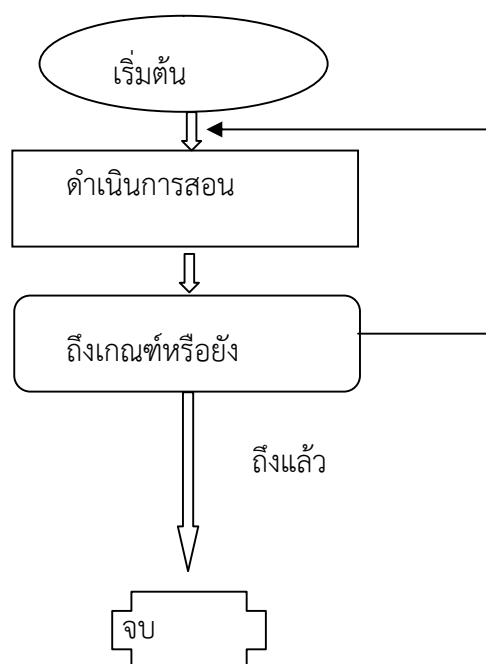
๒.๔.๒.๓ การออกแบบบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน

บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนประเภทศึกษาเนื้อหาใหม่ (Tutorials) ทำหน้าที่เป็นเหมือนครูที่สอนเนื้อหาบทเรียนให้กับผู้เรียน แล้วจึงเสนอกิจกรรมต่างๆ เช่น แบบฝึกหัด หรือ เกม หรือแบบทดสอบ เพื่อให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนและตอบโต้กับบทเรียน

บุญชม ศรีสะอาด ได้เสนอวิธีการออกแบบบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ไว้ ๒ วิธี คือ วิธีเขียนแผนผังลำดับแสดงลำดับของการดำเนินการของโปรแกรม (Flowcharting) และวิธีเขียนฉาก (Screen Mapping) ดังนี้^{๑๕๕}

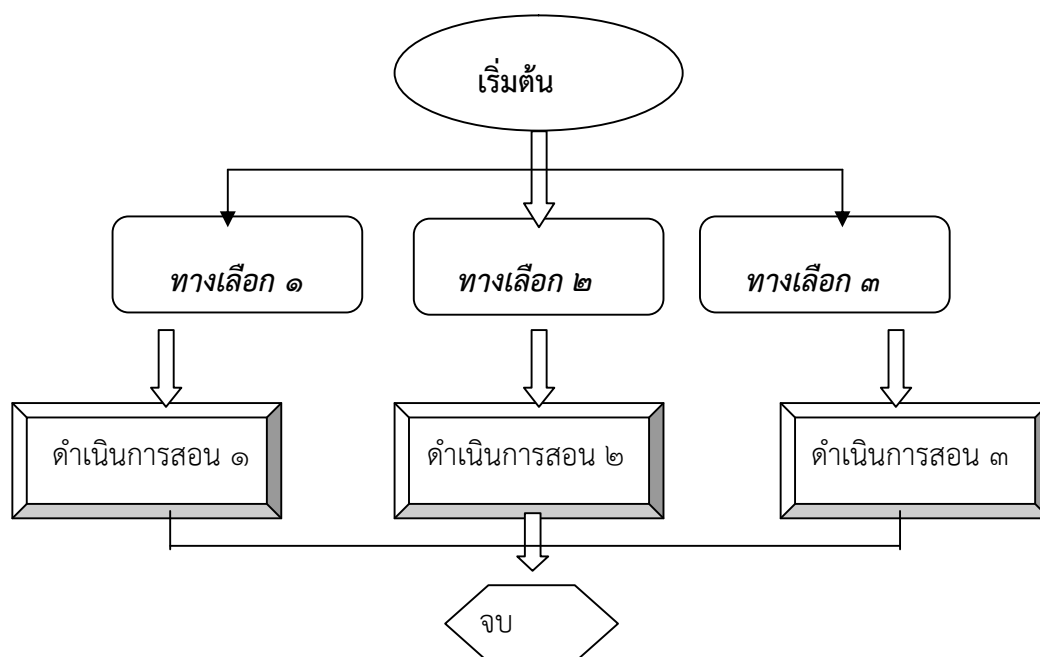
๑) วิธีเขียนแผนผังลำดับแสดงลำดับของการดำเนินการของโปรแกรม (Flowcharting)

^{๑๕๕} บุญชม ศรีสะอาด. การพัฒนาการสอน, หน้า ๑๒๘-๑๓๓.

แผนภาพที่ ๒ แสดง Flowchart อย่างง่ายในการออกแบบการสอน

ในแผนภาพ ๒ หลังจากที่เราเริ่มต้นดำเนินการสอน ซึ่งมีขั้นตอนต่าง ๆ อีกมากที่เราไม่ได้ระบุไว้ ผู้เรียนจะตอบคำถามและมีการบันทึกคะแนน ถ้าหากได้คะแนนถึงเกณฑ์ก็สิ้นสุดการเรียนการสอน แต่ถ้ายังไม่ถึงเกณฑ์ก็จะสอนอีก ดำเนินเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ

แผนภาพที่ ๓ แสดง Flowchart อย่างง่าย ชนิดมีทางเลือก

ในแผนภาพภาพ ๓ จะมีทางเลือกให้ผู้เรียนเลือกเรียน ตามความต้องการ แต่ละทางจะมีบทเรียน ดำเนินการสอนในเรื่องนั้นโดยเฉพาะ การสอนดำเนินไปจนสิ้นสุดบทเรียน

๒) วิธีเขียนฉาก (Screen Mapping)

Screen Mapping จะมีความละเอียดและเห็นภาพชัดเจนกว่า Flowcharting และมีลักษณะเหมือนกันกับกรอบหรือฉากของ Story Board ในกระบวนการจัดทำ สไลด์ หรือวิดีโอเทป และแต่ละฉากจะชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่ผู้เรียนจะพบบนจอในขณะเรียน เรียงตามลำดับจากต้นจนจบ

การทำ Screen Mapping ควรใช้กระดาษตารางนี้ ซึ่งสะดวกต่อการเปลี่ยนแปลง ในแต่ละฉากควรมีข้อสนเทศเกี่ยวกับหัวข้อวิชาหรือหน่วยการสอน เนื้อหาของฉากนั้น ด้านล่างของฉากควรระบุเรื่องและหมายเหตุ

(สถิติ ๑)	(ฉากที่ ๕)
รายการหลัก	
๑. ค่าเฉลี่ย ๒. มัธยฐาน ๓. ฐานนิยม	
จงเลือกรายการใดรายการหนึ่ง โดยแตะปุ่มเลขที่ตรงกับ รายการนั้น แล้วแตะปุ่ม “RETURN” ()	
เรื่อง	: รายการหลัก

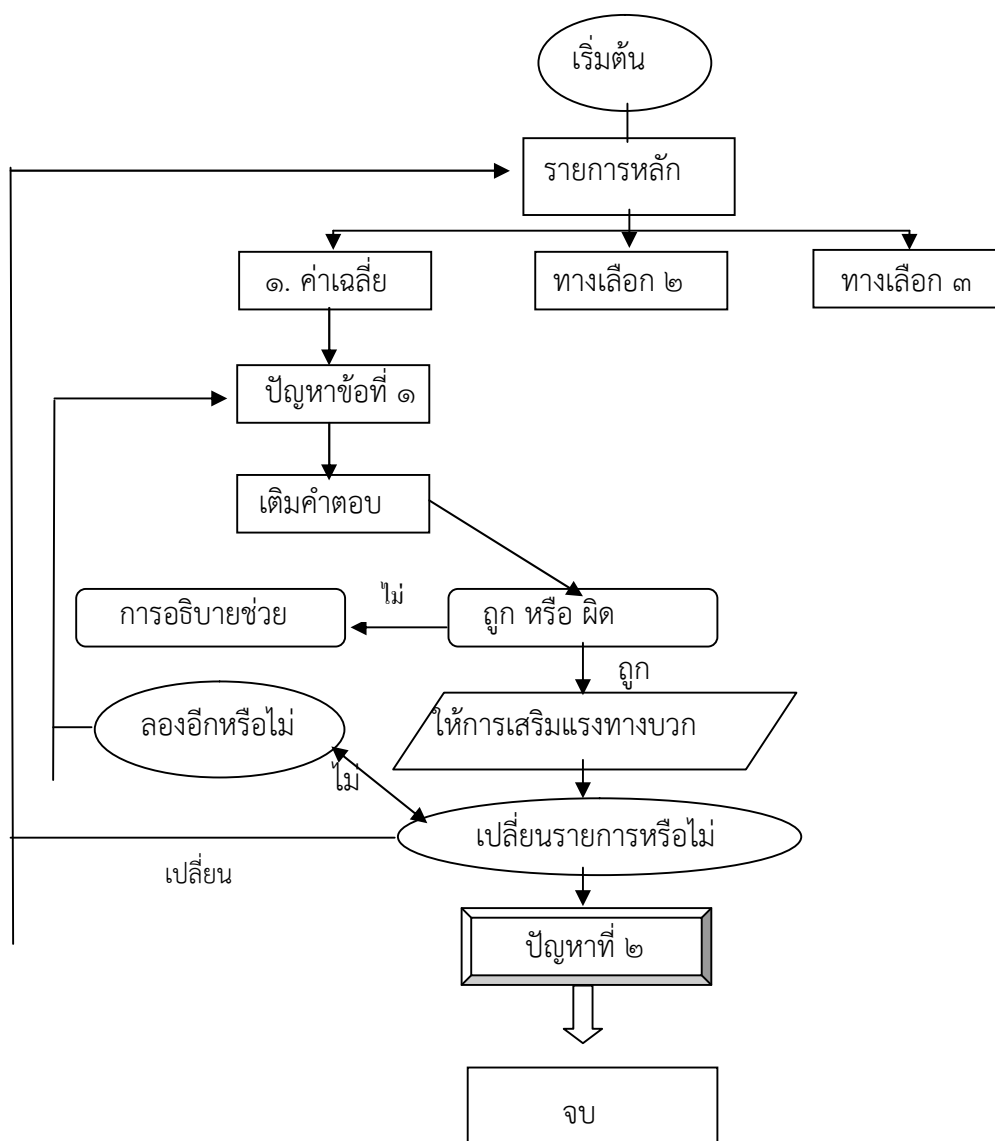
หมายเหตุ : ถ้าเลือก ๑ ก็จะไปฉากที่ ๕, ๒ ไปฉาก ๖, ๓ ไปฉาก 7
 แผนภาพที่ ๔ แสดงตัวอย่าง Screen Mapping เฉพาะส่วนย่อยส่วนหนึ่งเท่านั้น (๑)

(สถิติ ๑)	(ฉากที่ ๕)
การคำนวณหาค่าเฉลี่ย	
แบบฝึกหัดต่อไปนี้จะช่วยเพิ่มทักษะในการหาค่าเฉลี่ย ท่าน อาจใช้กระดาษและดินสอช่วยคิดคำนวณ เมื่อได้คำตอบแล้วโปรดแตะปุ่มเลขที่ตรงกับคำตอบนั้น ซึ่ง จะปรากฏผลที่ช่องคำตอบ อย่าลืมแตะปุ่ม “RETURN” หลังจาก ให้คำตอบไปแล้ว	
เรื่อง	: รายการหลัก – การคำนวณหาค่าเฉลี่ย

หมายเหตุ : ไปที่ฉาก ๘

แผนภาพที่ ๕ แสดงตัวอย่าง Screen Mapping เฉพาะส่วนย่อยส่วนหนึ่งเท่านั้น (๒)

จาก Screen Mapping ดังกล่าว ถ้าเขียนในรูปของ Flowchart จะเป็นดังแผนภาพที่ ๖

แผนภาพที่ ๖ Flowchart แสดงส่วนหนึ่งของการออกแบบการสอน

จากการศึกษารูปแบบและวิธีการออกแบบบทเรียน ผู้วิจัยได้นำวิธีการออกแบบโดยการใช้แผนผังลำดับแสดงลำดับของการดำเนินการของโปรแกรม (Flowcharting) มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสื่อในการดำเนินงานครั้งนี้

๔.๒.๔.๔ ข้อดีและข้อจำกัดของบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน

การนำคอมพิวเตอร์มาใช้ในการสอนไฮนิกและคณะ Heinich and other (อ้างใน อรนุช ลิ้มศิริ) ได้สรุปข้อดี ของคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ไว้ดังนี้

- ๑) ช่วยเพิ่มแรงจูงใจในการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน
- ๒) สามารถบันทึกพฤติกรรมต่าง ๆ ของผู้เรียน เพื่อใช้ในการวางแผนบทเรียน
- ๓) ใช้ในการศึกษาเป็นรายบุคคล และแสดงผลความก้าวหน้าได้ทันที
- ๔) ช่วยให้ผู้เรียน เรียนซ้ำหรือเร็วได้ตามความสามารถของตนเอง
- ๕) ช่วยให้ครูควบคุมผู้เรียนได้อย่างใกล้ชิด เนื่องจากการบรรจุข้อมูลได้ง่ายและสะดวกในการนำมาใช้^{๑๕๖}

บุญชม ศรีสะอาด ได้กล่าวถึงข้อดีของคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ไว้ดังนี้

๑. ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างอิสระ ก้าวหน้าไปตามอัตราการเรียนรู้ของตนเอง ไม่ต้องรอ และไม่ต้องวิตกต่อความรู้สึกของผู้อื่น
๒. ผู้เรียนสามารถเลือกเวลาเรียนได้ตามที่ตนเองต้องการ ไม่จำเป็นต้องจำกัดเวลาตายตัว
๓. ผู้เรียนสามารถเลือกบทเรียนที่มีความเหมาะสมกับความต้องการ หรือสอดคล้องกับระดับความสามารถของตนเอง
๔. ผู้เรียนได้รับข้อมูลสะท้อนกลับทันที เป็นการย้ำความเข้าใจและการเรียนรู้
๕. สามารถใช้เทคนิคดึงดูดความสนใจได้หลาย ๆ เทคนิค
๖. สามารถกระทำกิจกรรมที่ซับซ้อน จำลองสถานการณ์ ทำให้ผู้เรียนได้ทดลองกับข้อมูลหลายชนิด หลายแบบ แก้ปัญหาที่ซับซ้อนได้ คำนวณได้อย่างแม่นยำ จึงช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างกว้างขวาง และลุ่มลึก
๗. เหมาะสำหรับการสอนทักษะที่เป็นงานเสี่ยงอันตรายในระยะต้น ๆ ของการฝึกทักษะนั้น เช่นการฝึกขับเครื่องบิน การควบคุมจรวด เป็นต้น
๘. เหมาะสมที่สุดสำหรับการเรียนรู้ที่ต้องการสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิตจริง เช่นสภาวะไร้น้ำหนัก เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เป็นต้น

^{๑๕๖} อรนุช ลิ้มศิริ, นวัตกรรมและการเทคโนโลยีการเรียนการสอน, หน้า ๒๐๗.

๙. คอมพิวเตอร์เสนอบทเรียนโดยปราศจากอารมณ์ ไม่มีความเหน็ดเหนื่อย ไม่แสดงอาการเบื่อหน่าย^{๑๕๗}

นิพนธ์ สุขปรีดี ได้ชี้ให้เห็นข้อดีของคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ไว้ดังนี้

๑. ทำให้ผู้เรียน เรียนได้ในอัตราความเร็วตามความสามารถของแต่ละบุคคล และครูไม่ต้องรอหรือเร่งการสนองตอบ และไม่ต้องรอข้อมูลย้อนกลับ นักเรียนไม่ต้องเร่งตามเพื่อนร่วมชั้นเรียน

๒. ผู้เรียนจะเรียนที่ไหน เมื่อใดก็ได้ โดยผู้เรียนสามารถใช้คอมพิวเตอร์จากโปรแกรมที่กำหนดไว้ ได้ทุกเวลาที่ต้องการเรียน

๓. ผู้เรียนสามารถเรียนได้จากสื่อประสม (Multi media) จากระบบคอมพิวเตอร์ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นในปัจจุบัน

๔. ผู้เรียนสามารถทราบผลการเรียนของตนเองได้รวดเร็วกว่าสื่ออื่นๆ^{๑๕๘}

สำหรับข้อจำกัดของคอมพิวเตอร์ช่วยสอนนั้น วีระ ไทยพานิช (อำใน อรุณข ลิมตศิริ) ได้นำเสนอไว้ดังนี้

๑. ด้านบุคลากร ในประเทศไทยยังขาดบุคลากรหรือครูที่มีความรู้พื้นฐาน หรือได้รับการฝึกไม่เพียงพอ จึงทำให้เกิดปัญหาในการใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน นอกจากนี้คอมพิวเตอร์ช่วยสอนทางด้านการฝึกและปฏิบัติ (Drill & Practice) มากเกินไป โดยไม่คำนึงถึงความสามารถด้านอื่นๆ ของคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ผู้ใช้จึงควรเพิ่มความระมัดระวังในการนำมาใช้

๒. ด้านโปรแกรม (Software) ปัญหาที่มักจะเกิดขึ้นได้แก่

๒.๑ นักเขียนโปรแกรม (Programmers) ไม่มีความรู้พื้นฐานทางการเขียนโปรแกรมเพื่อการศึกษา ขาดความรู้ด้านเนื้อหาและวิธีสอน

๒.๒ นักการศึกษาที่เขียนโปรแกรม มีความรู้ทางด้านเนื้อหาและวิธีสอน แต่ความรู้ไม่เพียงพอทางด้านการเขียนโปรแกรมสำหรับใช้กับคอมพิวเตอร์

๒.๓ ครูเลือกใช้โปรแกรมที่ไม่มีคุณภาพหรือไม่เหมาะสมกับบทเรียน

จากข้อจำกัดดังกล่าว จึงทำให้การผลิตโปรแกรมขาดคุณภาพหรือไม่ตรงตามความต้องการของครูผู้ใช้ ดังนั้นในการเลือกโปรแกรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ให้ได้ผลควรพิจารณาถึงสิ่งต่อไปนี้

๒.๓.๑ ความเหมาะสมของเนื้อหาในแต่ละระดับชั้น

๒.๓.๒ วิธีการเสนอเนื้อหา ความยาก เหมาะสมกับวัยของเด็ก

๒.๓.๓ ง่ายต่อการใช้

^{๑๕๗} บุญชม ศรีสะอาด, การพัฒนาการสอน, หน้า ๑๒๓.

^{๑๕๘} นิพนธ์ สุขปรีดี, นวัตกรรมเทคโนโลยีการศึกษา, หน้า ๑๖-๑๗.

๒.๓.๔ สามารถปรับให้เข้ากับความต้องการและความสามารถของเด็ก

๒.๓.๕ สร้างแรงจูงใจสำหรับผู้^{๑๕๙}

๓. ด้านเศรษฐกิจ ในปัจจุบันราคาของคอมพิวเตอร์ไม่สูงมากนัก แต่การนำคอมพิวเตอร์มาใช้ในการศึกษาต้องมีการพิจารณาอย่างรอบคอบ เพื่อให้คุ้มกับค่าใช้จ่ายตลอดจนการดูแลรักษา

๔. ด้านสังคม ถ้าหากนำคอมพิวเตอร์มาใช้มากเกินไป อาจลดความสัมพันธ์ของนักเรียนที่มีต่อกันให้ลดลง

ดังนั้นการนำคอมพิวเตอร์ช่วยสอนไปใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน จึงควรคำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับ และข้อจำกัดที่มีอยู่ เพื่อผู้เรียนจะได้รับประโยชน์จากการเรียนรู้อย่างสูงสุด

จากการศึกษาข้อมูลรายละเอียด รวมทั้งข้อดี ข้อเสีย ของสื่อการสอนแบบรายบุคคลทั้ง ๒ ประเภท คือ บทเรียนสำเร็จรูป และบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ผู้วิจัยตัดสินใจเลือกนำสื่อการสอนแบบรายบุคคล ประเภท บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนมาทดลองใช้เป็นสื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลเนื่องจาก บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นสื่อการสอนแบบรายบุคคลที่สนองตอบความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ทั้งยังเป็นสื่อที่สร้างความสนใจของนักเรียนได้เป็นอย่างดี เพราะสามารถนำกราฟฟิกต่างมาประกอบให้น่าสนใจให้มากยิ่งขึ้น

๒.๔.๓ สื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลในพระพุทธศาสนา

สื่อแบบรายบุคคลในพระพุทธศาสนา ในงานวิจัยนี้หมายถึงสื่อการสอนธรรมที่พระพุทธองค์ทรงใช้กับผู้ที่มีารับฟังคำสอนเป็นรายบุคคล สื่อแบบรายบุคคลที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกอบในการสอน จำแนกได้ ๔ ประเภท ดังนี้

๒.๔.๓.๑ สื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลประเภทสื่อบุคคล

๒.๔.๓.๒ สื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลประเภทสื่อเทคนิควิธีการ

๒.๔.๓.๓ สื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลประเภทสื่อสิ่งพิมพ์ วัสดุอุปกรณ์

๒.๔.๓.๔ สื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลประเภทสื่อสื่อทัศนูปกรณ์

ตัวอย่างของสื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลที่พระพุทธองค์ทรงใช้และสัมฤทธิ์ผลของสื่อแบบรายบุคคล ปรากฏรายละเอียดในบทที่ ๓

๒.๕ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕

^{๑๕๙} อรุณข ลิ้มศิริ, นวัตกรรมและการเทคโนโลยีการเรียนการสอน, หน้า ๒๐๗-๒๐๘.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๔๕ หมวด ๔ แนวการจัดการศึกษา มาตรา ๒๒^{๑๖๐} ระบุว่าจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ มาตรา ๒๔ การจัดกระบวนการเรียนรู้ ได้กำหนดให้สถานศึกษาจัดกิจกรรมการเรียนการสอนดังนี้ (๑) จัดเนื้อหาสาระและ กิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน (๕) ส่งเสริม สนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวก เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของ กระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้พร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอน และแหล่ง วิทยาการประเภทต่าง ๆ และหมวด ๙ เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ในมาตรา ๖๖ ระบุว่าผู้เรียนมีสิทธิ ได้รับการพัฒนาขีดความสามารถในการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาในโอกาสแรกที่ทำได้ เพื่อให้มีความรู้และทักษะเพียงพอที่จะใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๔๕ ผู้วิจัยจึงนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาสื่อการเรียนรู้ที่สนองตอบความแตกต่าง ระหว่างบุคคลของผู้เรียน โดยการพัฒนาสื่อการสอนธรรมชาติรายบุคคล (บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน)

๒.๖ มาตรฐานการเรียนรู้กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สาระพระพุทธศาสนา

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ สาระที่ ๑ ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม มาตรฐาน ส ๑.๑ ตัวชี้วัด ส ๑.๑ ม ๓/๖ และสาระการเรียนรู้ไว้ดังนี้

มาตรฐาน ส ๑.๑ รู้และเข้าใจประวัติความสำคัญ ศาสนา หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ตนนับถือและศาสนาอื่น มีศรัทธาที่ถูกต้อง ยึดมั่นและปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ตัวชี้วัด ส ๑.๑ ม ๓/๖ อธิบายสังฆคุณและข้อธรรมสำคัญในกรอบปริยัติ ๔ หรือ หลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด

^{๑๖๐} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545, (กรุงเทพมหานคร : พริกหวานกราฟฟิค, ๒๕๔๕).หน้า ๑๗-๒๐ และ ๔๙.

สาระการเรียนรู้ ข้อธรรมในกรอบหลักธรรมอริยสัจ ๔ ไว้ดังนี้^{๑๖๑}

๑. ทุกข์ (ธรรมที่ควรรู้) ประกอบด้วยหลักธรรม ชั้น ๕ และ ไตรลักษณ์
๒. สมุทัย (ธรรมที่ควรละ) ประกอบด้วยหลักธรรม วัฏฏะ ๓ และ ปิณฺณจธรรม ๓
๓. นิโรธ (ธรรมที่ควรบรรลุ) ประกอบด้วยหลักธรรม อตตะ ๓
๔. มรรค (ธรรมที่ควรเจริญ) ประกอบด้วยหลักธรรม มรรคมิองค์ ๘ ปัญญา ๓ สัมปติธรรม ๗ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อุบาสกธรรม ๗ และ มงคล ๓๘

จากมาตรฐานการเรียนรู้กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สาระพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงนำมาเป็นแนวทางในการจัดทำเนื้อหาประกอบสื่อการสอนธรรมรายบุคคล (บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน) ในรายวิชา ส๒๓๑๐๓ พระพุทธศาสนา ๕ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนกาวีละวิทยาลัย

๒.๗ ข้อธรรมสำคัญในกรอบหลักธรรมอริยสัจ ๔

หลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาในงานวิจัยนี้เป็นข้อธรรมสำคัญในกรอบของหลักธรรมอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแกนกลางของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ซึ่งผู้วิจัยนำมาเป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาสัมฤทธิ์ผลของการนำสื่อการสอนธรรมแบบรายบุคคลไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอน

สำหรับเนื้อหาเกี่ยวกับข้อธรรมสำคัญในกรอบของหลักธรรมอริยสัจ ๔ ตามหลักสูตรแกนกลาง สาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ประกอบด้วยข้อธรรมสำคัญ ๔ ประการคือ ธรรมที่ควรรู้ (ชั้น ๕ และ ไตรลักษณ์) ธรรมที่ควรละ (วัฏฏะ ๓ และปิณฺณจธรรม ๓) ธรรมที่ควรบรรลุ (อตตะ ๓) และธรรมที่ควรเจริญ (มรรคมิองค์ ๘ ปัญญา ๓ สัมปติธรรม ๗ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อุบาสกธรรม ๗ และ มงคล ๓๘) ซึ่งเป็นเนื้อหาที่นำมาจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา หลักสูตรแกนกลาง สาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ประกอบกับหนังสือแบบเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ที่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ^{๑๖๒}

^{๑๖๑} กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. การจัดสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๕๙-๖๐.

^{๑๖๒} สุริวัตร จันทโรสภา, พระพุทธศาสนา ม. 3, กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๖), หน้า ๘๒-๘๗.

และค้นคว้าเพิ่มเติมจากพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)^{๑๖๓} ซึ่งสรุปสาระสำคัญของข้อธรรมสำคัญในกรอบของหลักธรรมอริยสัจ ๔ ได้ดังนี้

๑. ธรรมที่ควรรู้ หรือ ทุภี ประกอบด้วยหลักธรรม ชั้น ๕^{๑๖๔} และไตรลักษณ์^{๑๖๕} ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑.๑ ชั้น ๕ หรือเบญจขันธ์ หมายถึงองค์ประกอบของชีวิต ๕ อย่าง เรียกว่า ชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

๑.๑.๑ รูป หมายถึง ส่วนต่าง ๆ ที่รวมกันเป็นร่างกาย เรียกว่า รูปขันธ์ เกิดจากการรวมกันของธาตุทั้ง ๔ ได้แก่ ดิน (กระดูก เนื้อหนัง เส้นผม) น้ำ (น้ำเลือด น้ำเหลือง ของเหลวต่าง ๆ) ลม (ลมหายใจเข้าและออก) และไฟ (อุณหภูมิความร้อนในร่างกาย) รวมกันเป็นรูปมองเห็นและสัมผัสได้

๑.๑.๒ เวทนา หมายถึง ความรู้สึก มี ๓ อย่าง เรียกว่า เวทนาขันธ์ คือ ความรู้สึกสุขหรือสุขเวทนา (สุขกายและสุขใจ) ความรู้สึกทุกข์หรือทุกข์เวทนา (ทุกข์กายและทุกข์ใจ) หรือความรู้สึกเฉย ๆ เป็นกลางหรืออุเบกขาเวทนา

๑.๑.๓ สัญญา หมายถึง ส่วนที่เป็นความจำได้หมายรู้ เรียกว่า สัญญาขันธ์ คือ จำสิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น จำรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส

๑.๑.๔ สังขาร หมายถึง สิ่งที่ปรุงแต่งจิต ทำให้จิตคิดดี คิดชั่ว หรือคิดเป็นกลาง

๑.๑.๕. วิญญาณ หมายถึง การรับรู้ ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และทางใจ เรียกว่า วิญญาณขันธ์ได้แก่ การรับรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ

๑.๒. ไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ ประการ หรือลักษณะทั่วไป หรือลักษณะที่เหมือนกัน ของสิ่งต่าง ๆ เรียกว่า สามัญลักษณะ หรือ กฎของธรรมชาติ หมายถึง ลักษณะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ๓ ประการ ได้แก่ อนิจจตา (อนิจจัง) ทุกขตา (ทุกขัง) และอนัตตตา (อนัตตา)

๑.๒.๑ อนิจจตา (อนิจจัง) คือ ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นภาวะที่เกิดขึ้นและเสื่อมสลายไป คือ สิ่งทั้งหลายมีการแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ ไม่คงรูป ไม่ยั่งยืน มีเกิดแล้วเสื่อมสลายไปในที่สุด

^{๑๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี : พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๗๘-๒๑๕.

^{๑๖๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๒. และอภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

^{๑๖๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

๑.๒.๒ ทุกขตา (ทุกขัง) คือ ความเป็นทุกข์ คือ ความทนอยู่ไม่ได้ เนื่องมาจาก ภาวะถูกบีบคั้นด้วยการเกิดและสลายไปทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้

๑.๒.๓ อนัตตตา (อนัตตา) คือความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง ของสรรพสิ่ง คือ อาการของสิ่งทั้งหลายซึ่งแสดงถึงความไม่ใช่ของใคร ทุกสิ่งล้วนแต่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ไม่มีอะไรจริงยั่งยืนตลอดไป เพราะสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากขันธ ๕ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ เปลี่ยนแปลงไปตามตามธรรมดา ไม่เป็นไปตามอำนาจบังคับของเรา

๒. ธรรมที่ควรละ หรือ สมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์ ประกอบด้วยข้อธรรม ๖^{๑๖๖} และปัจจัยธรรม ๓^{๑๖๗} ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ วัฏฏะ ๓ คำว่า วัฏฏะ หมายถึง การวนเวียน การหมุนเวียนกันไปไม่มีที่สิ้นสุด ด้วยอำนาจของกิเลส กรรม และวิบาก ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยกัน ๓ ประการ คือ

๒.๑.๑ กิเลสวัฏฏะ หมายถึง ต้นเหตุที่ผลักดันให้เกิดกรรมหรือการกระทำต่าง ๆ ประกอบด้วย ความไม่รู้จริง (อวิชชา) ความอยาก (ตัณหา) และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน)

๒.๑.๒ กรรมวัฏฏะ หมายถึง การกระทำต่าง ๆ ที่เกิดจากอำนาจแห่งกิเลสทั้งหลายทั้งทางดีและไม่ดี ซึ่งแสดงออกได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ

๒.๑.๓ วิบากวัฏฏะ หมายถึง ผลแห่งการกระทำทั้งหลาย และเป็นเหตุที่ทำให้เกิดกิเลสต่อไป

๒.๒ ปัจจธรรม ๓ หมายถึง กิเลสที่ทำให้เกิดความเนิ่นช้า เป็นตัวขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริง หรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง ตรงไปตรงมา มี ๓ ประการ คือ

๒.๒.๑ ตัณหา คือความทะยานอยาก ความปรารถนา อยากได้เพื่อบำรุงบำเรอความสุขของตน อยากมี อยากเป็น และความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น อยากร้ายวย มีชื่อเสียงและอำนาจ อยากเป็นใหญ่

๒.๒.๒ มานะ คือ ความถือตัว สำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูง ถือต่ำ ถือว่ายิ่งใหญ่หรือต่ำกว่าเขา เช่น คิดว่าตนเองอยู่เหนือกว่าเขา หรือดีที่สุด เก่งที่สุด

๒.๒.๓ ทิฏฐิ คือ ความคิดเห็น ความเชื่อมั่น ลัทธิ อุดมการณ์ที่ยึดถือโดยมมาย เป็นความคิดเห็นที่ผิด โดยไม่คำนึงถึงข้อเท็จจริง เชื่ออย่างนี้เท่านั้นว่าเป็นจริง อย่างอื่นเป็นเท็จ ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เอาความคิดของตนเป็นใหญ่ ทำให้เป็นคนใจแคบ

^{๑๖๖} วิสุทธิ. ๓/๑๔๘.

^{๑๖๗} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๙/๓๓๑.

๓. ธรรมที่ควรบรรลุ หรือนิโรธ คือ ความดับทุกข์ หมายถึง สภาพหรือสภาวะที่ทุกข์หมดไป ไม่มีทุกข์ ธรรมที่สามารถดับทุกข์ได้ ประกอบด้วยข้อธรรม อรรถ ๓^{๑๖๘} ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ อรรถ ๓ หรืออรรถ แปลว่า ประโยชน์ หรือผลที่มุ่งหมาย มี ๓ ประการ คือ

๓.๑.๑ ทิฏฐธัมมิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์ในโลกนี้ ที่คนทั่วไปปรารถนาจะได้รับ ได้แก่

๑) มีความขยันหมั่นเพียร (อุฏฐานสัปปา) เช่น ขยันศึกษาเล่าเรียน ขยันทำงาน ประกอบอาชีพสุจริต

๒) รู้จักรักษาทรัพย์สินที่หามาโดยชอบธรรมและด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บออมไว้ใช้ในยามที่จำเป็น (อารักขสัปปา)

๓) คบคนดี มีเพื่อนที่ดี (กัลยาณมิตรตตา)

๔) มีความเป็นอยู่สมควรแก่ฐานะ (สมชีวิตา) รู้จักใช้จ่ายใช้สอนเท่าที่จำเป็น ไม่ฟุ่มเฟือย รู้จักประหยัดอดออม

๓.๑.๒ สัมปรายิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ในภพหน้า หรือชาติหน้า ได้แก่

๑) มีศรัทธา (สัทธาสัมปทา) เช่น ศรัทธาในพระรัตนตรัย ซาบซึ้งในบุญกุศลและความดี

๒) มีศีล (ศีลสัมปทา) คือ มีความประพฤติที่ดีงาม ทั้งทางกาย วาจา และใจ

๓) มีความเสียสละ (จาคสัมปทา) คือ มีความสุขมาจากการได้เสียสละ ได้ทำคุณประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์และสังคม

๔) มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา) คือมีความสุข ความสบายใจจากการทำความดี รู้จักบาป – บุญ คุณ – โทษ

๓.๑.๓ ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพานหรือการหลุดพ้น การบรรลุธรรมในข้อนี้ คือการปฏิบัติตามทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา (มรรคมีองค์ ๘)

ประโยชน์ควรปฏิบัติในอรรถนี้อีกอย่างหนึ่งคือ

๑. อัตตัตถะ หรือ ประโยชน์ของตนเองที่จะได้รับ

๒. ปัตถะ หรือ ประโยชน์ของผู้อื่นที่จะได้รับ

๓. อุภยัตถะ หรือประโยชน์ที่จะได้รับทั้งสองฝ่าย

^{๑๖๘} ๑๖๘ อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

๔. ธรรมที่ควรเจริญ หรือ มรรค หมายถึง หนทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ประกอบด้วยข้อธรรม มรรคมงคล ^{๑๖๙} ๘ ปัญญา ^{๑๗๐} ๓ สัมปยุตธรรม ^{๑๗๑} ๗ บุญกิริยาวัตถุ ^{๑๗๒} ๑๐ อุปาสกธรรม ^{๑๗๓} ๗ และ มงคล ๓๘ มีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ มรรคมงคล ๘ หรือที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) แปลว่า ทางปฏิบัติปฏิบัติชอบ มี ๘ ประการ ดังนี้

๔.๑.๑ สัมมาทิฐิ หรือ ความเห็นชอบ ได้แก่ การมีความเห็น ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง รู้ว่าสิ่งไหนดี สิ่งไหนไม่ดี คือ มีความเห็น หรือ ความเข้าใจในอริยสัจ ๔

๔.๑.๒ สัมมาสังกัปปะ หรือ ความดำริชอบ คือ คิดถูกต้อง คิดในทางที่ดี ไม่คิดโลภอยากได้ของเขา ไม่คิดพยายามไม่คิดเบียดเบียน ดังนั้น สัมมาสังกัปปะ จึงได้แก่ ความคิดในทางที่ถูกที่ควร

๔.๑.๓ สัมมาวาจา หรือ เจรจาชอบ คือ พูดดีหรือมีวจีสุจริต ได้แก่ พูดคำสัตย์ ไม่พูดจาส่อเสียด ยุยง ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ดังนั้น สัมมาวาจา จึงได้แก่ การงดเว้นการพูดจาในทางที่ไม่ถูกไม่ควร

๔.๑.๔ สัมมากัมมันตะ หรือ กระทำชอบ คือ ประพฤติดีหรือมีกายสุจริต ได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตหรือเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดีกในกาม

๔.๑.๕ สัมมาวายามะ หรือ พยายามชอบ คือ พยายามสำรวมตนมิให้ทำความชั่ว พยายามละความชั่วที่เกิดขึ้น พยายามทำในสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้น พยายามรักษาความดีที่มีในตนให้ดำรงอยู่ตลอดไป ได้แก่ การประกอบความเพียร ๔ ประการ คือ เพียรระวังไม่ให้เกิดความชั่ว เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างความดีให้เกิดขึ้น และเพียรรักษาความดีที่มีอยู่ไม่ให้เสื่อม

๔.๑.๖ สัมมาอาชีวะ หรือ เลี้ยงชีพชอบ คือ การเว้นจากมิจฉาชีพ ประกอบแต่อาชีพสุจริต ไม่ผิดศีลธรรม เช่น ไม่คดโกง ไม่ค้าขายมนุษย์และสิ่งเสพติด ได้แก่ การประกอบอาชีพสุจริต ด้วยการงดเว้นอาชีพที่ผิดศีลธรรม

๔.๑.๗ สัมมาสติ หรือ ระลึกรู้ชอบ คือ มีสติ รู้สึกตัว พิจารณาและรู้เท่าทันสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ได้แก่ การตั้งสติพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

^{๑๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐ และ ๔๐๗.

^{๑๗๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๕๑๖.

^{๑๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๔๐๐.

^{๑๗๒} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๒๗.

^{๑๗๓} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๙/๔๕.

๔.๑.๘ สัมมาสมาธิ หรือ ตั้งจิตมั่นชอบ คือ ใช้สมาธิในทางที่ถูกต้อง ตั้งใจกระทำในสิ่งที่ดีงาม ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กวัดแกว่งไปตามสิ่งยั่วเย้าใด ๆ ได้แก่ การมีจิตใจแน่วแน่ มั่นคงในอารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน

๔.๒ ปัญญา ๓ หมายถึง ความรู้ ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ในเรื่องโลกและชีวิต รู้ตามสภาพความเป็นจริง บางครั้งเรียกว่า สติปัญญา ปัญญาแบ่งตามแหล่งกำเนิดออกได้ ๓ ประเภท คือ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา

๔.๒.๑ สุตมยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการฟัง และการเล่าเรียน เป็นความรู้ที่ได้จากการได้ยิน ได้ฟัง การศึกษา การถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาและการสังสมข้อมูล

๔.๒.๒ จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิด การพิจารณาจากเหตุผล เป็นความรู้ที่ได้จากการคิดพิจารณาเชื่อมโยงเหตุผล เป็นความคิดที่เป็นระบบ ละเอียดลึกซึ้ง และคิดโดยแยบคาย หรือโยนิโสมนสิการ

๔.๒.๓ ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการฝึกฝนอบรมแล้วลงมือปฏิบัติ ปัญญาเกิดจากการฝึกอบรมและลงมือปฏิบัติ เป็นความรู้ที่ได้จากการลงมือปฏิบัติ รู้ผลของสิ่งของต่าง ๆ ด้วยตนเอง

๔.๓ สัมปยุตธรรม ๗ หมายถึง หลักธรรมสำหรับคนดี หรือคุณธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนดี มี ๗ ประการ ได้แก่ ธัมมัญญตา (รู้จักเหตุ) อตถัญญตา (รู้จักผล) อัตตัญญตา (รู้จักตน) มัตตัญญตา (รู้จักประมาณ) กาลัญญตา (รู้จักกาล) บุริสสัญญตา (รู้จักชุมชน) และปุคคลัญญตา (รู้จักบุคคล)

๔.๓.๑ ธัมมัญญตา คือ ความเป็นผู้รู้จักเหตุผล คือ รู้หลักความจริง รู้จักเหตุ รู้ว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นมาจากเหตุ

๔.๓.๒ อตถัญญตา คือ ความเป็นผู้รู้จักผล คือ เมื่อพิจารณาเหตุแล้วสามารถรู้ผลแห่งเหตุนั้นได้ รู้ว่ากระทำการสิ่งนั้นแล้วจะเกิดผลอย่างไร และรู้ความมุ่งหมายของการกระทำต่าง ๆ ว่าทำไปเพื่ออะไร

๔.๓.๓ อัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักตน คือ ความรู้ว่าตนเป็นใคร มีฐานะภาวะกำลัง ความรู้ ความสามารถอย่างไร จะประพฤติปฏิบัติตนอย่างไรให้เหมาะสม รู้จักแก้ไขและปรับปรุงต่อไป

๔.๓.๔ มัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอดี ทำสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นกลาง ไม่มากเกินไปหรือน้อยไป

๔.๓.๕ กาลัญญตา ความเป็นผู้รู้จักกาล คือ รู้เวลาอันเหมาะสม ว่าเวลาไหนควรทำสิ่งใด และเวลาไหนไม่ควรทำสิ่งใด แล้วทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา และให้เหมาะสม

๔.๓.๖ ปุริสัณญตา ความเป็นผู้รู้จักชุมชนหรือประชุมชน คือ รู้จักเทศะหรือสถานที่ รู้ว่าสถานที่ไหนควรปฏิบัติตนเช่นใด และสถานที่ไหนไม่ควรปฏิบัติตนเช่นใด หรือรู้ว่าเข้าไปในกลุ่มชนใด ควรพูดหรือปฏิบัติตนต่อกลุ่มชนนั้นอย่างไร

๔.๓.๗ ปุคคัณญตา หรือปุคคัลปโรปรัณญตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคล คือ รู้จักความแตกต่างของบุคคลทั้งนิสัย ความรู้ ความสามารถ รู้ว่าคนไหนเป็นคนดี รู้ว่าควรคบหาหรือไม่ รู้ว่าควรยกย่อง หรือตำหนิ

๔.๔ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ หมายถึง สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญหรือการทำความดี หรือวิธีการทำความดีในพระพุทธศาสนา มี ๑๐ วิธี ได้แก่

๔.๔.๑ ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน

๔.๔.๒ สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี

๔.๔.๓ ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

๔.๔.๔ อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการประพุดต้อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่

๔.๔.๕ เวยยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการช่วยชวนชวนในกิจการงานต่าง ๆ

๔.๔.๖ ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนา หรือทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น

๔.๔.๗ ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนา หรือทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น

๔.๔.๘ ธัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม หรือทำบุญด้วยการฟังธรรม ศึกษาหาความรู้

๔.๔.๙ ธัมมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม หรือทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้

๔.๔.๑๐ ทิฏฐชุกัมม บุญสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ตรงหรือทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง

๔.๕ อุบาสกธรรม ๗ หมายถึง ธรรมหรือหลักปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสกหรือผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่ชาวพุทธทั่ว ๆ ไป หลักปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสกหรือผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่ชาวพุทธทั่ว ๆ ไป มี ๗ ประการ ได้แก่

๔.๕ ๑ หมั่นไปวัด การไปวัดนอกจากจะเป็นการเอาใจใส่ต่อพระพุทธศาสนาแล้ว ยังได้พบปะสนทนาธรรมกับพระสงฆ์ ได้ทำบุญตามแนวทางบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือการให้ทานรักษาศีล และเจริญภาวนา เพื่อประกอบกิจทางพระศาสนา

๔.๕ ๒ หมั่นฟังธรรม เป็นการศึกษาเพิ่มพูนความรู้ แสวงหาหลักความจริงและสิ่งดีงามให้แก่ชีวิต การฟังธรรมเป็นการพัฒนาปัญญาตามแนวทาง “สุตมยปัญญา” หรือปัญญาที่เกิดจากการฟัง

๔.๕ ๓ รักษาศีล ด้วยการฝึกตนเองให้เป็นคนมีระเบียบวินัย ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงาม ดำรงตนอยู่ในกรอบจรรยาบรรณ ได้ทำบุญตามแนวทางบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา

๔.๕ ๔ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์เสมอกัน พระภิกษุ สามเณรเป็นผู้ที่สละเพศฆราวาสและฐานะทางสังคมเข้ามาสู่พระธรรมวินัย การปฏิบัติต่อพระสงฆ์จึงควรปฏิบัติให้เสมอภาคกัน ไม่แบ่งชั้นวรรณะ หรือยึดถือตามยศถาบรรดาศักดิ์ พุทธศาสนิกชนพึงเคารพกราบไหว้และอุปถัมภ์พระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔

๔.๕ ๕ มีจิตเป็นกุศลในการฟังธรรม ตั้งใจฟังธรรมโดยเคารพ คือ ไม่ลบหลู่หรือคอยเพ่งโทษจับผิด

๔.๕ ๖ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา เช่น การไปหาเจ้าพ่อเจ้าแม่ การทรงเจ้าเข้าผี เป็นต้น

๔.๕ ๗ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยการเอาใจใส่ทำนุบำรุงและปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา เช่น ช่วยกันเผยแผ่หลักธรรมคำสอน สงเคราะห์พระภิกษุสงฆ์สามเณร หรืออุปถัมภ์บำรุงวัดวาอารามต่างๆ เมื่อพระพุทธศาสนามีภัยคุกคาม ช่วยกันปกป้องคุ้มครอง เป็นต้น

๔.๖ มงคล ๓๘ มงคล คือ สิ่งที่ทำให้ชีวิตมีแต่ความโชคดี ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง หลักปฏิบัติที่นำความสุขและความเจริญมาให้แก่ผู้ปฏิบัติ หลักปฏิบัติที่นำความสุขและความเจริญมาให้แก่ผู้ปฏิบัติมี ๓๘ ประการ ในขั้นนี้กำหนดให้ศึกษาเพียง ๔ เรื่อง คือ มงคลที่ ๘ มีศีลปวิทยา^{๑๗๔} มงคลที่ ๒๖ การฟังธรรมตามกาล^{๑๗๕} มงคลที่ ๒๙ การได้เห็นสมณะ^{๑๗๖} และ มงคลที่ ๓๐ การสนทนาธรรมตามกาล^{๑๗๗}

๔.๖.๑ มงคลที่ ๘ มีศีลปวิทยา (สิปฺปญฺจ – มีศีลปวิทยา ขำนาญในวิชาชีพของตน) หมายถึง วิชาความรู้หรือวิทยาการสำหรับประกอบอาชีพในการเลี้ยงชีวิต และเป็นอาชีพสุจริต วิชาความรู้แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๔.๖.๑.๑ วิชาสามัญ เป็นความรู้ทั่วไปในทางโลก เป็นความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับสังคม

^{๑๗๔} ชุ.ชุ. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

^{๑๗๕} ชุ.ชุ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๑๗๖} ชุ.ชุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๘.

^{๑๗๗} อ้างแล้ว.

๔.๖.๑.๒ วิชาชีพ เป็นความรู้เพื่อประกอบอาชีพใดอาชีพหนึ่ง เพื่อให้มีความชำนาญเฉพาะด้านในการประกอบอาชีพ จัดเป็นวิชาทางโลก

๔.๖.๑.๓ วิชาชีวิต เป็นความรู้ในการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างยั่งยืน เป็นความรู้เกี่ยวกับหลักคำสอนทางศาสนา

๔.๖.๒ มงคลที่ ๒๖ การพึงธรรมตามกาล (กาเลน ธมฺมสุทฺถนํ – พึงธรรมตามกาล แสวงความรู้เกี่ยวกับหลักความจริง ความดีงาม และเรื่องที่เป็นประโยชน์) กาลที่ควรพึงธรรม มีดังนี้

๔.๖.๒.๑ วันธรรมสวนะ หรือวันพระ

๔.๖.๒.๒ เวลาที่มีเหตุอันสมควรแก่การฟังธรรม

มงคล หรือประโยชน์ที่เกิดจากการฟังธรรม ประโยชน์ที่ได้รับจากการฟังธรรม มีดังนี้

๑. พัฒนาปัญญา เนื่องจากผู้แสดงธรรมจะค้นคว้า ศึกษา วิเคราะห์หัวข้อธรรม มาแสดง ทำให้ผู้ฟังได้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๒. ทบทวนความรู้เดิม ทำให้เกิดความแม่นยำและแตกฉานยิ่งขึ้น

๓. ปลดปล่อยความสงสัย และตัดสินใจละเว้นความชั่ว ทำความดีให้มากขึ้น

๔. เกิดสัมมาทิฐิ หรือปรับความคิดให้เห็นตรงกับความเป็นจริง

๕. อบรมพัฒนาจิต ให้มีความมั่นคง เป็นสมาธิ ไม่ฟุ้งซ่าน และป้องกันการครอบงำของกิเลส

๔.๖.๓ มงคลที่ ๒๙ การได้เห็นสมณะ (สมณานนฺท ทสฺสนํ – พบเห็นสมณะ เยี่ยมเยือนเข้าหาท่านผู้สงบบิณฑิ) สมณะ แปลว่าผู้สงบระงับจากบาปทั้งปวง มี ๒ ประเภท คือ สมณบุคคล คือ รูปร่างตัวตนที่เป็นสมณะ และสมณธรรม คือ คุณงามความดีที่มีอยู่ในตัวสมณบุคคล

การพบเห็นสมณะ เราต้องพบเห็นสมณบุคคลและสมณธรรม จึงจะได้ชื่อว่า พบเห็นสมณะโดยสมบูรณ์ การพบเห็นสมณะนั้นมี ๓ ทางคือ

๔.๖.๓.๑ การพบเห็นด้วยตา คือการพบเห็นสมณะหรือพระภิกษุสงฆ์ โดยการมองเห็นแล้วผ่านไป เช่น เห็นพระภิกษุสงฆ์เดินบิณฑิบาทในตอนเช้า เป็นต้น ไม่ได้ฟังหรือสนทนาธรรมกับท่าน

๔.๖.๓.๒ การพบเห็นด้วยใจ

๔.๖.๓.๓ การพบเห็นด้วยปัญญา คือ การพบเห็นโดยอาศัยปัญญา ได้พบปะสนทนากับสมณะ ได้เรียนรู้ศึกษาธรรม เกิดความสงบและกำจัดกิเลสให้เบาบางลงได้

มงคลจากการพบเห็นสมณะ

๑. ได้แบบอย่างความดี

๒. ปลุกฝังศรัทธาให้มั่นคงในพระพุทธศาสนาจากการเห็นวัตรปฏิบัติที่ดีงาม

๓. ได้แนวทางแห่งการลด ละ เลิก ในอบายมุข เพราะได้ฟังคำสอน

๔. ได้แนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงแก้ไขตนเองจากสิ่งที่ไม่ดีไปสู่สิ่งที่ดีงาม

๔.๖.๔ มงคลที่ ๓๐ การสนทนาธรรมตามกาล (กาลเนน ธมมสากัจฉา – สนทนาธรรมตามกาล หาโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นกัน เกี่ยวกับหลักความจริง ความดีงาม และที่เป็นประโยชน์) หลักในการสนทนาธรรม มี ๓ ประการ ได้แก่

๔.๖.๔.๑ สนทนาในธรรม คือ เรื่องที่จะสนทนากันต้องเป็นเรื่องธรรมะ กล่าวคือ หัวข้อการสนทนาแม้จะเป็นเรื่องการประกอบอาชีพ การเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และเรื่องสังคมทั่วไป แต่ให้อยู่บนหลักการทำความดี ละเว้นความชั่ว

๔.๖.๔.๒ สนทนาด้วยธรรม คือ ไม่โอ้อวดความรู้ แสดงเชิงการลองภูมิ ใช้วาจาสุภาพ อ่อนโยน หากฝ่ายหนึ่งถูกก็แสดงอาการชื่นชม แต่หากผิดก็หักด้วยวาจาสุภาพ รวมความว่าเป็นการสนทนาด้วยธรรม ไม่สนทนาด้วยกิเลส

๔.๖.๔.๓ สนทนาเพื่อธรรม คือ ชุดมุงหมายของการสนทนา ที่บุคคลผู้สนทนากันต้องตระหนักว่าเป็นการสนทนาเพื่อความรู้ความเข้าใจธรรมะ ไม่ใช่การอวดรู้ธรรมะ แม้ว่าการสนทนานั้นคู่สนทนาจะแสดงความรู้ออกมา แต่ให้ตระหนักเสมอว่าเป็นการนำความรู้เกาออกมาต่อยอดความรู้ใหม่ที่ได้จากการสนทนา

มงคลหรือประโยชน์ที่ได้จากการสนทนาธรรม

๑. พัฒนาปัญญา ทำให้เกิดความรู้แตกฉาน มีความเข้าใจดียิ่งขึ้น จัดเป็นการพัฒนาปัญญาอีกทางหนึ่ง

๒. ขจัดความลังเลสงสัยในการทำความดี เนื่องจากได้สนทนาโต้ตอบกันด้วยเหตุผลและหาความจริงในเรื่องที่ยังไม่เข้าใจ หรือมีความสงสัยแคลงใจอยู่

๓. ลดทิฏฐิ คือลดความเห็นของตนลง จากที่เคยยึดถือความเห็นของตนเองเป็นสำคัญ ก็ให้ยอมรับฟังความคิดเห็นของอีกฝ่าย

๔. ฝึกอบรมพัฒนาจิตให้บริสุทธิ์ เป็นผลภายในจากการสนทนาธรรม เพราะได้ขัดเกลาจิตใจตนเองให้เบาบางจากความโลภ ความโกรธ ความหลง

๒.๘ เกณฑ์มาตรฐานการเรียนรู้โรงเรียนกาวิละวิทยาลัย

ฝ่ายวิชาการ โรงเรียนกาวิละวิทยาลัย ได้กำหนดเกณฑ์การผ่านการประเมินด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนเท่ากับ นักเรียนร้อยละ ๖๕ ได้คะแนน ๖๐ คะแนนขึ้นไป หรือมีคุณภาพระดับดี หรือระดับ ๒ ขึ้นไป^{๑๗๘}

๒.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๙.๑ งานวิจัยในประเทศ

พระมหาสมยศ สุธิตฺธิ (คัมมวัง)^{๑๗๙} ได้ศึกษาเรื่องเวไนยบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท พบว่า การใช้กลวิธีและอุบายประกอบการสอนของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย การยกอุทาหรณ์ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา การใช้อุปการณการสอน การทำเป็นตัวอย่าง การเล่นเกม ภาษาเล่นคำ การรู้จักจังหวะและโอกาส การลงโทษและให้รางวัล กลวิธีในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ทำให้เวไนยบุคคล สามารถบรรลุผลได้ตามกำลังสติปัญญาและบารมีที่เคยสั่งสมอบรมมา

พระบุญโชค ขยธมโม^{๑๘๐} ได้ศึกษารูปแบบและวิธีการเทศนาของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน พบว่าวิธีการสอน เทคนิคและกลอุบายวิธีต่าง ๆ เป็นสิ่งจำเป็นในการเผยแผ่ธรรมะ เพราะช่วยเป็น “สื่อ” หรือ อุปกรณ์ในการเผยแผ่ และเสริมให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างรวดเร็วและดียิ่งขึ้น ทำให้การนำเสนอเนื้อหาสาระพุทธธรรมต่อพุทธบริษัทตามสถานที่ต่างๆ ได้รับความน่าสนใจ จะช่วยโน้มน้าวให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมได้อย่างถูกต้อง

พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินฺโต (สุขดำ)^{๑๘๑} ได้ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในทรรณะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ ชิกมันด์ ฟรอยด์ พบว่า ทั้งพุทธปรัชญาเถรวาทและชิกมันด์ ฟรอยด์ เชื่อว่าพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออก ทั้งทางบวกและทางลบ ย่อมเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและทุกสถานการณ์ การแสดงออกทางกายและวาจา มีจิตเป็นผู้คอยกำกับบงการอยู่ และยังเชื่อว่า มนุษย์มีองค์ประกอบของชีวิตคือร่างกายและจิตใจ ซึ่งมีพฤติกรรมเป็นไปตามธรรมชาติ

^{๑๗๘} โรงเรียนกาวิละวิทยาลัย. สรุปผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ภาคเรียนที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๕๗. เชียงใหม่: ๒๕๕๗, หน้า ๒ (อรรถาธิบาย).

^{๑๗๙} พระมหาสมยศ สุธิตฺธิ (คัมมวัง), “การศึกษาเรื่องเวไนยบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

^{๑๘๐} พระบุญโชค ขยธมโม (สงแสง), “ศึกษารูปแบบและวิธีการเทศนาของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

^{๑๘๑} พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินฺโต (สุขดำ), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่อง พฤติกรรมของมนุษย์ในทรรณะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ ชิกมันด์ ฟรอยด์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

กิ่งเพชร แสนคำ^{๑๘๒} ได้เปรียบเทียบความสามารถการอ่านและการรู้ค่าตัวเลขของนักเรียนที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา ก่อนและหลังการใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนทุ่งหนองขามวิทยาสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาลำปาง เขต ๑ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ พบว่านักเรียนมีความสามารถในการอ่านและการรู้ค่าตัวเลขหลังการใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนสูงขึ้นโดยภาพรวมมีคะแนนสูงขึ้นร้อยละ ๕๖.๖๗ และมีพฤติกรรมการเรียนรู้ระหว่างเรียนคุณภาพระดับดี

สาธิต ยันตรีสิงห์^{๑๘๓} ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่เรียนด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เรื่อง การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุในจังหวัดนครปฐม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ โรงเรียนวัดบางพระ จังหวัดนครปฐม ปีการศึกษา ๒๕๕๐ พบว่า นักเรียนมีผลการเรียนรู้หลังเรียน สูงกว่าก่อนเรียน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ และนักเรียนมีความพึงพอใจต่อบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนในระดับมากที่สุด

กิตตินันท์ หอมฟุ้ง^{๑๘๔} ได้ศึกษาผลการเรียนแบบร่วมมือที่มีการจัดกลุ่มต่างกันตามระดับความสามารถทางการเรียนโดยใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนมงฟอร์ตวิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่ ในนักเรียน ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มสูง/กลุ่มสูง กลุ่มต่ำ/กลุ่มต่ำ และกลุ่มสูง/กลุ่มต่ำ พบว่าผลการเรียนของผู้ที่มีความสามารถเท่ากันกับแตกต่างกัน ไม่มีความแตกต่างกันที่นัยสำคัญระดับ .๐๕ แต่ผลการเรียนระหว่างกลุ่มคือ กลุ่มสูง/กลุ่มสูง กลุ่มต่ำ/กลุ่มต่ำ และกลุ่มสูง/กลุ่มต่ำ มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๑ และกลุ่มต่ำ/กลุ่มต่ำ กลุ่มสูง/กลุ่มต่ำ มีความร่วมมือกันดีกว่ากลุ่มสูง/กลุ่มสูงเกณฑ์รอบรู้ตามจุดประสงค์โดยเฉลี่ยร้อยละ ๘๑

จาริตา ประทีปะเสน^{๑๘๕} ได้สร้างบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน วิชาสังคมศึกษา เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ โรงเรียนหอพระ จังหวัดเชียงใหม่

^{๑๘๒} กิ่งเพชร แสนคำ, “การพัฒนาความสามารถด้านการอ่านและการรู้ค่าตัวเลขด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน สำหรับนักเรียนที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (การศึกษาพิเศษ), (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕).

^{๑๘๓} สาธิต ยันตรีสิงห์, “ผลการใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุในจังหวัดนครปฐมสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ โรงเรียนวัดบางพระ”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐).

^{๑๘๔} กิตตินันท์ หอมฟุ้ง, “ผลการเรียนแบบร่วมมือที่มีการจัดการกลุ่มต่างกันตามระดับความสามารถทางการเรียน โดยใช้ CAI”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓).

^{๑๘๕} จาริตา ประทีปะเสน, “การสร้างบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน วิชาสังคมศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑”, การค้นคว้าแบบอิสระ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๖).

พบว่าบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนมีประสิทธิภาพในการพัฒนานักเรียน และนักเรียนมีความเห็นว่าเป็นสื่อที่ทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนได้ดี

วิเศษ แก้วกระจาย^{๑๘๖} ได้เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนวัดหลักสี่พัฒนาราษฎร์อุบลมภ์ กรุงเทพมหานคร ปีการศึกษา ๒๕๕๐ ก่อนและหลังจากการเรียนด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เรื่อง ภูมิปัญญาไทย เบญจรงค์ จังหวัดสมุทรสาคร ผลการวิจัยพบว่า คะแนนทดสอบของกลุ่มตัวอย่างหลังเรียนด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เรื่อง ภูมิปัญญาไทย เบญจรงค์ จังหวัดสมุทรสาคร สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนวัดหลักสี่พัฒนาราษฎร์อุบลมภ์ กรุงเทพมหานคร สูงกว่าคะแนนทดสอบก่อนเรียนร้อยละ ๓๒.๑๓ และนักเรียนมีความพึงพอใจต่อบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนในระดับมาก

เอกภูมิ ชุนิตย์^{๑๘๗} ได้เปรียบเทียบผลการเรียนรู้ก่อนและหลังเรียน ด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เรื่องทวีปเอเชีย ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการดอนคลัง อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี พบว่า นักเรียนมีผลการเรียนรู้หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ และนักเรียนมีความพึงพอใจต่อบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนในระดับมากที่สุด

มยุรี หินคำ^{๑๘๘} ได้ศึกษาผลการใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เรื่องอักษรล้านนา สำหรับนักศึกษาปริญญาตรี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่เรียนกระบวนวิชา ๐๑๔๔๒๑ (อักษรล้านนา) ปีการศึกษา ๒๕๔๔ พบว่า นักศึกษามีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๑ และผลทางพฤติกรรมที่แสดงออกในขณะที่เรียน ส่วนใหญ่ให้ความสนใจ มีความกระตือรือร้น และความรับผิดชอบอยู่ในเกณฑ์ดี

^{๑๘๖} วิเศษ แก้วกระจาย, “การพัฒนาบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ๕ เรื่องภูมิปัญญาไทย เบญจรงค์ จังหวัดสมุทรสาคร สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนวัดหลักสี่พัฒนาราษฎร์อุบลมภ์”} *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๐).

^{๑๘๗} เอกภูมิ ชุนิตย์, “การพัฒนาบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เรื่อง ทวีปเอเชีย ที่สรุปบทเรียนด้วยแผนที่ความคิด สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒” , *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๓).

^{๑๘๘} มยุรี หินคำ, “การใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เรื่อง อักษรล้านนา สำหรับนักศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕).

ศรธรรม จ่ามมาตย์^{๑๘๙} ได้เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่สอนโดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน กับการสอนปกติในวิชาเสริมทักษะคณิตศาสตร์ และความสนใจในการเรียนของนักเรียนที่เรียนโดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ โรงเรียนวชิรวิทย์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่เรียนแบบปกติ สูงกว่านักเรียนที่เรียนโดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ และความสนใจของนักเรียนที่เรียนโดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน อยู่ในเกณฑ์ดี

รัชนิศ นิสสัยเจริญ^{๑๙๐} ได้ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความคงทนในการเรียนรู้ของ นักเรียนยูนิท ซี (ประถมศึกษาปีที่ ๓) โรงเรียนสาธิตประถมคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่กำลังศึกษาในภาคเรียนที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๔๒ จำนวน ๔ ห้องเรียน รวม ๑๖๘ คน กลุ่มวิชาการงานและพื้นฐานอาชีพโดยใช้ชุดการสอนรายบุคคลกับการสอนปกติพบว่า นักเรียนที่เรียนจากชุดการสอนรายบุคคลมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่านักเรียนที่เรียนจากการสอนปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ และมีความคงทนในการเรียนรู้สูงกว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีสอนปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

สุวรรณา พักปลั่ง^{๑๙๑} ได้ทำการวิจัย ผลการเรียนรู้ซ่อมเสริมจากบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ในวิชาคณิตศาสตร์ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ตาก พบว่า นักเรียนที่เรียนซ่อมเสริมจากบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นรายบุคคล กับนักเรียนที่เรียนจากบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ที่มีเพื่อนช่วยสอน มีผลการเรียนที่ไม่แตกต่างกัน แต่ทั้ง ๒ กลุ่มมีผลการสอบหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๕

อัมภพร จันทรกระจำจ^{๑๙๒} ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและพฤติกรรมการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่เรียนวิชาเสริมทักษะคณิตศาสตร์ โดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ของนักเรียนโรงเรียนเรยีนาเชริวิทยาลัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า นักเรียนที่เรียนโดย

^{๑๘๙} ศรธรรม จ่ามมาตย์, “การสอนวิชาเสริมทักษะคณิตศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ โดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔).

^{๑๙๐} รัชนิศ นิสสัยเจริญ, “การศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความคงทนในการเรียนรู้ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ กลุ่มวิชาการงานและพื้นฐานอาชีพโดยใช้ชุดการสอนรายบุคคลกับการสอนปกติ”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓).

^{๑๙๑} สุวรรณา พักปลั่ง. “ผลการเรียนซ่อมเสริม ๒ รูปแบบ จากบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนในวิชาคณิตศาสตร์ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ตาก”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔).

^{๑๙๒} อัมภพร จันทรกระจำจ, “การสอนวิชาเสริมทักษะคณิตศาสตร์ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ โดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒).

ใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่านักเรียนที่เรียนแบบปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ นอกจากนี้ยังพบว่านักเรียนที่เรียนโดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน มีพฤติกรรมการเรียนด้านความเอาใจใส่ในการเรียน ความมีวินัยในชั้นเรียน ความรับผิดชอบในการเรียน อยู่ในระดับ ดีมาก ดี ดีมาก ตามลำดับ

๒.๙.๒ งานวิจัยต่างประเทศ

Carter Marthea Bernadette^{๑๙๓} ทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์และทัศนคติของนักเรียนที่เรียนด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนกับการสอนแบบปกติในวิชาคณิตศาสตร์ พบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของก่อนเรียนและหลังเรียนของกลุ่มที่เรียนด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และ กลุ่มที่เรียนด้วยการสอนแบบปกติมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของก่อนเรียนและหลังเรียนแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติด้วย แต่เมื่อเปรียบเทียบคะแนนระหว่างกลุ่มพบว่า คะแนนของทั้ง ๒ กลุ่มไม่แตกต่างกัน และทัศนคติของทั้ง ๒ กลุ่มก็ไม่แตกต่างกัน

Ibtesam Fares Al-Mashaqbeh&Salem A. Al Khawaldeh^{๑๙๔} ได้เปรียบเทียบผลการใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนกับการสอนแบบปกติ ในรายวิชา Educational Software ของนักศึกษา พบว่า กลุ่มที่ใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่ากลุ่มที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบปกติ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าการสอนและการใช้สื่อการสอนแบบรายบุคคล ประเภทบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน จะส่งผลดีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน โดยผลการสอบหลังเรียนจะสูงกว่าผลการสอนก่อนเรียน และทำให้ได้แนวคิดว่าการเรียนด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนดีกว่าการเรียนในชั้นเรียนปกติ ในการออกแบบบทเรียนต้องให้มีความหลากหลายเพื่อดึงดูดความสนใจผู้เรียนผู้วิจัยจึงนำความรู้จากการศึกษางานวิจัยมาพัฒนาสื่อการสอนรูปแบบรายบุคคล (บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน) เพื่อศึกษาผลสัมฤทธิ์และเจตคติของนักเรียนที่เรียนจากสื่อการสอนรูปแบบรายบุคคล (บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน)

^{๑๙๓} Carter Marthea Bernadette, “An analysis and comparison of the effects of computer-assisted instruction versus traditional lecture instruction on student attitudes and achievement in a college remedial mathematics course”, Temple University, 2004,

^{๑๙๔} Ibtesam Fares Al-Mashaqbeh&Salem A. Al Khawaldeh, The Effects of Using Educational Software in the Computer-Assisted Instruction (CAI) Method of Increase Adult Learner' Achievement, Department of Computer Education, Al al-Bayt University, 2009.